

**T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
İktisat Teorisi Bilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**ARA REJİMLERİN EKONOMİ POLİTİĞİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

**Merve ÇİÇEK
2501120328**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Yüksel BAYRAKTAR**

İSTANBUL, 2015

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : MERVE ÇİÇEK

Numarası : 2501120328

Anabilim/Bilim Dalı : İKTİSAT TEORİSİ

Danışman : DOÇ. DR. YÜKSEL BAYRAKTAR

Tez Savunma Tarihi : 01.06.2015

Tez Savunma Saati : 09.30

Tez Başlığı : "ARA REJİMLERİN EKONOMİ POLİTİĞİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. CEM SAATÇIOĞLU		KABUL
2- PROF. DR. HAMZA ATEŞ		KABUL
3- DOÇ. DR. YÜKSEL BAYRAKTAR		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. HALİL TUNALI		
2- DOÇ. DR. MUHARREM ES		

ÖZ

Askeri müdahaleler, demokrasiyi kesintiye uğratan ve genellikle demokratik siyasi kültürün zayıf olduğu az gelişmiş ülkelerde rastlanan bir durumdur. Türkiye’de de askerler sıkça yönetime el koymuş ve sivil siyaseti yönetmişlerdir. Bu müdahaleler, ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi durumunu oldukça etkilemiştir. Ekonomiye yön veren siyasi iktidarın el değiştirmesinin, ekonomik nedenleri olduğu gibi ekonomik sonuçları olduğu da aşıkardır. Bu bağlamda, Türkiye’de ara rejim dönemleri (27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997, 27 Nisan 2007) ayrı ayrı incelenmiştir. Öncelikle, bahsedilen dönemlerdeki siyasi ve ekonomik gelişmeler incelenmiş ve ekonomi politikaları ortaya konmuştur. Sonrasında askeri müdahalelerin ekonomi üzerinde meydana getirdiği etkiler ele alınmıştır.

ABSTRACT

Military interventions disrupt the democracy and they are generally observed in the underdeveloped countries that have weak democratic political culture. In Turkey, armed forces seized control of the government several times. As a result of this, country’s economic, social and political conditions have been affected deeply. It is obvious that, the relay of the government who leads economy has economic consequences such as its economic reasons. In this context, interim regime periods in Turkey (May 27th, 1960, March 12th, 1971, September 12th, 1980, February 28th, 1997 and April 27th, 2007) are separately examined. Firstly, political and economic events in given periods are analyzed and economic policies are presented. After that, effects of military interventions on economic structure are evaluated.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Türkiye’de yaşanan ara rejim dönemlerinin ekonomik sonuçları araştırılmıştır. Siyasi ve ekonomik gelişmeler arasındaki nedensellik bağından yola çıkılarak Türkiye’nin darbe geçmişinin dikkat çeken ekonomik ve siyasi yönleri ve bunların müdahale kaynaklı sonuçları ortaya konmuştur. Bununla birlikte, darbe ve ekonomi ilişkisinin somut bir biçimde ortaya konduğu çalışmaların yok denecek kadar az olması, bu konunun seçilmesindeki en önemli etkidir.

Bu tezin hazırlanmasında yardımlarını ve manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme ve arkadaşlarım Ceren Yılmaz, Ezgi Çapar, Güven Coşkun ve Erdem Kinsiz’e teşekkürü borç bilirim.

Son olarak, tezimin her aşamasında desteği ve katkısı bulunan değerli hocam, tez danışmanım Doç. Dr. Yüksel Bayraktar’a teşekkürlerimi sunarım.

Merve ÇİÇEK

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	IV
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
TABLolar.....	IX
GRAFİKLER.....	X
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL VE ASKERİ REJİMLERE YÖNELİK KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ASKERİ MÜDAHALELERİN EKONOMİK SONUÇLARI.....	4
1.1. DEVLET KAVRAMI.....	4
1.2. SİYASAL YÖNETİM BİÇİMLERİ.....	7
1.2.1. Patriarşi.....	7
1.2.2. Monarşi.....	8
1.2.3. Aristokrasi.....	9
1.2.4. Timokrasi (Timarşi).....	9
1.2.5. Oligarşi.....	10
1.2.6. Demokrasi.....	10
1.2.7. Tiranlık.....	12
1.3. SİYASET VE MEŞRUIYET.....	12
1.3.1. Siyasal Yönetimin Meşruiyet Kaynakları.....	13
1.3.1.1. Geleneksel Meşruiyet.....	14
1.3.1.2. Yasal – Ussal Meşruiyet.....	14
1.3.1.3. Karizmatik Meşruiyet.....	15
1.4. ASKERİ YÖNETİM TÜRLERİ VE ASKERİ MÜDAHALE NEDENLERİ....	15
1.4.1. Askeri Yönetim Türleri.....	19
1.4.1.1. Riyaset (Veto) Rejimleri.....	19
1.4.1.2. Muhafız Rejimler.....	20
1.4.1.3. Hükmedici Rejimler.....	20

1.5. ASKERİ MÜDAHALELERİN EKONOMİK SONUÇLARI.....	21
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ARA REJİM DÖNEMLERİ	27
2.1. 27 MAYIS 1960 DARBESİ.....	27
2.1.1. 27 Mayıs 1960 Darbesinin Meşruiyet Kaynakları	28
2.1.2. 1950 – 1960 Demokrat Parti İktidarı Dönemi ve Uygulanan İktisat Politikaları.....	30
2.1.2.1. 1946-1953 Dönemi	31
2.1.2.2. 1954-1961 Dönemi	32
2.2. 12 MART 1971 MUHTIRASI.....	34
2.2.1. 12 Mart 1971 Muhtırasının Meşruiyet Kaynakları	37
2.2.2. 1965 – 1971 Adalet Partisi İktidarı Dönemi ve Uygulanan İktisat Politikaları.....	39
2.3. 12 EYLÜL 1980 DARBESİ	42
2.3.1. 12 Eylül 1980 Darbesinin Meşruiyet Kaynakları.....	44
2.3.2. 1970’lerin Sonunda Türkiye’nin Siyasi ve Ekonomik Durumu	45
2.3.3. 24 Ocak 1980 Kararları, Kapsamı ve Uygulanma Biçimi	47
2.3.4. 1980–1983 Ara Rejim Döneminde Uygulanan İktisat Politikaları.....	51
2.3.5. 1983 Seçimleri ile Demokratik Düzene Geçiş ve 1988 – 1989 Stagflasyonunu Hazırlayan Sebepler	52
2.4. DARBE GELENEĞİNİN EVRİMİ: POST MODERN DARBE (28 ŞUBAT 1997)	55
2.4.1. 28 Şubat Sürecinin Meşruiyet Kaynakları	57
2.4.2. 1980 Sonrası Dışa Açılan Türkiye’nin Ekonomik Yapısındaki Değişmeler	58
2.5. 27 NİSAN 2007 E – MUHTIRASININ ASKER – SİVİL İLİŞKİLERİ VE EKONOMİYE ETKİLERİ AÇISINDAN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ARA REJİM DÖNEMLERİNİN EKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	64
3.1. 27 MAYIS 1960 DARBESİNİN EKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	64

3.1.1.	Milli Gelir Üzerindeki Etkisi	64
3.1.2.	Enflasyon Üzerindeki Etkisi	67
3.1.3.	İşsizlik Üzerindeki Etkisi	69
3.1.4.	Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi.....	70
3.1.5.	Kamu Kesimi Dengesi Üzerindeki Etkisi	73
3.1.6.	Dönemin Genel Değerlendirmesi.....	74
3.2.	12 MART 1971 MUHTIRASININ EKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	75
3.2.1.	Milli Gelir Üzerindeki Etkisi	76
3.2.2.	Enflasyon Üzerindeki Etkisi	78
3.2.3.	İşsizlik Üzerindeki Etkisi	80
3.2.4.	Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi.....	81
3.2.4.	Kamu Kesimi Dengesi Üzerindeki Etkisi	84
3.2.6.	Dönemin Genel Değerlendirmesi.....	85
3.3.	12 EYLÜL 1980 DARBESİNİN EKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	86
3.3.1.	Milli Gelir Üzerindeki Etkisi	86
3.3.2.	Enflasyon Üzerindeki Etkisi	88
3.3.3.	İşsizlik Üzerindeki Etkisi	89
3.3.4.	Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi.....	91
3.3.5.	Kamu Kesimi Dengesi Üzerindeki Etkisi	95
3.3.6.	Dönemin Genel Değerlendirmesi.....	96
3.4.	28 ŞUBAT SÜRECİNİN EKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	97
3.4.1.	Milli Gelir Üzerindeki Etkisi	97
3.4.2.	Enflasyon Üzerindeki Etkisi	99
3.4.3.	İşsizlik Üzerindeki Etkisi	101
3.4.4.	Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi.....	103
3.4.5.	Kamu Kesimi Dengesi Üzerindeki Etkisi	106
3.4.6.	Dönemin Genel Değerlendirmesi.....	108
	SONUÇ.....	109
	KAYNAKÇA	113

TABLÖLAR

Tablo 1: 1956 – 1967 Yılları Arasında GSMH ve Kişi Başı GSMH (% Değişim) ..	65
Tablo 2: 1956 – 1967 Yılları Arasında Enflasyon Oranları	67
Tablo 3: 1956 – 1967 Yılları Arasında İşsizlik Oranları.....	69
Tablo 4: Dış Ekonomik Göstergeler (%) (1956 – 1967).....	71
Tablo 5: Kamu Kesimi Dengesi (%) (1956 – 1967) (Milyar TL).....	74
Tablo 6: 1968 - 1976 Yılları Arasında GSMH ve Kişi Başı GSMH (% Değişim) ..	76
Tablo 7: 1968 – 1976 Yılları Arasında Enflasyon Oranları	78
Tablo 8: 1968 – 1976 Yılları Arasında İşsizlik Oranları.....	80
Tablo 9: Dış Ekonomik Göstergeler (%) (1968 – 1976).....	82
Tablo 10: Kamu Kesimi Dengesi (%) (1968 – 1976)	85
Tablo 11: 1977 – 1987 Yılları Arasında GSMH ve Kişi Başı GSMH (% Değişim)	86
Tablo 12: 1977 – 1987 Yılları Arasında Enflasyon Oranları	88
Tablo 13: 1977 – 1985 Yılları Arasında İşsizlik Oranları.....	90
Tablo 14: Dış Ekonomik Göstergeler (%) (1977 – 1987).....	92
Tablo 15: Kamu Kesimi Dengesi (%) (1977 – 1987)	95
Tablo 16: 1995 – 2004 Yılları Arasında GSMH ve Kişi Başı GSMH (% Değişim)	97
Tablo 17: 1995 – 2004 Yılları Arasında Enflasyon Oranları	100
Tablo 18: 1995 – 2004 Yılları Arasında İşsizlik Oranları.....	102
Tablo 19: Dış Ekonomik Göstergeler (%) (1995 – 2004).....	103
Tablo 20: Kamu Kesimi Dengesi (%) (1995 – 2004)	106

GRAFİKLER

Grafik 1: 1956 – 1967 Yılları Arasında GSMH (%) ve Kişi Başı GSMH (%) Değişim	66
Grafik 2: 1956 – 1967 Yılları Arası TÜFE Yıllık Ortalama (%).....	68
Grafik 3: 1956 – 1967 Yılları Arasında İşsizlik Oranları	70
Grafik 4: 1956 – 1967 Yılları Arası İhracat ve İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)..	71
Grafik 5: 1956 – 1965 Yılları Arasında İhracat/İthalat Oranları	73
Grafik 6: 1968 - 1976 Yılları Arasında GSMH (%) ve Kişi Başı GSMH (%) Değişim	77
Grafik 7: 1968 - 1975 Yılları Arasında TÜFE (%).....	79
Grafik 8: 1966 – 1975 Yılları Arasında İşsizlik Oranları	81
Grafik 9: 1968 – 1976 Yılları Arası İhracat ve İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)..	83
Grafik 10: 1968 – 1976 Yılları Arasında İhracat/İthalat Oranları	84
Grafik 11: 1977 – 1987 Yılları Arasında GSMH (%) ve Kişi Başı GSMH (%) Değişim	87
Grafik 12: 1977 – 1987 Yılları Arasında TÜFE (%).....	89
Grafik 13: 1977 – 1985 Yılları Arasında İşsizlik Oranları	91
Grafik 14: 1977 – 1987 Yılları Arası İhracat ve İthalatın GSMH İçindeki Payı (%).....	93
Grafik 15: 1977 – 1987 Yılları Arasında İhracat/İthalat Oranları	94
Grafik 16: 1977 – 1987 Yılları Arasında KKBG/GSMH Oranı.....	96
Grafik 17: 1995 – 2004 Yılları Arasında GSMH (%) ve Kişi Başı GSMH (%) Değişim	98
Grafik 18: 1995 – 2004 Yılları Arasında TÜFE (%).....	101
Grafik 19: 1995 – 2004 Yılları Arasında İşsizlik Oranı	102
Grafik 20: 1995 – 2004 Yılları Arası İhracat ve İthalatın GSMH İçindeki Payı (%).....	104
Grafik 21: 1995 – 2004 Yılları Arasında İhracat/İthalat Oranları	105
Grafik 22: 1995 – 2004 Yılları Arasında KKBG/GSMH Oranı.....	107

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

BYKP: Beş Yıllık Kalkınma Planı

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DÇM: Döviz Çevrilebilir Mevduat

DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DP: Demokrat Parti

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DSP: Demokratik Sol Parti

DTP: Demokratik Türkiye Partisi

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

HP: Halkçı Parti

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

KİT: Kamu İktisadi Teşekkülleri

KKBG: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği

MBK: Milli Birlik Komitesi

MC: Milliyetçi Cephe

MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi

MGK: Milli Güvenlik Kurulu

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

OPEC: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç eden Ülkeler Örgütü)

TCMB: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TİP: Türkiye İşçi Partisi

TL: Türk Lirası

TMSF: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TÜFE: Tüketici Fiyatları Endeksi

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Siyaset ve ekonomi, birbiriyle yakından ilgili ve etkileşim içinde olan iki kavramdır. Öyle ki, ekonomik gelişmeler siyaseti etkilediği gibi, siyasi gelişmeler de ekonomiye yön vermektedir. Bu açıdan bakıldığında siyasi iktidarı elinde bulunduranlar ekonominin gidişatını da belirleyebilir. Öte yandan, ekonomideki olumsuz gelişmeler de siyasi iktidarı koltuğundan edebilir. Bu çift yönlü nedensellik, siyasi istikrar/istikrarsızlık ve ekonomi ilişkisinin incelenmesini gerekli kılmıştır. Ekonomik ilişkileri anlamak, siyaset penceresinden de bakmayı gerektirdiğinden, bu konu önem arz etmektedir. Zira ekonomiyi etkileyen başat faktör, Türkiye açısından siyasettir.

Siyasal yönetimlerin meşruiyet krizinin sonuçlarından biri olan askeri müdahaleler (ve sonrasındaki ara rejim dönemleri) siyasi istikrarı bozduğu gibi ekonomik istikrarı da etkilemektedir. Türkiye’de ve dünyada birçok örneğine rastlanılan askeri müdahalelerin söz konusu ülkeler açısından ağır ekonomik sonuçları olmuştur.

Türkiye, askeri müdahale ile ilk olarak 27 Mayıs 1960’ta tanışmış ve sonrasında yaklaşık her on yılda bir (12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997, 27 Nisan 2007 e-muhtıra) askeri müdahaleye maruz kalmıştır. Bu müdahalelerin siyasi sonuçları olmakla birlikte ekonomik nedenleri ve sonuçları da bulunmaktadır. Siyasi istikrarı sekteye uğratan bu girişimler kimi zaman ekonomik yapıyı değiştirmek amacıyla, kimi zaman da ekonomik güç dengelerini değiştirmek amacıyla yapılmıştır. Ancak her seferinde laik Cumhuriyet’in gereklerine aykırılık gerekçesiyle demokrasi kesintiye uğratılmıştır. Bu görevi de laik Cumhuriyet’in ‘yegane’ koruyucusu olan Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanunu’nun 35. Maddesine dayanarak üstlenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yapılan askeri müdahalelerin ve yaşanan ara rejim dönemlerinin ekonomiyi nasıl etkilediğinin incelenmesidir. Ancak bu noktada, askeri müdahalelerin sebepleri ve sonuçları bağlamında bir konuyu netleştirmek

gerekmektedir. Zira, Türkiye’de yapılan askeri müdahalelerin siyasi, sosyal ve ekonomik gerekçelerle meşrulaştırılmaya çalışıldığı göz önünde bulundurulursa; askeri müdahalelerin ekonomiye etkilerinin yanında, yapılan müdahalelerin ekonomik gerekçelere dayandırılması da söz konusudur. Bu durumda çalışmanın asıl amacının, askeri müdahalelerin ne şekilde meşrulaştırıldığını ortaya koymak değil, askeri müdahalelerin ekonomiyi olumsuz etkileyip etkilemediğini incelemek olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle, yapılan askeri müdahalelerin siyasi ve ekonomik temelleri incelenecek ve sonrasında da ekonomik göstergeler yardımıyla ekonomide ne gibi değişiklikler meydana getirdiği analiz edilecektir. “Ara Rejimlerin Ekonomi Politikası: Türkiye Örneği” başlığını taşıyan çalışma, üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, “Siyasal ve Askeri Rejimlere Yönelik Kavramsal Çerçeve ve Askeri Müdahalelerin Ekonomik Sonuçları” ana başlığı altında öncelikle, siyasi yönetim biçimleri ve askeri yönetim biçimleri sınıflandırılıp tanımlanacaktır. Sonrasında siyasi yönetim biçimlerinin meşruiyet kaynaklarına değinilip, askeri müdahale nedenleri anlatılacaktır. Bu bölümde son olarak, askeri müdahalelerin ekonomik sonuçları ele alınacak ve bu konudaki görüşler ortaya konacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, “Türkiye’de Ara Rejim Dönemleri” ana başlığı altında Türkiye’de yapılan askeri müdahalelerin siyasi ve ekonomik temellerine değinilecektir. Bu bağlamda 27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, 28 Şubat 1997 Süreci, 27 Nisan 2007 E – muhtırası siyasi ve ekonomik açıdan ele alınacak ve anılan müdahaleler öncesinde dönemlerin hükümetlerinin uyguladıkları ekonomi politikaları genel hatlarıyla ele alınacaktır. Bununla birlikte, siyasi gelişmelerden de söz edilecek ve müdahalelerin hangi gerekçelerle meşrulaştırıldığı/meşrulaştırılmaya çalışıldığı dönemlerin siyasi ve toplumsal gelişmeleri bağlamında ortaya konulacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, Türkiye’de yapılan askeri müdahalelerin (27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, 28 Şubat 1997 Süreci, 27 Nisan 2007 E – muhtırası) ekonomiyeye etkileri, ekonomik göstergeler

yardımıyla yorumlanacaktır. Müdahalelerin ekonomi üzerindeki etkilerini daha iyi yorumlayabilmek adına anılan dönemlerin ekonomik göstergeleri her müdahale için ayrı ayrı olmak üzere tablo ve grafikler halinde sunulacaktır. Böylece ekonomik değişkenlerin seyri göz önünde bulundurularak müdahalelerin ekonomik sonuçları tartışılacaktır.

Bu çerçevede, siyasal istikrarı kesintiye uğratan askeri müdahalelerin ekonomiyi olumsuz etkilediği hipotezi veri alınarak, istikrarlı ve güçlü bir siyasal yönetimin istikrarlı ve güçlü bir ekonomiyi beraberinde getireceği görüşü temellendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL VE ASKERİ REJİMLERE YÖNELİK KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ASKERİ MÜDAHALELERİN EKONOMİK SONUÇLARI

Askeri müdahalelerin ekonomik sonuçlarının irdelenmesi için öncelikle, kısaca devlet kavramından, siyasal ve askeri rejim türlerinden bahsetmek gerekmektedir. Zira askeri müdahalelerin teorik temellerine inildiğinde, sivil siyasi iktidarın meşruiyetini kaybettiği durumlarda askerin yönetime el koyduğu görüşü yaygındır. Bu bağlamda askeri müdahalelerin sonuçlarını anlatmadan önce, nedenlerine kısaca değinilecektir. Çalışmanın amacı her ne kadar askeri müdahalelerin ekonomik sonuçlarının incelenmesi olsa da, ekonomik gerekçelerin de sivil iktidarın meşruiyet krizi yaşamasında payı olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

1.1. DEVLET KAVRAMI

“Devlet, insanların toplum yaşamında başvurdukları bir örgütlenme biçimidir. Bir aile, bir dernek, bir sendika, bir parti gibi... Böylece devlet, her şeyden önce bir sosyal gerçeklik ve her sosyal gerçeklik gibi tarihsel bir gerçekliktir.” Bu yapıyı diğer toplumsal kurumlardan ayıran üç temel özellik vardır. Birincisi, devlet dışındaki herhangi bir sosyal kurumun bu denli geniş ve kapsayıcı bir kurumsal ağı yoktur. İkinci olarak, devletin içinde çok gelişmiş bir iş bölümü mevcuttur (yasama, yürütme, yargı). Üçüncü özellik, devletin silahlı güç bulundurma ve gerektiğinde kullanabilme yetkisine sahip olmasıdır.¹

Toplum kimin, ne şekilde yöneteceğine dair birçok görüş mevcuttur. Bu görüşler çerçevesinde devlet kavramı ortaya çıkmıştır.

¹ Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi**, Altıncı Baskı, İstanbul, Say Yayınları, 1990, s. 9.

Antik Yunan’da siyasi karmaşanın var olduğu bir çevrede yaşayan ve bunun temel kaynağının demokratik sistem olduğunu öngören Platon, çareyi filozofların yönettiği bir toplumda aramıştır. Bu yüzden Platon, var olan herhangi bir yönetim biçiminin iyi olmadığı kanaatindedir. Platon, idealar felsefesinin uzantısı olarak tüm yönetim biçimlerinin filozoflar krallığının bir taklidi olduğuna inanır ve yönetim biçimlerini bu şekilde, idealar felsefesine en yakın olandan itibaren sıraya koyar.²

Ünlü Yunan felsefeci Aristoteles’e göre devlet, tüm gerekli unsurları barındıran ve sadece *yaşamak* adına değil, *iyi yaşamak* adına örgütlenmiş bir yapıdır. Bu tanımın ikinci bölümü, devletin nihai gayesini ortaya koyar; zira siyasi bir toplumda yaşayanlar yalnızca yaşamakla kalmaz, medeniyet ve aydınlanmadan mahrum kalsalar dahi, *iyi yaşarlar*.³

17. yüzyıla gelindiğinde, “Sosyal Sözleşme Teorisi” kapsamında ele alınan düşünürlerin devlet tanımlarına rastlanmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak Hobbes’tan bahsetmek gerekir. Hobbes, devletin tanımını yapmadan önce, “doğa durumu” dediği ve insanların kaba ve ilkel olduğu bir dönemden bahseder. Bu dönemden rasyonel bir biçimde çıkmayı hedefleyen birey, çareyi egemenliği ve gücü bir kuruma, devlete, devretmekte bulur. Bu noktadan sonra Hobbes, devletin oluşumu ve amacı üzerine tanımlamalar yapar.

Hobbes’a göre, mutlak iktidar mutlak kurucudur. Hobbes birey ve toplumun özünü, güvensizlik, çatışma ve karmaşaya dayandırır. Devlet olmadığı takdirde insanlar birbirleriyle sürekli savaş halindedirler (Homo homini lupus). İnsanlar bu savaş halinden, doğal durumdaki bütün haklarını bir sözleşme aracılığı ile bir egemene devrettikleri takdirde kurtulurlar.⁴ Doğaları gereği özgürlük ve egemenlik duygularını barındıran insanların, kendilerini bir sözleşme ile bağlamaları ve

² Mümtaz’er Türköne, **Siyaset**, İstanbul, Lotus Yayınevi, 2003, s.152.

³ Mete Tunçay, **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi 1**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s.309.

⁴ Türköne, **a.g.e.**, s.55-56.

kısıtlamalarının nihai gayesi, doğa durumunun vahşi ve ilkel şartlarından kurtulup toplum durumuna geçebilme arzusu ile açıklanabilir.⁵

Rousseau ise devletin kuruluş amacını toplumu oluşturan bireylerin iyiliği olarak tanımlar ve bunu şu şekilde açıklar:⁶

“ Yalnız genel istem (irade) devletin güçlerini devletin kuruluş amacına, yani herkesin iyiliğine uygun olarak yönetebilir.”

Doğa durumundan toplum haline geçişi de şöyle açıklar:⁷

“ Doğal yaşama halinden toplum düzenine geçiş, insanda çok önemli bir değişiklik yapar: Davranışındaki içgüdünün yerine adaleti koyar, daha önce yoksun olduğu değer ölçüsünü verir ona. Ancak, ödevin sesi içgüdülerin, hak da isteklerin yerini alınca, o güne kadar yalnız kendini düşünen insan başka ilkelere göre davranmak, eğilimlerini dinlemeden önce aklına başvurmak zorunda kalır. İnsan bu durumda doğadan sağladığı birçok üstünlüğü yitirirse de, öylesine büyük yararlar elde eder, yetileri öylesine işleyip gelişir, düşünceleri açılır, duyguları soylulaşır, baştan başa ruhu öylesine yükselir ki, yeni durumun yarattığı kötülükler onu çoğu kez toplum öncesi durumdan da aşağı dereceye düşürmeseydi, kendini bu durumdan bütün bütün çekip kurtaran anı durmadan kutlaması gerekirdi: O anı ki, kendini akılsız ve gelişmiş bir hayvan durumundan çıkarıp akıllı bir varlık, bir insan haline sokmuştur.”

Toplumsal sözleşme kuramcılarında John Locke devleti bireylerin özgürlüğünü garantiye alan ve kaynağını toplum sözleşmesinden alan bir kurum

⁵ Mete Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 2**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s.136.

⁶ Jean-Jacques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.23.

⁷ **A.e.**, s.18.

olarak tanımlar.⁸

Tarihsel süreç içinde devlet tanımlamaları sıklıkla değişmiş ve gelişmiştir. Buraya kadar yapılan tanımlamalar felsefi nitelik taşımaktadır. Ancak, devletin ekonomik yönü ağır basan genel bir tanımını da yapmak mümkündür.

Demir'e göre devlet, vergi toplama, para basma ve ekonominin gidişatı ile ilgili kararlar alıp uygulama yetkisinin yanında, elde ettiği gelirleri toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında kullanabilme tekeline sahip bir kurumdur. Ayrıca toplumsal güvenlikle ilgili karar alıp uygulama yetkisine de sahiptir.⁹

Devlet kavramının ortaya çıkışından günümüze dek birçok kez yorumlandığı ve çeşitli tanımların ortaya atıldığı görülmektedir. Ancak bu çalışmada devlet kavramının tanımı yada neyi ifade ettiğinden çok, devletin nasıl ve kim tarafından yönetildiği önem arz etmektedir. Bu bağlamda siyasal yönetim biçimlerine değinmek gerekmektedir.

1.2. SİYASAL YÖNETİM BİÇİMLERİ

Siyasal yönetim biçimleri toplumların gelişimine göre gelişmiş ve şekillenmiştir. Bu kısımda patriarşiden tiranlığa kadar, siyasal yönetim biçimlerine kısaca değinilecektir.

1.2.1. Patriarşi

Patriarşi, tarih boyunca var olmuş yönetim biçimlerinden ilkidir. Zenginlik tutkusuna henüz kapılmamış, yazılı kanunlar olmaksızın sade ve erdemli bir yaşam tarzının olduğu bu dönemde yönetim biçimi de oldukça sade ve kuralsızdır. Bu nedenle bir sonraki toplumsal aşamaya geçildiğinde artık bu döneme dönülmesi

⁸ Halis Çetin, "Liberalizmin Tarihsel Kökenleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2002, s.88.

⁹ Osman Demir, *Ekonomide Devlet*, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu, 1997, s.2.

mümkün değildir. Patriarşi, kelimenin kökünden de anlaşıldığı üzere babanın yönetimi anlamına gelmektedir. Yani burada babadan kasıt, ailenin reisi, topluluğun şefidir. Bu yönetim biçimi küçük bir topluluğa hitap ettiği için yasalar ya da kurallardan söz edilemez. Toplumsal örf ve adetler dışında kural yoktur. Otoritesini, yani meşruiyetini yine kendi babasından almış olan biri topluluğu yönetir ve diğerleri de ona sorgusuz itaat ederler.¹⁰

1.2.2. Monarşi

Monarşi, tek kişinin yasal yönetimidir. Değişik uygulamaları bulunmaktadır.¹¹

Mutlak Monarşide, güç, topluluğu yöneten tek bir kişinin elinde toplanmıştır ve bu kişi kuvvet kullanma tekeline de, doğal olarak, sahiptir.

Bir diğer monarşi türünde ise toplumsal bir kahraman olması ya da devlet kurucusu olması sebebiyle bir kişinin başa getirilmesi söz konusudur. Bu kişi meşruiyetini kendisini buraya layık gören iradeden alır.

Monarşinin yaşam boyu monarşi şeklinde olduğu da görülebilir. Burada genetik bir durum söz konusu değildir. Kişi seçimle başa gelir ve çeşitli meziyetleri sebebiyle iktidarı sürekli hale gelir.

Bazı monarşi türlerinde ise monark babadan aldığı ve yasalara dayandırdığı gücünü bir tiraninki gibi mutlak bir biçimde kullanır.

Monarşide liyakat önemlidir. Çoğu zaman genetik yollarla geçen iktidar yüksek erdem ya da üstün hizmet sebebiyle de bir kişide toplanabilir. Monark mülkiyet sahipleri ve halk arasında dengeyi kurmak ve haksızlığa uğrayanı da

¹⁰ Mehmet Ali Ağaoğulları, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Birinci Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 1994, s.203-204.

¹¹ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Sekizinci Baskı, İstanbul, Beta, 1998, s.45.

korumakla yükümlüdür.¹²

1.2.3. Aristokrasi

Genellikle en iyilerin yönetimi olarak anılan aristokrasi, soyluluk esaslıdır ve aslında aristokratik yönetimin günümüzde örneği olmadığı gibi tarih sahnesindeki yeri de ön sıralarda değildir.¹³

Platon'a göre aristokrasi iyilik bakımından ikinci sırada (birinci sırada monarşi vardır) yer alır. Zira kanunları gözeten bir azınlığın yönetimi, tekin yönetiminden daha iyi olmamakla birlikte, çoğunluğun yönetimine tercih edilmelidir.¹⁴

1.2.4. Timokrasi (Timarşi)

Timokrasi, aristokrasinin bir sonraki aşaması, daha doğrusu daha yozlaşmış halidir. Devleti yöneten aristokratlar arasında çıkan uyuşmazlıklar toplumu timokrasi aşamasına götürür. Bu anlaşmazlığın temelinde yöneticilerin çocuklarının yozlaşması yatar.¹⁵

Timokrasinin göze çarpan en önemli özelliği şan ve şeref düşkünlüğüdür. Aristokraside olduğu gibi timokraside de yönetim biçimine uygunluk gösteren insan tipi mevcuttur. Bu tip, insani değerlere saygı göstermeyen, güç ve mevki düşkünü, askerlik değerine inanan ve felsefe ve diyalektikle ilgisi olmayan bir modeldir.¹⁶

Bu özelliklere sahip insanların çoğalması ve para hırsının da ortaya çıkması sonucu timokrasi düzeni de son bulur ve yerini zenginliğe dayalı bir düzen olan

¹² A.e., s.46.

¹³ Türköne, a.g.e., s.151.

¹⁴ Ağaoğulları, a.g.e., s.205.

¹⁵ Göze, a.g.e., s.30.

¹⁶ A.e., s.31.

oligarşiye bırakır.¹⁷

1.2.5. Oligarşi

İktidardaki yozlaşma, sistemi paraya dayalı bir hale çevirmeye başladığında oligarşik bir düzene geçilmeye başlanmış demektir. Gelir düzeyinin önem kazanması ve ün ve şerefe verilen değerin bir araya gelmesi oligarşiyi doğurur.¹⁸

Dört tür oligarşiden söz etmek mümkündür. Birincisinde, çok sayıda mülk sahibi vardır ancak servet ölçütü düşüktür. Aynı şekilde kanunlara uygun olan ikinci türde, mülk sahiplerinin sayısı azalırken servet kriteri yükselir. İktidarın babadan oğula geçtiği üçüncü türde servet ölçütü daha da yüksektir ve zenginlerin sayısı git gide azalmaktadır. En ileri tür, *dynasteia*'da birkaç zengin ve güçlü ailenin egemenliğinden söz edilebilir.¹⁹

1.2.6. Demokrasi

Oligarşik sistemden sonraki aşama demokrasidir. Oligarşik sistemde çoğunluk durumuna gelen yoksulların zenginlerle çatışıp galip gelmesi sonucu ortaya demokrasi çıkar. Bu sistemde bireylerin tümü için özgürlük söz konusudur ve eşit görev dağılımı vardır.²⁰ Demokraside insanlar istedikleri şekilde yaşayabilirler. Ahlaki norm yoktur ve devleti yönetecek kişilere dair bir tanımlama belirlenmemiştir. İktidara gelmek için kişinin kendini halkın dostu göstermesi yeterli sayılır.²¹

Demokrasi Antik Yunan'da ortaya çıkmış ve çoğunluk iktidarına dayanan bir sistemdir. Bugünkü demokrasi anlayışı da buradan doğmuştur.²²

¹⁷ A.e., s.32.

¹⁸ Türköne, a.g.e., s.152.

¹⁹ Ağaoğulları, a.g.e., s.336.

²⁰ Türköne, a.g.e., s.152.

²¹ Göze, a.g.e., s.33.

²² Türköne, a.g.e., s.154.

Günümüzdeki anlamıyla demokrasi Antik Yunan'dakinden oldukça farklıdır. Klasik demokrasiden farklı olarak liberal demokraside katılım doğrudan değil temsilciler aracılığıyla olur. Bu sebeple liberal demokratik sisteme temsili demokrasi de denilir.²³

Türküne, liberal demokratik sistemde devletin rolünü şu şekilde ifade etmiştir: “Liberal demokratik modelde devletin rolü son derece sınırlıdır. Devlet toplumsal ve ekonomik alana müdahale edemez ya da en azından bu müdahale son derece sınırlı kalır. Bu durum liberalizmin “kendiliğinden düzen” fikrinden kaynaklanır. Liberaller toplumun ve piyasanın kendi iç dinamikleri doğrultusunda hareket etmesinin insan özgürlüğü için zorunlu olduğunu ve siyasi otoritenin bunlara yönelik müdahalesini özgürlüklere yapılmış bir müdahale olarak kabul ederler. Piyasaya yönelik bu olumlu yaklaşım bizi liberal demokratik sistemlerin en önemli özelliklerinden birine götürür: Liberal demokrasiler kapitalist bir ekonomik yapıya sahiptirler. Mülkiyet sahipliği sosyalist rejimlerin aksine kolektif değil, özeldir. Merkezi planlamaya gidilmez ve mülk sahiplerinin varlıkları üzerinde dilediklerince tasarrufta bulunmasına ve sermayenin dolaşımına izin verilir. Özel mülkiyetin sınırlandırılmasının tek şartı, özel mülkiyetin piyasayı ortadan kaldıracak tekeller ve tröstler oluşturmak için kullanılmasıdır. Liberal demokratik sistem, kapitalist ekonomi ile koşut gider ve ekonomik özgürlüklere en az siyasal özgürlükler kadar vurgu yapılır.”²⁴

Demokrasi ve ekonomi bu bakımdan iç içe geçmiş iki kavramdır ve aralarındaki nedensellik bağı birtakım tartışmalara neden olmuştur. Kimi düşünürler, demokrasinin iktisadi gelişmenin bir sonucu olduğunu savunurken, kimileri demokrasinin iktisadi gelişme sağlanmadan olamayacağını ileri sürmüştür.

²³ Bican Şahin, “Liberal Demokrasinin Temelleri,” **Liberal Demokrasinin Temelleri: Güncel Demokrasi Tartışmaları**, 2008.

²⁴ Türküne, **a.g.e.**, s.157.

1.2.7. Tiranlık

Demokrasiden bir sonraki aşama olarak nitelendirilen tiranlık, demokrasinin yozlaşmış haline denir. Bu sistemin yöneticisi olan tiran, halkın ekonomik durumunu kontrol altına almak – daha açık bir ifadeyle onları güçsüzleştirmek - adına ağır vergiler toplar ve halkı köle durumuna getirir.²⁵

Bu sistemde de monarşi gibi tek kişinin hüküm sürmesi söz konusudur. Buna karşın tiranın kanunları kendi yararı doğrultusunda kullanması, şiddet uygulaması, toplumsal değerleri sömürmesi, kimseye hesap vermek zorunda olmaması onun egemenliğini meşrulaştırma biçimidir. Zira böyle bir iktidara rızaya dayalı meşruiyet kazandırmak mümkün değildir.²⁶

1.3. SİYASET VE MEŞRUIYET

İktidarın sahip olduğu kuvvet kullanma, emir verme, etkileme, kontrol altına alma ve yönettiği insanlara bunu kabullendirme ve benzeri üst yetkileri ne şekilde meşrulaştırdığı önemli bir konudur. Siyasal iktidarın yönettiği toplumun yaşamını düzenleme, haklar ve sorumluluklar verme ve gerektiğinde cezalandırma gibi şekillerde ortaya çıkan bu eylemleri hangi güce dayanarak yönetilenler üzerinde uyguladığı sorusunun cevabı bizi meşruiyet kaynağına götürür. Meşru olmayan ve bir meşruiyet kaynağına dayanmayan yönetim biçimleri, hiçbir surette, devamlılığını sürdürmez. Bu durumdan yola çıkarak iktidarın sürekliliği meşruiyetinin varlığına bağlıdır. Bu nedenledir ki, siyasal iktidar aynı zamanda meşru iktidar olarak anılmaktadır.²⁷ Erdoğan'a göre; siyasi iktidar, bir ülkede örgütlenmiş toplumun tümünde etkili olan makro iktidarı ifade eder. Siyasi iktidar, maddi ve manevi olmak üzere iki unsura dayanmaktadır. Maddi unsur 'cebir tekeli' yani güç kullanma ve zorlamaya başvurma yetkisini ifade ederken, manevi unsur 'meşruluk' yani rızaya dayalı olmasını ifade eder. Bu noktada meşruluk kavramından anlaşılması gereken

²⁵ A.e., s.153.

²⁶ Göze, a.g.e., s.47.

²⁷ Davut Dursun, **Siyaset Bilimi**, Birinci Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2002, s.106.

iktidarın bağlayıcı karar alma ve emretme yetkisine vatandaşların rıza göstermesidir.²⁸

Meşruiyet kavramı konusunda çeşitli düşünürlerin görüşlerini Türköne şu şekilde özetlemiştir: “Apter (1965) meşruiyeti, siyasal iktidarın otoritesini dayandırdığı ve topluma açıklayarak kendisini bağladığı, *moral düzen* olarak tanımlar. Bununla birlikte meşruiyet, toplumsal *mutabakat* düzeyini ve toplumdaki insanların kurallarını kabul etme ve bu kuralların siyasal iktidara da uygulandığına inanma durumunu belirtir. Finer (1975) meşruiyeti, “bir devletin toplumu şekillendirmek ve yönetmek için kendisine temel olarak seçmiş olduğu hedefler, ilkeler, normlar ve sloganlar” şeklinde tanımlar. Meşruiyeti, siyasal iktidarın gücünü onama süreci olarak değerlendiren Lipset (1986), bu kavramı “sistemin, toplumda var olan siyasal kurumların toplum için en uygun kurumlar oldukları inancını yaratması ve yaşatması yeteneği” olarak tanımlar. Marx meşruiyeti, siyasal iktidarın kurulu düzenine yalanlar arama çabası olarak ele alır. Meşruiyet, sınıf çatışmalarının ve sömürünün, toplumsal adaletsizliklerin normalmiş gibi gösterilmesine, maskelenmesine yaramaktadır. Meşruiyeti modern iktidar kuramlarının merkezi olarak değerlendiren Weber, meşruiyetin “bütün iktidarların kendilerini dayandırdıkları bir haklılaştırma alanı içerisinde toplumsal tasdik arayışı” olduğunu savunur.”²⁹

Bu açıklamalardan sonra Weber’in meşruiyet sınıflandırmasından yola çıkılarak çeşitli tanımlamalar yapılacaktır.

1.3.1. Siyasal Yönetimin Meşruiyet Kaynakları

Her iktidar, elde ediliş biçimi ne olursa olsun, meşru bir zemine ihtiyaç duyar. Bu, iktidarı ele geçirmek için değil, devam ettirebilmek için gereklidir. Siyasal yönetimler de bir şekilde meşrulaşmak ve toplumsal rızaya dayanmak

²⁸ Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, İkinci Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1997, s. 89-90.

²⁹ Türköne, **a.g.e.**, s.43-44.

durumundadırlar. Bu bağlamda, siyasal yönetimlerin meşruiyet kaynakları Weber tarafından şu şekilde sınıflandırılmıştır:

1.3.1.1. Geleneksel Meşruiyet

Weber, yönetilenlerin iktidara boyun eğmesini, iktidarın meşru bir kaynaktan çıkmış olmasına bağlamaktadır. Yönetilenlerin iktidarı kabullenip, ona boyun eğmelerinin nedeni, *geleneksel meşruiyet* modelinde, kutsallığına inandıkları geleneklerle meşrulaştırılmış siyasal iktidarın varlığıdır. Yönetimin iktidar ve meşruiyet anlayışında keyfi ve şahsi nitelikler sergilemesi söz konusudur. Genelde belli aileler tarafından kullanılan iktidar kutsanmış geleneklere göre el değiştirir. Üç çeşit geleneksel meşruiyet vardır: Patrimonyal, patriyarkal ve feodal tiplerdir. Bu üç tipte de yönetilenlerin iktidarı elinde bulunduranları kabullenme sebebi geleneklerin kutsallığı ve yöneticilerin bunlara ne derece uyduğudur. Kuralların kaynağını gelenekler oluşturması ve insanların bu kuralların kutsallığına inanması söz konusudur.³⁰

1.3.1.2. Yasal – Ussal Meşruiyet

Geleneksel meşruiyette devamlılık esas iken yasal – ussal meşruiyette dönüşüm gereklidir. Burada asıl önemli olan içinde bulunulan şartların gerektirdikleridir. Ussal süreç içinde meydana gelip meşrulaşan yasalara uymak gereklidir. Bu sürece uyum gösteren yani itaat edenler sosyal ve dünyevi bir takım kurallar bütününe, bunların tabi ve mantıklı neticelerine de itaat etmiş olurlar. Burada kişinin itaat etmesini sağlayan en önemli unsur, kuralların mantıklı ve dünyevi olmasıdır. Ayrıca kurallar, ilahi güçlerden kaynaklanmaz, dünyevi bir takım şeylere dayanmaktadır. Bu sebeple de, tanrısal kökenli olmamasından ötürü, durumun gereklerini karşılayamıyor ve sorunlara çözüm üretmiyorsa değiştirilmesinde herhangi bir sakınca yoktur.³¹

³⁰ Davut Dursun, *a.g.e.*, s.110.

³¹ Cemil Oktay, *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, Birinci Baskı, İstanbul, Alfa Kitabevi, 2003, s. 43.

1.3.1.3. Karizmatik Meşruiyet

Karizmatik meşruiyette en öne çıkan özellik sıra dışı (istisnai) bir yapı sergilemesidir. Bu özellik onun yalnızca nadir bulunan bir durum olması anlamına gelmemektedir. Anlatılmak istenen esas durum, bu tip meşruiyetin “sıra dışı”, “alışılmamış” ve “kural dışı” yapısıdır. Bu tip meşruiyet diğer iki meşruiyetten farklı olarak karizmatik yöneticinin şahsı ile sınırlıdır. “uyma” davranışı da aynı şekilde bu şahsa yöneliktir. Bu durumda gelenekten, dünyevi bir normdan ya da bir kurumdan bahsetmek mümkün değildir.³²

Karizmatik meşruiyete dayanarak iktidarı elinde bulunduran otoritenin meşruiyeti sıra dışılığından kaynaklanmaktadır. İktidar sahiplerinin sıra dışı özelliklere, şahsi becerilere sahip oldukları ve yüceliklerine inanılır. Bu sebeple diğerlerinden daha üstün oldukları ve yönetmeyi hak ettikleri düşünülür.³³

Bu tip liderler genellikle büyük buhran ya da savaş dönemleri sonrasında bir kurtarıcı aranması sonucu ortaya çıkmaktadırlar. Hitler, Mustafa Kemal, Humeyni, Mao gibi güçlü liderlerin karizmatik özelliklere sahip oldukları ve meşruiyetlerini buradan aldıkları söylenebilir.³⁴

1.4. ASKERİ YÖNETİM TÜRLERİ VE ASKERİ MÜDAHALE NEDENLERİ

Gelişmiş Batı ülkeleri dışında kalan birçok ülkede savunma harcamalarının yüksek seviyede olması sebebiyle ordu, ülkenin bilimsel ve teknolojik açıdan en gelişmiş ve modern kurumu haline gelmiştir. Bu bütçe ve imkanlar sayesinde ordu, kullandığı teknolojiyi ilerletme ve değiştirme olanağına sahip olmaktadır. Bu durum ordunun, ülkenin en modern ve gelişmiş kurumu haline gelmesine sebep olmaktadır. Durum böyle olunca asker ve sivil elitler arasında bir takım ayrılıklar meydana

³² A.e., s.50.

³³ Davut Dursun, a.g.e., s.110.

³⁴ A.e., s.111.

gelmektedir. Bu ayrılıkların bir sonucu olarak, ordu, ülkenin diğer kurumlarından daha modern bir yapıya ulaşması sebebiyle, toplumu dönüştürmeyi diğerlerinden daha çok hak ettiğini düşünmeye başlar.³⁵

Bütün anlatılanlardan da anlaşıldığı üzere, yüksek savunma harcamalarının doğal bir sonucu olan ordunun modernleşmesi ve kendine toplumu dönüştürücü bir rol biçmesi, demokratik açıdan gelişmemiş ülkelerde tehlike teşkil etmektedir. Yeteri kadar profesyonelleşemeyen ordu, bu tip ülkelerde, kendini siyasetten uzak tutması gerektiğini düşünmeyerek sivil yönetimi ele geçirmeye dahi hakkı olduğuna inanır.³⁶ Bu şartlar altında sivil yönetimin de toplumdaki aksaklıklara çare bulamaması; yani toplumda şiddet olaylarının artması, siyasi anlamda kutuplaşmaların olması, temsil edilen sınıflarının yararının gözetilmemesi ve böylece bu grupların siyasal iktidarın karşısında yer alması, siyasal isteklere siyasal süreçte karşılık vermek yerine bunların ifade edilmesinin engellenmesi toplumda bir takım huzursuzluklara neden olmakta ve gözler, toplumu düzeltme ve dönüştürme görevini üstlenen orduya çevrilmektedir.³⁷

Sosyalist görüş askeri müdahalelerin sınıf çatışmasından doğduğunu savunur. Darbelerin temel amacı da bu mücadele sonucu beliren aksaklıkları gidermektir. Bu aksaklıkların giderilmesi adına da çözüm üretirler.³⁸

Liberal öğretiyeye göre, askerlerin yönetime el koyması yükselen burjuvazi karşısında zayıf düşen asker – sivil bürokratik sınıfın bir karşı hamlesidir. Bu sınıf parlamenter sistemde, üstlendikleri toplumu dönüştürme ve yeniden yapılandırma işlevlerini yitirmektedirler. Bu sebeptendir ki, yitirilen işlevlerini tekrar elde ederek, toplumun geleceğine yön vermeye çalışmaktadırlar.³⁹

³⁵ Türköne, **a.g.e.**, s.420.

³⁶ **A.e.**, s.420.

³⁷ Osman Demir ve Adem Üzümcü. “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme”, **G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı 1, 2002, s.167-168.

³⁸ Çiler Dursun, “Türkiye’de Askeri Darbelerin Simgesel Ekonomisi” **Doğu Batı Dergisi**, Sayı 21, 2002-2003, s.122-123.

³⁹ **A.e.**, s.123.

Modernleşme sürecini henüz tamamlayamamış ülkelerde kurumsal bozulma gözlenmektedir. Politik kurumlaşmanın gelişmediği ise hükümet darbeleri ve askeri müdahalelerin varlığı ile ölçülmektedir.⁴⁰

Asker ve sivil ilişkileri bağlamında askerlerin sivil siyasetin alanına ne şekilde müdahale ettiği kısaca şöyle ifade edilebilir:⁴¹

- Kanunlardan aldıkları yetkilere dayanarak, sivil hükümeti etkileme çabasında olan askerler bunu bazı amaçlara ulaşmak adına yaparlar. Bu durum, diğer baskı grupları için de geçerlidir.
- Aynı şekilde, sahip olunan bu yetki ve imkanlar yine bazı amaçlara ulaşmaya yönelik olarak, sivil hükümetler üzerinde baskı ve tehdit unsuru olarak kullanılabilir.
- Askerler asli vazifelerini yerine getirmemekle birlikte, kendine sivil siyasete müdahale etmesini sağlayacak bir dayanak bulur ve mevcut hükümetin görevden alınıp yerine kendi belirlediği bir hükümetin kurulmasını sağlayabilir.
- Askerler hükümeti devirip idareyi ele alabilirler.

Ordu – siyaset ilişkileri literatüründe, askerlerin siyasal iktidarcı denetimine ilişkin olarak öncelikle Nordlinger ve Huntington çözümlerine göndermede bulunmaktadır. Nordlinger’in çözümlerinde üç farklı modelden söz edilmektedir: Geleneksel, liberal ve nüfuz (penetration) modelleri. *Geleneksel model*, aynı sınıfsal kökenden gelmeleri ve temel değerlerinin ortak olması nedeniyle asker-sivil çatışmasının olmamasını ifade etmektedir. *Liberal modele* göre toplum sorunlarının yönetimini sivil politikacılar üstlenmekte, ordunun rolü ise yalnızca ulusal güvenlikle sınırlı iken, siyaset, askerlerin ilgi alanları dışında kalmaktadır.

⁴⁰ Samuel P. Huntington, “Siyasal gelişme ve siyasal bozulma”, Şenyuva Matbaası, çev. Ergun Özbudun, 1967, çevrimiçi, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1965-1966-22-23-01-04/AUHF-1965-1966-22-23-01-04-Huntington.pdf>, s.81.

⁴¹ Samuel Finer, **The Man on Horseback**, London, Pall Mall, 1962’den aktaran, Fikret Birdişli, “Türk Siyasal Yaşamında Sivil-Asker İlişkileri”, çevrimiçi, <http://www.fikretbirdisli.com.tr/makaleler/88-sivil-asker.html>, s.3.

Amaç, “depolitize” bir ordudur. Depolitize ordu modelinin antitezi olan *nüfuz modeli* ise silahlı kuvvetlere siyasal iktidarın ideolojisinin benimsetilmesi arayışını temsil etmektedir.⁴²

Genellikle, sivil denetimin başarılı olmasının ordunun siyasal gücünün azalması anlamını taşıdığı ileri süren Huntington’a göre ise, ordunun denetim altına alınmasının sübjektif sivil kontrol ve objektif sivil kontrol olmak üzere temel iki çeşidi bulunmaktadır. Sivil siyasal iktidarın oldukça güçlü duruma gelmesi anlamını taşıyan sübjektif sivil kontrol kurumlar aracılığı ile yapılmaktadır. İlkece anayasal yöntemlerle yapılan bu denetim, liberal demokrasilerin yanında totaliter rejimlerde de görülmektedir. Objektif sivil kontrol ise, askerlik uğraşının gelişmesiyle ortaya çıkmaktadır. Ordu ve siviller arasındaki görev paylaşımı, askerler arasında profesyonel tutum ve davranışların gelişmesine olanak sağlamaktadır. Objektif sivil kontrolün yerleşmesi ile ordu profesyonelleşebilmekte ve siyasal yönden steril ve tarafsız hale gelebilmektedir.⁴³

Yukarıda bahsedilen modellerin yanı sıra, bahsedilen özelliklerin bazı ülkelerde sivil – asker ilişkilerine uygunluk göstermediği ifade edilebilir. Bu ülkelerde de iktidarda kalma süresi değişiklik gösteren ve farklı adlarla anılan askeri rejim türleri olduğu bilinmektedir.⁴⁴

Bu açıklamalar çerçevesinde şu sonuca ulaşılabilir: Sivil siyasetin ‘başarısız’ olduğu ve demokratik siyasi kültürün de yeterince gelişmediği toplumlarda ordu, sivil yönetimi denetleme, yönlendirme ve hatta yönetime el koyma tekeline sahip olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle her siyasi krizde ya da ekonomik ve sosyal problemlerin baş gösterdiği dönemlerde, ordu kendine biçtiği dönüştürücü ve

⁴² Eric Nordlinger, **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1997’den aktaran, Oya Çitçi, “Ordu-Siyaset İlişkileri: 1920-1938”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 39, Sayı 4, Aralık 2006, s.17-18.

⁴³Samuel Huntington, **Asker ve Devlet**, çev. Uğur Kızılaslan, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2004’ten aktaran, Çitçi, **a.g.e.**, s.18-19.

⁴⁴ Morris Janowitz, **Military Institutions and Coercion in the Developing Nations**, Chicago, Chicago Press, 1977’den aktaran, Begüm Burak, “Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”, **History Studies**, Vol. 3/1, 2011, s.55.

korumacı rol çerçevesinde demokratik olmayan yollarla sivil siyasete müdahale etmekte ve yönetime el koymaktadır. Türkiye’de de bu duruma sıkça rastlanmakta, hatta her siyasi ve ekonomik krizde gözler orduya çevrilmektedir. Bundan da çıkarılacak en önemli sonuç, askerin kendine biçtiği kurtarıcı rolünü toplumun gözünde meşrulaştırmayı başarmış olmasıdır.

Demokratik siyasi kültürün gelişmesinin askeri vesayeti zayıflattığı bir gerçektir. Bu çerçevede, son yıllarda Türkiye’de sağlanan siyasi istikrarın da askeri vesayeti zayıflattığı hatta neredeyse ortadan kaldırdığına ilerleyen bölümlerde de değinilecektir.

1.4.1. Askeri Yönetim Türleri

Askeri yönetim türleri, askerin müdahale biçimi ve iktidarda kalma süresine göre farklılık göstermektedir. Bu açıdan askeri yönetim türlerini üç başlıkta incelemek mümkündür.

1.4.1.1. Riyaset (Veto) Rejimleri

Bu tip rejimlerde, sivil siyasetin çıkmaza girmesiyle birlikte, kendini sistemin dönüştürücü unsuru olarak gören askeri yapı siyasi yönetime müdahale etmektedir. Ordu, yarışan siyasal güçler arasında hakem rolü oynamaktadır.⁴⁵ Bu tip rejimlerde sivil siyasi kurumlar işlerliğini kaybetmemektedirler. Fakat aldıkları kararlar ordunun bilgisi dahilinde ve onun güdümüyle alınmaktadır. Bundan dolayı veto rejimleri, sivil yönetimin ordu tarafından ele geçirilip, yerine ordunun tercih ettiği farklı bir yönetimin geçirildiği durumdur. Burada ordunun amacı mevcut durumu muhafaza etmektir.⁴⁶

⁴⁵ Nordlinger, **a.g.e.**’den aktaran, Çitçi, **a.g.e.**, s.19.

⁴⁶ William Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Birinci Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2014, s. 360.

1.4.1.2. Muhafız Rejimler

Bu tür rejimlerde ordu, hükümeti devirmesinin ardından yönetimi geçici olarak üstlenmektedir. Riyaset rejimlerinde olduğu gibi burada da ordunun temel amacı mevcut durumu muhafaza etmek yönündedir. Statükoyu sağladığına inandığı andan itibaren, yönetim yeniden sivillere bırakılmaktadır.⁴⁷ Yönetimi sürekli üstlenme niyeti olmadan (Nordlinger'e göre 2 – 4 yıllık) direkt olarak iktidarı ele geçiren muhafız rejimlerin elde ettikleri nüfuzun daha yoğun olduğu görülmektedir. Bu tür rejimlerde dayanılan ana argüman, sivil siyasetçilerin yarattığı “pisliği temizleme”nin üzerlerine düştüğünü savunmalarıdır. Diğer askeri rejim türlerinde olduğu gibi muhafız rejimlerde de baskı unsuru söz konusudur ve vatandaşların sivil haklarını kısıtlarlar. Fakat bu kısıtlama daha önce de sınırlı olduğu belirtilen iktidarın süresinin devam ettiği ölçüde var olur. Muhafız rejimler toplumu statükoya kavuşturmak adına yukarıda anılan bir takım kısıtlamalara gidilmesinin gerekli olduğunu savunmaları sebebiyle ılımlı muhafazakarlar diye de anılırlar.⁴⁸

1.4.1.3. Hükmedici Rejimler

Bu tip rejimlerde iktidarda kalma süresi belirli olmayabilir.⁴⁹ Daha önce bahsedilen rejimlerden daha gelişmiş bir kontrol mekanizması ve denetim sistemleri mevcuttur. Toprak reformu ve millileştirme gibi bir takım değişikliklerle iktisadi ve sosyal yapılanmayı kendi emelleri doğrultusunda dönüştürmektedirler. Bununla birlikte siyasi kurumları da ortadan kaldırarak güç dengelerini kendi lehlerine değiştirmeyi amaçlarlar. Bütün bunları gerçekleştirirken hükmedici rejimler, basın organları üzerinde de baskı ve kontrol mekanizması işletirler. Ayrıca kendi oluşturdukları örgütler dışında, siyasi partiler de dahil olmak üzere, hiçbir oluşuma izin vermeyerek kendilerinden daha az radikal olan rejimlerden çok daha baskıcı

⁴⁷ Eric Nordlinger, **Soldiers in Politic**, New Jersey, Prentice Hall College Division, 1977'den aktaran, Birdişi, **a.g.e.**, s.7.

⁴⁸ Hale, **a.g.e.**, s.361.

⁴⁹ Nordlinger, **a.g.e.**'den aktaran, Çitçi, **a.g.e.**, s.19.

tavırlar sergilemiş olurlar.⁵⁰

Nordlinger, pretoryan rejimleri yukarıda anlatılan şekilde sınıflandırmıştır. Bu noktada Huntington'ın pretoryan sistemle ilgili görüşlerini açıklamak, Türkiye'nin bu sistemin neresinde olduğunu görmek bakımından önemlidir.

Huntington'a göre pretoryan sistemde sivil siyaset ordu üzerinde etkili değildir. Bununla birlikte sivil ve askeri kurumların çatışması halinde bu durumu düzeltip yola koyabilecek bir yapı da söz konusu değildir. Bu tür pretoryan sistemler çoğunlukla çevre ülkelerde gözlemlenmektedir.⁵¹

Kimi zaman askerlerin siyasi alandaki egemenlikleri diktatörlükten farklı bir görünüm arz eder. Bahsedilen durumda, askerler kendilerine özgü yaşam alanları oluşturarak kendilerini toplumun diğer kesiminden farklı bir yere koymaya çalışmaktadırlar. Sivil yandaşları ile beraber siyasi sistemi kendi faydaları doğrultusunda dönüştürüp çoğulcu bir siyasi yapılanmaya yaşam alanı tanırırlar. Öte yandan kendi lehlerine işleyen bir siyasi sistem oluşturup bunun devamlılığını sağlamaya çalışırlar. Ancak bir kriz esnasında askeri elit, sistemin baskıcı yüzünü ortaya çıkarır. Bunun gibi yapılar Türkiye, Mısır ve Cezayir'de görülmektedir.⁵²

1.5. ASKERİ MÜDAHALELERİN EKONOMİK SONUÇLARI

Askeri müdahaleler, demokrasiyi sekteye uğratan etkenlerden biri ve bu çalışmada, en önemlisidir. Bir ülkede askeri müdahalelerin sıklığı ve müdahale biçimleri demokratik siyasi kültürün gelişmişliği/zayıflığı ile yakından ilgilidir.

Demokrasinin devamlılığının sağlanması adına ilk şart, adaletli ve rekabete dayanan bir sistemin oluşturulup korunmasıdır. İkinci şart, sahip olunan ekonomik

⁵⁰ Hale, **a.g.e.**, s.361.

⁵¹ Samuel Huntington, **Political Order in Changing Society**, New Heaven, Yale University Press, 1968'den aktaran, Birdişli, **a.g.e.**, s.7-8.

⁵² Steven Cook, **Yönetmeden Hükmeden Ordular**, çev. Bahar Şahin, Birinci Baskı, İstanbul, Hayy Kitap, 2008, s. 54-56.

seviyenin korunabilmesidir. Üçüncü şart, gelişmiş bir demokratik siyasi kültürün var olmasıdır. Özgürlük, eşitlik, hoşgörü, empati gibi kültürel değerler olmadan demokrasi devamlılık arz etmez.⁵³

Bunların dışında, askerin politize olmaması, sivil toplum örgütleri, devlete bağımlı olmayan burjuva sınıfı ve onun organik aydınları ve son olarak da siyasi iktidarın mutlak bir iktidar olmasını engellemek adına temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi gibi şartlar, demokratik düzenin devamlılığı için sağlanmalıdır.⁵⁴

Demokrasinin askeri müdahaleler ile kesintiye uğratılması politik istikrarsızlığı beraberinde getirmektedir. Daha net ifade etmek gerekirse; politik istikrarsızlığa neden olan etkenlerden biri de askeri müdahalelerdir.

Politik istikrarsızlık kavramı değişik şekillerde tanımlanmıştır. Ancak burada bu kavramla alakalı dikkat çeken iki şey vardır. İlkinde anayasal sistemin değiştirilmesi için baskı yapılması, ikincisinde anayasayı askıya almaksızın, politik kutuplaşma, koalisyon hükümetleri, sürekli değişen hükümetler gibi durumlar ön plana çıkmaktadır. Siyasi istikrarsızlığı konu alan en önemli çalışmalardan biri Alesina ve Perotti tarafından hazırlanmıştır. Siyasi istikrarsızlık:⁵⁵

- Hükümetlerin sık değişmesi (anayasal veya değil)
- Toplumsal hoşnutsuzluk ve siyasi şiddet

biçiminde tanımlanmıştır.

Siyasi istikrarsızlığı beraberinde getiren askeri müdahalelerin ekonomik sonuçları da vardır.

Askeri müdahale, darbe, devrim gibi anayasal sistem dışında – anayasayı

⁵³ Ahmet Karadağ, "Sürdürülebilir Demokrasi." Cumhuriyet Üniversitesi, **İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, 2006, s.77.

⁵⁴ Adam Przeworski, "What Makes Democracy Endure?", **Journal of Democracy**, 7 (1)'den aktaran, Karadağ, **a.g.e.**, s.77.

⁵⁵ A. Alesina ve R. Perotti, **Income Distribution Political Instability and Investment**, NBER, Cambridge'den aktaran, Selim Şanlısoy, "Politik İstikrarsızlık – Ekonomik Süreç Politikaları Etkileşimi", **Sosyoekonomi**, Sayı 2, Temmuz-Aralık 2010, s.197.

askıya alarak – gerçekleşen iktidar değişiklikleri toplumda güvensizlik ve huzursuzluk yaratacağından iktisadi performans da bundan olumsuz etkilenecektir. Ancak ekonominin bu durumdan olumsuz etkilenebilmesi için mevcut iktisat politikalarında radikal bir takım değişikliklere gidilmesi söz konusu olmalıdır. Şayet, siyasi düzendeki değişim sıklığı ya da istikrarsızlık iktisat politikaları üzerinde radikal ve sürekli bir değişime neden olmamışsa ekonominin bundan olumsuz etkilenmesi beklenmez. Tabii bu durumda unutulmaması gereken en önemli nokta, bu tarz siyasi çıkmazların çoğunlukla ekonomik düzene dair değişikliklerle sonuçlandırıldığıdır. Durum böyle olunca da darbe, askeri müdahale veya devrim benzeri durumların ekonomik performansı olumsuz etkilememesi beklenemez.⁵⁶

Politik istikrarsızlığın ekonomiyi olumsuz etkileyeceği varsayımı altında – ki bu etki bir önceki paragrafta ele alınmıştır – iktisadi birimlerin geleceğe dönük beklentileri de olumsuz olacak ve yatırımların beklenen getirisi düşecektir. Böyle bir belirsizlik ortamında ve düşük getiri beklentisi altında yatırımlar olumsuz etkilenecek, yani bireyler yatırım yapma kararlarını erteleyeceklerdir. Bu durumda ekonomik büyüme de düşük oranda gerçekleşecektir.⁵⁷

Politik istikrarsızlığın askeri müdahale biçiminde ortaya çıktığı durumda ekonomik özgürlükler açısından tehdit oluşturabileceği görüşü de mevcuttur. Bu görüş daha çok demokrasi ve ekonomik özgürlükler bağlamında ele alınmaktadır.

Bunu Beşkaya ve Manan'ın (2009) çalışmasının ulaştığı sonuçlar üzerinden ele almak mümkündür. Türkiye'de yaşanan üç askeri müdahalenin (1971, 1980 ve 1997) demokrasiyi sekteye uğratması bağlamında incelenmesi sonucu bu müdahaleler ile ekonomik performans arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığı

⁵⁶ M. A. Abdiweli, "Political Instability, Policy Uncertainty and Economic Growth: An Empirical Investigation", **Atlantic Economic Journal**, Vol. 129 ve E. Telatar ve F. Telatar "Standart IMF İstikrar Politikaları: Politik İstikrarsızlığa Yol Açan Bir Kanal", **İşletme ve Finans**, 215'den aktaran, Şanlısoy, **a.g.e.**, s.198.

⁵⁷ Dimitrios Asteriou ve Simon Price, "Political Instability and Economic Growth: UK Times Series Evidence", **Scottish Journal of Political Economy**, Vol. 48, No 4'ten aktaran, Selim Şanlısoy ve Recep Kök, "Politik İstikrarsızlık – Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987-2006)", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 1, 2010, s.106.

saptanmıştır. Yani demokrasiyi kesintiye uğratan nedenlerden biri olan askeri müdahaleler arttıkça ekonomik performans olumsuz yönde değişmekte, yani düşmektedir. Askeri müdahaleler, kurumsal yapıları etkileyerek, ekonomik performansı negatif etkilerler. Askerlerin yönetimi ele aldığı bu dönemlerde, anayasanın da askıya alındığı düşüncesinden yola çıkılarak, demokrasi adına kötü bir durum yaşandığı rahatlıkla söylenebilir. Bu yüzden, anılan dönemlerde demokrasinin çöküşe geçmesi, demokratik yaşama yapılan müdahaleler ve benzeri uygulamalar ekonomik performans açısından kötü sonuçlar doğurabilir. Bu bakış açısıyla askeri müdahalelerin, ekonomik performansı olumsuz etkileyeceği ifade edilebilir.⁵⁸

Türkiye’de 1971, 1980 ve 1997 yıllarında yaşanan askeri müdahaleler, ekonomik özgürlüğün ekonomik performansı olumlu etkilediği sonucuna ulaşılan çalışmalar bağlamında ele alınabilir. Bahsi geçen dönemlerde Türkiye adına ekonomik özgürlük ortamının darbe yıllarında dahi zedelenmemesi dolayısıyla bu pozitif etki aynı şekilde devam etmiştir. Sonuç olarak ekonomik özgürlüğün ekonomik performans üzerindeki olumlu etkisi kaçınılmazdır. Darbe dönemlerinde de bu olumlu etkinin devam edebilmesi için ekonomik alana bir müdahale yapılmaması şarttır.⁵⁹

Bu bulgular çerçevesinde, ekonominin siyasetten ne denli etkilendiği görülmektedir. Politik istikrarın, ekonomik istikrarı da getireceği sonucuna ulaşmak mümkündür. Ancak politik istikrarsızlığın da her koşulda ekonomiyi olumsuz etkilemesinin söz konusu olmadığı bilinmelidir.

Eren ve Bildici’ye göre; anayasal çizgi içinde, hatta anayasal çizgi dışında sık hükümet değişiklikleri, mülkiyet hakları üzerinde belirsizlik yaratmadığı takdirde büyüme üzerine çok fazla etkili değildir. Örneğin; Tayland’da 1932 yılından beri 13 anayasa değişikliği, 17 askeri darbe ve ayaklanma gerçekleşmiştir. Aynı şekilde İtalya’da 2. Dünya Savaşından bu yana 56 (57) hükümet değişikliği olmuştur. Buna

⁵⁸ Ahmet Beşkaya ve Ömer Manan, “Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri ile Analizi: Türkiye Örneği”, **Z.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 10, 2009, s.73.

⁵⁹ **A.e.**, s.73.

karşın Afrika ve Latin Amerika’da birçok uzun süreli rejimler ekonomik büyümeyi sağlayamamışlardır. Örneğin; Zaire’de 1967-1997 yılları arasında aynı kişi iktidarda kalmış, fakat negatif büyüme gerçekleşmiştir. Buna karşılık, Tayland’da büyüme pozitifdir. Çünkü darbelerle karşın mülkiyet haklarında herhangi bir değişme olmamıştır. Bu durumda iktisat politikalarının istikrarına güven eksikliği ve şüphe, politik rejim istikrarından daha önemlidir. Sonuç olarak vurgulanan, politik istikrarsızlığın mülkiyet hakları üzerinde belirsizlik yaratıp yaratmadığıdır. Politik istikrarsızlık, mülkiyet hakları konusunda belirsizlik yaratmadığı takdirde sermaye kaçıışı, yatırımların azalması çok fazla olmamaktadır.⁶⁰

Politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi irdeleyen ekonometrik analizlere bakıldığında ilişkinin yönüyle ilgili bilgiye sahip olunabilir. Model oluşturulurken politik istikrarsızlık olarak rutin hükümet değişiklikleri değil, sık değişen koalisyon hükümetleri yada darbelerle meydana gelen politik huzursuzluk dikkate alınmıştır. Sonuç olarak, politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği güçlü bir biçimde kanıtlanmıştır.⁶¹ 169 ülkenin 1960 – 2004 yılları arası verileri incelenerek yapılan bir diğer araştırmada politik istikrarsızlığın; özellikle üretim faktörlerinin gelişmesi üzerinde sermaye ve işgücü birikimini olumsuz yönde etkilemesi sonucu, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır.⁶² Sivil ve askeri rejimlerin ekonomik ve siyasi performansının karşılaştırıldığı bir çalışmada ise iki rejim türünün benzer ve farklı yönlerinin ayrıştırılmasında yaşanan güçlükler neticesinde ekonomik performanslarının derecesiyle ilgili sonuca ulaşılammıştır.⁶³

Bütün görüşleri ve analizleri dikkate alarak genel bir yorum yapmak

⁶⁰ A. Ali, “Political Instability, Political Uncertainty and Economic Growth: An Empirical Investigation”, **Atlantic Economic Journal**, 29 (1), 2001’den aktaran, Ercan Eren ve Melike Bildirici, “Türkiye’de Siyasal ve İktisadi İstikrarsızlık; 1980-2001”, **İktisat İşletme ve Finans**, Sayı 187, Ekim 2001, s.34.

⁶¹ Alberto Alesina, Şule Ozler, Nouriel Roubini ve Phillip Swagel, “Political Instability and Economic Growth”, **Journal of Economic Growth**, 1 (2), 1996, s.24.

⁶² Ari Aisen ve Francisco Jose Veiga, “How Does Political Instability Affect Economic Growth”, **IMF Working Paper**, 11/12, 2011, s.24.

⁶³ R. D. McKinlay ve A. S. Cohan, “A Comparative Analysis of the Political and Economic Performance of Military and Civilian Regimes”, **Comparative Politics**, Vol. 8, No 1, 1975, s.22.

gerekirse; askeri müdahale ve ekonomik performans ilişkisinin negatif yönlü olduğu ağır basmakla birlikte, pozitif yönlü olduğu yada ilişkinin tespiti edilemediği gibi görüşler de mevcuttur. Askeri müdahalelerin ekonomiyi etkilediği varsayımı altında bu ilişki, aslında, iki açıdan ele alınabilir. Demokrasiyi kesintiye uğratması ve siyasi istikrarı olumsuz etkilemesi açısından piyasanın güvenilirliğini sarsması, müdahalelerin olumsuz etkisini ortaya koymaktadır. Öte yandan, askeri müdahaleye sivil yönetimin tıkanıklıklarını gideren bir durum olarak bakıldığında (müdahale elbette tercih edilmeyen bir durumdur, ancak kimi zaman siyasi ve toplumsal aksaklıkları geçici de olsa gideren, daha doğru bir ifadeyle, erteleyen bir yöntemdir) müdahale öncesi duruma göre daha statik bir ortam sağladığı söylenebilir. Tabii bunda askeri yönetimin baskıcı tutumunun da etkisi büyüktür. Ancak ekonomik açıdan yorumlandığında; müdahale öncesi yaygınlaşan şiddet ve gerilim ortamının müdahale sonrasında yerini 'güvenli' bir ortama bıraktığı söylenebilir. Türkiye'de 1970'li yılların sonlarında tırmanan anarşi ve şiddetin 12 Eylül Darbesi ile sonlanması bu duruma örnek gösterilebilir. İlerleyen bölümlerde dönemin ekonomik ve siyasi durumu ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ARA REJİM DÖNEMLERİ

Siyasal yönetim biçimleri, askeri müdahalelerin sebepleri ve sonuçları, temel düzeyde önceki bölümde ele alınmıştır. Bu bölümde ise Türkiye'de Ara Rejim Dönemleri, örnek temsil edebilecek beş başlık altında ele alınacaktır. Bunlar şu şekilde ifade edilebilir: 27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, 28 Şubat 1997 Muhtırası ve 27 Nisan 2007 E – muhtırası. Türkiye açısından kayıp yıllar olarak adlandırılabilen bu ara rejim dönemlerinin hangi siyasi, toplumsal ve ekonomik koşullarda meydana geldiği ve hangi sebeplerle meşrulaştırıldığı bu bölümün konusu olacaktır.

2.1. 27 MAYIS 1960 DARBESİ

Cumhuriyet tarihinin, demokratikleşme adına, en büyük adımlarından biri çok partili yaşama geçilmesidir. 1946 yılında yapılan seçimlere Demokrat Parti'nin katılması, çok partili yaşama geçiş olarak kabul edilir. Cumhuriyet tarihinin ilk askeri müdahalesi Demokrat Parti hükümetine yapılmıştır. Çok partili yaşamın ilk seçimlerinden, Cumhuriyet tarihinin ilk darbesine kadarki süreç bu başlık altında incelenecektir.

Çok partili yaşama geçiş olarak adlandırılan 1946 seçimleri olağan seçim zamanından bir yıl önce gerçekleşmiştir. Bu seçimlere CHP'nin içinden çıkan milletvekillerinin kurduğu Demokrat Parti de katılabilmiş; zorlu bir mücadelenin ardından parlamentoya az da olsa söz sahibi olacak kadar temsilci sokabilmiştir. 1946 – 1950 yılları arasında seçim kanunlarının daha demokratik bir düzen oluşturmak adına değiştirilmesi ile birlikte, 1950 yılında yapılan genel seçimlerde

DP büyük başarı elde etmiş ve iktidarı demokratik seçimlerle değiştirebilmenin mümkün olduğunu ispatlamıştır.⁶⁴

1946 yılında çok partili yaşama geçilmesi ve 1950 seçimlerinden DP'nin zaferle çıkması, ordu – siyaset ilişkilerini zedelemiş, tek parti iktidarının olduğu döneme oranla dengeler ordu aleyhine bozulmuştur. DP'nin uygulamaya koyduğu politikalar orduya karşı takınılan bir tavır olarak algılanmış ve askerinin sosyal ve ekonomik durumu bozulmaya başlamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da ordu, sivil yöneticilere karşı olumsuz bir tavır takınmaya başlamıştır.⁶⁵

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra asker, yönetimi ele geçirmekle kalmamış gizli iktidarını darbe sonrasında da oluşturduğu kontrol mekanizmaları ile sürdürmeye devam etmiştir. Ordunun bu tavrı siyasi parti gibi hareket ettiği yönünde bir düşünceye neden olmaktadır. Darbenin yapıldığı andan itibaren ordunun siyasetin tam olarak içinde ve yönetimin (belli bir tarihten sonra fiilen olmasa da) başında olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁶

27 Mayıs 1960 tarihine kadar Demokrat Parti hükümetine bir çok darbe girişimi olmuştur. Bunun altında yatan birçok siyasi neden (asker-sivil bürokrasi çatışması) olduğu gibi ekonomik nedenler de vardır. Bu nedenleri ortaya koymak ve anlamak açısından öncelikli olarak dönemin iktisat politikaları incelenecektir.

2.1.1. 27 Mayıs 1960 Darbesinin Meşruiyet Kaynakları

Türkiye'de yaşanan her darbe sonrasında askeri yönetim, darbeyi meşrulaştırmak adına çeşitli söylemlerde bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi de Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanununun ilgili maddesidir.

⁶⁴ İter Turan, "Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye'de Siyasal Kültür" , **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı II, Sayı 23-24, 1998, s.827.

⁶⁵ Birsen Örs, "Geç Modernleşen Ülkelerde Ordunun Rolü: Türkiye Örneği", **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı II, Sayı 23-24, 1998, s.1222.

⁶⁶ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze**, Üçüncü Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s. 108-110.

Türk Ordusu, *Türk Silahlı Kuvvetleri kanunlarından aldığı yetki ile Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamakla yükümlüdür*, şeklindeki İç Hizmet Kanununun 34. Maddesini gerekçe göstererek kendisini Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamakla yükümlü görmektedir.⁶⁷ Öyle ki, 'kanun'dan aldığı bu yetkiyi anayasal sistemi askıya alabilecek kadar genişleterek kullanmıştır.

Türkiye'de yapılan her askeri darbeden önce toplumda şiddet ve gerilim artmış, ekonomik yapı bozulmuş ve terör olayları sıklaşmıştır. Bütün bu olaylar 27 Mayıs 1960 darbesinden önce de gerçekleşmiş ve darbeyi yapanlara darbeyi meşrulaştırmak adına bir kaynak sağlamıştır. Buna darbecilerin söylemlerinde de rastlanmaktadır. Toplumda tırmanan gerilim ve şiddete son vereceklerinden ve *yurtta sulh cihanda sulh* sözünün gereğini yerine getireceklerinden bahsederek darbeyi meşru bir zemine oturtmaya çalışmışlardır.⁶⁸

27 Mayıs 1960 Darbesi de bu dayanaklarla meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Darbe sonrasında da, Türk Silahlı kuvvetleri tarafından oluşturulan Milli Birlik Komitesince, bu yönde çalışmalar yürütülmüştür.

Milli Birlik Komitesi (MBK), yapılan yeni anayasayı ve düzenlemeleri halka kabul ettirmek için çalışmalarda bulunmuştur. Bunun için yurt gezilerine çıkmışlar ve hatta amaçlarına ulaşmak adını dini bile alet etmişlerdir. Referandumdan önce Diyanet İşleri Başkanlığı, yapılan anayasanın dine uygun olduğuna dair bir kitapçık hazırlayarak halka dağıtmıştır.⁶⁹ 1960 darbesi sonrasında 1961 yılında anayasa halk oyuyla sunulmuş ve %38,3 ret oyu çıkmıştır. 1961 yılında yapılan genel seçimlerde ise DP'nin devamı sayılan ve onun izinde yürüyen Adalet Partisinin yüksek bir oy oranına ulaştığı görülmektedir.

⁶⁷ Demir ve Üzümcü, **a.g.e.**, s.173.

⁶⁸ Hale, **a.g.e.** ve Tunçay **a.g.e.**'den aktaran, Demir ve Üzümcü, **a.g.e.**, s.168.

⁶⁹ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, On Üçüncü Baskı, İstanbul, Can Yayınları, 1998'den aktaran, Abdulvahap Akıncı "Türkiye'de Askeri Vesayetinin Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi", **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, 2013, s.105.

Bu durumdan çıkarılması gereken bazı sonuçlar vardır. Halkın darbe sonrası demokratik düzene geçmek istediği bir gerçektir. Zira askerinin denetimi altında hazırlanan anayasaya %38,3 gibi yüksek sayılabilecek bir oranda ret oyu çıkmıştır. Bununla birlikte, darbe ile görevine son verilen Demokrat Partinin izinden giden Adalet Partisinin, darbe sonrası yapılan ilk seçimlerde hatırı sayılır bir oy alması da halkın darbeye olan tepkisini açıkça gözler önüne sermektedir. Bu durumda anayasa yapmak başta olmak üzere çeşitli yollarla yapılan müdahaleyi meşrulaştırmaya çalışan ordunun bu konuda nasıl başarısız olduğu görülmektedir.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda yapılan darbeye halkın tepki göstermemiş olması onu kabullendiği anlamına gelmemektedir. Halkın bu tutumu sindirilmiş olmasına bağlanabilir. Zira gerçekten kabullenmiş olsalardı, darbe sonrası askerlerin destekledikleri partilere oy verirlerdi. Yani bu tepkiyi açıkça göstermek yerine sandık yoluyla göstermeyi tercih etmişlerdir.⁷⁰

Sonuç olarak 27 Mayıs 1960 darbesi TSK'nın İç Hizmet Kanunu, darbe öncesi şiddet ve gerilimin tırmanması ve darbe sonrası yapılan anayasanın halkoyuna sunulması gibi çeşitli yollara meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu konuda ne kadar başarılı olunduğu tartışılabilir. Zira daha önce de bahsedildiği gibi, halkoyuna sunulan anayasanın hatırı sayılır oranda ret oyu almasından başarılı olunamadığı sonucuna ulaşılabilir.

2.1.2. 1950 – 1960 Demokrat Parti İktidarı Dönemi ve Uygulanan İktisat Politikaları

Bu dönemi iktisadi açıdan inceleyebilmek için iki alt döneme ayırmak gerekmektedir.

⁷⁰ A.e., s.105.

2.1.2.1. 1946-1953 Dönemi

1946 yılının iktisadi açıdan bir dönüm noktası olarak kabul edilmesine neden olan en önemli özelliği, uzun yıllar boyunca uygulanan dışa kapalı, korumacı ve dış dengeye dayalı iktisat politikalarının yavaş yavaş terk edilmeye başlandığı; dış açıkların kronikleşip, dış yardım ve yabancı sermaye yatırımlarına ihtiyaç duyan ve ithalatın serbestleştirilip büyük ölçüde arttırıldığı bir ekonomik yapının oluşmasıdır. Bu dönemde, dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi ile birlikte iç piyasaya yönelik bir sanayileşme programı yerine dışa dönük ve tarım, madencilik, alt yapı yatırımları ve inşaat sektörü geliştirilerek kalkınmaya hız kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu süreç sonunda dış ticarete liberalleşme politikasından büyük ölçüde vazgeçilecektir. Fakat, müzminleşen dış açıklar yüzünden dışa bağımlı bir yapı haline gelen ekonomi, bu dönemden sonra da Türkiye'nin ekonomik sisteminde var olmaya devam edecektir.⁷¹

Siyasi açıdan yaşanan dönüşümün sağladığı serbest ortam sayesinde ekonomi alanında da yaşanan aksaklıklar daha rahat ifade edilmeye başlamıştır. Ekonominin savaş koşullarında giderek dar boğaza girmesi toplumsal huzursuzluklara neden olmuştur. Bu dönemde yatırımlar savaştan olumsuz etkilenmiş ve durma noktasına gelmiştir. Çalışan nüfusun büyük çoğunluğunun silahaltında olması üretime de darbe vurmuş ve tüketimdeki artışın üretim ile karşılanamaması fiyatların aşırı yükselmesine neden olmuştur. Kıtlık baş gösterdiğinde toplumsal huzursuzluk da son safhaya ulaşmıştır. Zira bazı temel tüketim maddelerine karne uygulaması getirilmiş, kimileri ise, şeker gibi, yalnızca belli bir kesime verilmiştir. Bu durum da şiddetle eleştirilen konular arasındadır. Ekonomik alanda uygulanmasına devam edilen devletçilik ilkesine de eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştiriler, devletin hangi alanlarda faaliyet göstereceğinin tam olarak belirlenmemesinin özel kesimin alanını da daralttığı ve kar etmesine engel teşkil ettiği şeklinde temellendirilmiştir. Bununla birlikte devlet müesseseleri verimsiz çalışmakla da eleştirilmiştir. Bununla birlikte,

⁷¹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, On altıncı Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2012, s.94-95.

ulusal sermayeyi büyütmek ve kalkındırmak için dış kaynakların yatırıma özendirilmesi gerektiği de vurgulanmıştır.⁷²

Yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için “*Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu*” kabul edilerek ekonomideki durgunluk giderilmeye çalışılmıştır. Bu sayede, özel sektörün gelişimine engel teşkil ettiği düşünülen tek parti iktidarının iktisat politikaları değiştirilmiş oldu. Özel sektöre ekonomide daha güçlü bir biçimde var olma şansı tanımak adına yapılan bir başka düzenleme ise “*Petrol Kanunu*”dur. Bu kanun ile amaçlanan, mevcut petrol kaynaklarının özel yatırımcılar eliyle hızlı ve etkin bir biçimde geliştirilip değerlendirilmesini sağlamaktır.⁷³

İktisat politikalarındaki radikal değişiklikler başta olumlu sonuç vermiş, dış yardımlar, olumlu hava koşulları ve seferberliğin sona erip erkek nüfusun tarıma dönmesi ile birlikte tarım üretimi 1947 – 1953 yılları arasında yılda %10’un üzerinde artmıştır.⁷⁴

Bu dönemde gelir dağılımının yapısına da kısaca değinmek gerekirse, 1946’dan 1953’e kadar geçen süre boyunca yaşanan hızlı ekonomik büyüme, toplumun bütün kesimleri açısından iyi sonuçlar doğurmuştur. Yani toplumun her kesimi yaşanan büyümeden payını alabilmiştir.⁷⁵

2.1.2.2. 1954-1961 Dönemi

1954 – 1961 yılları arasında savaş sonrası rahatlayan ekonominin yavaş yavaş sıkıntıya girmesi sonucu serbest dış ticaret sonlandırılmıştır. İhraç mallarının talebi

⁷² Nazif Kuyucuklu, **Türkiye İktisadı**, İkinci Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 1986, s.195-196.

⁷³ Hikmet Bila, **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası**, 1987’den aktaran, Yaşar Baytal, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 40, Kasım 2007, s.552-553.

⁷⁴ Gülten Kazgan, **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Beşinci Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Yayınları, 2013, s.69.

⁷⁵ Boratav, **a.g.e.**, s.102.

düşmüş, dış kaynak kullanımındaki önlenemez artış sonucu ithalat kısıtlamalarına gidilmiş ve ekonomi görelî bir durgunluk içinde dalgalanmalara maruz kalmıştır.⁷⁶

1954'ten itibaren ekonomideki olumlu gidişat tersine dönmeye başlamıştır. 1954 yılında yaşanan kuraklık elde edilen tarımsal ürünlerde % 20'lik bir düşüşe neden olmuştur. Tarıma yeni açılan bazı topraklarda erozyon başlamış ve makinelerin bakımı ile ilgili sorunlar baş göstermiştir. Kısa bir zaman önce tahıl ambarı olarak anılan Türkiye, buğday ithalatına ihtiyaç duyar hale gelmiştir. Altın ve döviz rezervleri giderek erimiştir. İhracatın darbe yemesinin yanında dış borçları geri ödeme zamanının gelmesi, artan faiz yükü ve ithalat talebindeki artış bir araya gelince dış ödemeler açığının büyümesi kaçınılmaz olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte, 1954'ten itibaren fiyatlarda hızlı bir yükselme gözlenmiştir.⁷⁷

1955 yılına gelindiğinde problemler iyiden iyiye artmıştır. 6 – 7 Eylül 1955 tarihlerinde meydana gelen – 6 – 7 Eylül Olayları olarak anılır – ayaklanma, zaten çok sıkıntılı olan ekonomiyi iyice zora sokmuştur. Mal kıtlığının yaşandığı günlerde birçok işyerinin yağmalanması durumu daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Mecliste de hükümet karşıtı tutum baş göstermeye başlamıştır. İstifaya zorlanan hükümet, uzun tartışma ve görüşmelerin ardından bir kaç bakanın görevden alınmasıyla durumu kurtarmıştır.⁷⁸

1956 yılı süresince devam eden politik belirsizlik, yeni bir seçimle son bulmuştur. Yeniden istikrara kavuşmak adına hükümet, erken seçim kararı almıştır. 27 Ekim 1957'de yapılan genel seçimlerden DP tek başına iktidar olarak çıkmış, fakat, oy oranında bir azalma meydana gelmiştir. Zira bu seçimlerde, oy oranı % 50'nin altında kalmıştır. Bu sonuç, milli iradeye dayalı DP iktidarını zarara

⁷⁶ A.e., s.107.

⁷⁷ Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Birinci Baskı, İstanbul, Homer Kitabevi, 2003, s.82.

⁷⁸ Yenal, a.g.e., s.82-83.

uğratmıştır. Bunun yanında CHP'nin de oylarını % 5 oranında arttırması durumu DP aleyhine daha da derinleştirmiştir.⁷⁹

Siyasi bunalım ve ekonomik sıkıntı seçimlerden sonra da son bulmamıştır. Ağustos 1958'de, ekonomik gidişatı düzeltmek için bir istikrar paketi uygulanmaya başlanmıştır. Türk Lirası ABD Doları karşısında devalüe edilmiş ve Batılı devletlerden gereken kredi alınmıştır. Fakat bu önlemler, ekonomiyi, girdiği bunalımdan çıkarmak konusunda yetersiz kalmıştır.⁸⁰

Sonuç olarak, 1954 – 1961 döneminde, serbest dış ticaret politikası ile birlikte dış ticaret dengesinin sağlanamayacağı anlaşılmıştır. Bu sebeple, dış ticaret kontrolleri uygulanmış, ancak yine de dış ticaret açıklarının yükselmesine çare bulunamamıştır. Ayrıca bu dönemde kamu kesiminin özel sermaye birikimi ile işlevsel bir bütünlük içinde eklemlendiği görülmektedir.⁸¹

2.2. 12 MART 1971 MUHTIRASI

1965'te yapılan genel seçimlerden büyük bir başarıyla çıkan Adalet Partisi, 1969 seçimlerini de benzer bir başarıyla atlatmıştır. Bu durumda 12 Mart 1971 Muhtırasının muhatabı da Süleyman Demirel Başbakanlığındaki Adalet Partisi hükümeti olmuştur. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç öncülüğünde, Faruk Gürler, Celal Eyiceoğlu ve Muhsin Batur tarafından imzalanan muhtıra, Demirel hükümetinin çekilmesini ve yerine anarşiyi sona erdirebilecek güçlü bir hükümetin kurulabilmesinin önünü açmasını istemektedir.⁸²

Bu muhtıranın verilmesinin en önemli sebebi olarak 1969 seçimleri gösterilebilir. Zira, bu seçimlerde sol kesim demokrasiye olan inancını nispeten

⁷⁹ Süleyman İnan, "Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)", **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Çevrimiçi:http://kisi.deu.edu.tr/yilmaz.ahmet/ikinci_donem_makale/10_adnan_menderes_donemi/06.pdf, (10.02.2014).

⁸⁰ **A.e.**, s.120.

⁸¹ Boratav, **a.g.e.**, s.109.

⁸² Türköne, **a.g.e.**, s.440.

kaybetmiştir. Askerler ise mevcut durumu koruma çabası içine düşmüşlerdir. Bu durumda, 1961 anayasasının yakınlaştırdığı hatta aynı saflara koyduğu kesimler birbirlerinden uzaklaşmaya başlamışlardır. 1969 seçimlerinden itibaren, AP ve diğer sağ partilerin iktidarına demokrasi çerçevesinde son verilemeyeceği anlaşılmış ve sol kesimde demokratik sistemi savunanlar oldukça azalmıştır.⁸³

AP iktidarı döneminde gittikçe gelişen çevre burjuvazisinin merkeze baskı yapacak düzeye ulaşması “aydın – bürokrasi – ordu” kesiminden büyük tepki toplamış ve huzursuzluklara neden olmuştur. Fakat burada muhtıranın tek muhatabı az önce bahsedildiği gibi AP hükümeti değildi. Ordu içinde, 27 Mayıs’ta olduğu gibi darbe girişiminde bulunan subaylar da muhtıradan nasibini alarak tasfiye edilmişlerdir.⁸⁴

Demir ve Üzümcü dönemin siyasi tablosunu şu şekilde özetlemiştir: “Muhtıra sonrası 7 Nisan 1971’de Nihat Erim’in başbakanlığında 1. Erim hükümeti kurulmuş; 17 Nisan’da 11 ilde sıkıyönetim ve 22 Mayıs’ta İstanbul’da sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş; 18 Mayıs – 17 Haziran arasında bazı öğretim üyeleri, hukukçu, siyaset bilimci, DİSK, TİP ve Türkiye Öğretmenler Sendikasının liderlerinin de aralarında bulunduğu 2000 kişi tutuklanmış; TİP ve Milli Nizam Partisi kapatılmış; grevler yasaklanmış; basın özgürlüğü sınırlandırılmış ve bazı gazeteler kapatılmıştır. 1. Erim hükümeti 3 Aralık 1971’de istifa edince peş peşe uzun ömürlü olmayan yeni kabineler kurulmuştur (11 Aralık 1971’de 2. Erim, 5 Haziran 1972’de Ferit Melen, 7 Nisan 1973’te Naim Talu ve 14 Ekim 1973’te yapılan genel seçimler sonucu CHP – MSP koalisyon hükümeti). CHP – MSP koalisyon hükümeti de 18 Eylül 1974’te yıkılmıştır.”⁸⁵

Ara rejimi sona erdirdiği kabul edilen 1973 cumhurbaşkanlığı seçiminde asker – sivil ilişkileri bakımından dengelerin siviller lehine değiştiği görülmektedir.

⁸³ Burak, a.g.e., s.56.

⁸⁴ Murat Yeşiltaş, “Genç Demokrasinin Zor Sınavı: 12 Mart Muhtırası ve 1973 Seçimleri”, **Anlayış: Aylık Siyaset, Ekonomi ve Toplum Dergisi**, 2007, Çevrimiçi: <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=51&makaleid=600> (05.05.2014).

⁸⁵ Hale, a.g.e.’den aktaran, Demir ve Üzümcü, a.g.e., s.169.

Bundan önceki iki cumhurbaşkanı da komutanlar tarafından önerilmiş kişilerdi. 1973 seçimlerinde komutanların yine bir adayı vardı. Bu kişi muhtırayı bizzat yapanlardan biri, Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler idi. Fakat bu sefer sürpriz bir durum gerçekleşti ve komutanların önerdiği aday yerine sivillerin adayı olan Oramiral Fahri Korutürk cumhurbaşkanı olarak seçildi.⁸⁶

12 Mart 1971 Muhtırasının bu yönüyle önemli bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Zira cumhurbaşkanlığı gibi önemli bir makama askerlerin önerdiği kişinin değil, sivil kanadın adayının seçilmesi, muhtıranın kabul görmediği ve bu gidişe dur denilmek istendiği anlamına gelmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç, 27 Mayıs 1960 Darbesinde olduğu gibi, 12 Mart 1971 Muhtırasında da asker, müdahaleyi meşrulaştırmak için demokratik yollara başvurmuş ve yine hüsrana uğramıştır.

12 Mart 1971 Muhtırası, AP açısından da bir dönüm noktası niteliğindedir. Zira, Demirel'in ordu ile iyi ilişkiler kurarak onları siyaset dışında tutabilmeyi amaçlayan politikasının başarılı olmadığı ortaya çıkmıştır. İktidarda bulunan parti olarak müdahaleyi direkt üzerine alan AP geldiği noktaya dönmenin üzüntüsünü yaşamıştır. AP, tekrardan baş gösteren DP karşıtı ruh ve kendini sistemin bekçisi ve dönüştürücü gücü olarak nitelendiren Kemalist ordunun varlığından rahatsızlık duymaktadır. Bu rahatsızlığı Demirel, 12 Mart'ı şu şekilde tanımlayarak dile getirmiştir: "...1960 ihtilalinin mahiyeti farklı olsa da, esasta devamından farklı bir şey değildir" sözleriyle, bunun da milli iradeye karşı bir tutum olduğunu vurgulamıştır. Zaten 12 Mart Muhtırası da parlamentoyu ve AP hükümetini " anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluk"tan sorumlu tutmaktan çekinmemiştir.⁸⁷

⁸⁶ Ümit Cizre-Sakallıoğlu, **AP – Ordu İlişkileri Bir İnkilemin Anatomisi**, Birinci Baskı, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1993, s.111.

⁸⁷ **A.e.**, s.93.

2.2.1. 12 Mart 1971 Muhtırasının Meşruiyet Kaynakları

12 Mart 1971’de Türkiye Radyoları’nın 13.00 haber bültenin başında üç maddelik bir muhtıra okunmuştur:⁸⁸

“ 1 – Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk’ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa’nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirmemiş olup Türkiye Cumhuriyeti’nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2 – Türk milletinin sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri’nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa’nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3 – Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.

Bilgilerinize.”

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur’un imzaladığı bu muhtıra, dönemin Cumhurbaşkanı, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu başkanlarına da elden gönderilmiştir.⁸⁹

⁸⁸ Yılmaz Öztuna ve Ayvaz Gökdemir, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, İstanbul, Tercüman Tesisleri, 1987, s.169.

⁸⁹ **A.e.**, s.169.

Bu müdahalenin nedenleri hala tam olarak bilinmemektedir ve zamanlamasının ne kadar doğru olduğu tartışılır. Muhtıranın hedef aldığı meclis ve hükümet olumsuz gidişattan sorumlu tutulmuştur.⁹⁰

1971 muhtırasının dayandırıldığı gerekçe, “*demokrasi olmayan*”ın işaret edildiği söylemsel bir harekettir. Bu muhtırada göze çarpan en ilginç durum, Atatürkçü görüş çizgisinde “Anayasanın öngördüğü reformların yapılacağı”na yönelik bildirim, aynı zamanda “*demokrasi olmayan*”ı göstermek adına yine Atatürkçülüğün söyleme eklemesidir. Bu sayede, demokratik olmayanın gösterilmesi için Atatürkçülükten faydalanılmıştır. Demokrasi adına atılmış bir adım olarak nitelendirilen 1971 muhtırası, Atatürkçülüğü ve onun modernist vurgusunu, darbe söylemine eklemeyen oldukça başarılı bir hareket olarak kabul edilebilir. Her darbenin söyleminde Atatürkçülük vurgusuna rastlanmakla beraber, 12 Mart muhtırasında 27 Mayıs darbesinden farklı olarak, Atatürk’ün adının bir maske olarak kullanılmasından öte bir durum söz konusudur. Nitekim 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra, ordu tarafından Atatürkçülük adına söylemlerde bulunulmaya devam edilmediği gözlenirken, 12 Mart muhtırasında durum bundan farklıdır. 1970’li yıllarla birlikte solcu siyasetin hareketlenmesi, karşısında standartlaştırılmaya çalışan Atatürkçü bir söylem bulmuştur. Bu söylem, “kökü dışarda” olarak nitelendirilen solcu eğilimlere karşı durmak adına geliştirilmiştir.⁹¹

Muhtıra ile ‘demokrasi olmayan’ı işaret eden askerin son derece demokratik bir yöntem olan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kendi adayının başarılı olamaması, içinde bulunulan durumun ne kadar ironik olduğunu gözler önüne sermektedir. Yani anti demokratik yöntemlerle duruma müdahale edip, bunu demokratik araçlarla meşru kılmaya çalışmak, aslında müdahalenin bizzat aktörlerince olumsuz algılandığının göstergesidir.

⁹⁰ Burak, a.g.e., s.57.

⁹¹ Çiler Dursun, a.g.e., s.129.

2.2.2. 1965 – 1971 Adalet Partisi İktidarı Dönemi ve Uygulanan İktisat Politikaları

27 Mayıs 1960 Darbesi ile siyasetten çekilen DP'nin yerine, onun mirasçısı olarak görülen Adalet Partisi kurulmuş ve başına Ragıp Gümüşpala getirilmiştir. DP'nin mirasçısı olarak gösterilen AP'nin siyasi partiler yelpazesinin sağında bir parti olarak örgütleneceği söylemlerinden de anlaşılmaktadır. Zira devletçiliği, özel teşebbüsün bittiği yerde ve gereklilik durumunda başlatacaklarını ve din ve mezhep özgürlüğüne önem verdiklerini açıkça dile getirmişlerdir.⁹²

1961 seçimlerine katılan AP oyların % 35'e yakını almış ve senatoda birinci olurken mecliste de ikinci olmayı başarmıştır.⁹³

1964 yılında Gümüşpala'nın ölümü üzerine partinin başına Süleyman Demirel geçmiş ve bu durum parti açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir.⁹⁴ 1965 seçimlerinden %53'lük bir oy oranı ile çıkan Demirel başkanlığındaki AP, ilk başarısını bu şekilde kazanmıştır.⁹⁵

DP'nin liberal çizgisinde ilerlediğini belirttiğimiz AP'nin bu tarihten sonraki iktisat politikaları da önem arz etmektedir. Ekonomide planlı döneme geçişin hemen akabinde başlayan AP iktidarının iktisat politikaları da Beş Yıllık Kalkınma Planları doğrultusunda incelenecektir.

Askeri yönetim tarafından benimsenen iktisadi planlama, AP'nin iktidara gelmesi sonucu, demokratik düzene geçildikten sonra da devam ettirilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) 1963 – 1967, İkinci BYKP 1968 – 1972, Üçüncü BYKP ise 1973 – 1977 arasında uygulanmıştır. Uygulanan bu planlar, kamu kesimi adına “zorunlu” bir takım hedefleri ifade etmekteyken, özel kesim adına da “yol

⁹² Filiz Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi*, Ankara, TODAİE, 2003, s.50-56.

⁹³ Çavdar, **a.g.e.**, s.112-113.

⁹⁴ **A.e.**, s.113.

⁹⁵ Güler, **a.g.e.**, s.70.

gösterici” bir nitelik arz etmektedir. Yani planlarla belirlenen ve kamu kesimi adına “zorunlu” olan hedeflere, kamu kesimi tarafından mutlaka ulaşılması gerekmektedir ve özel kesim adına da “yol gösterici” nitelikte olması sebebiyle, bu amaçlara ulaşabilmeleri için özel sermayenin desteklenmesi gerekmektedir. Özel yatırım teşviklerini yönlendirmek üzere Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Plan hedefleri çerçevesinde özel kesime yapılan sübvansiyon ve yardımlar, işletilmeye çalışılan serbest piyasa düzeninin aslında – Türkiye’de anılan dönemde- *kendiliğinden* işlemediğini ironik bir biçimde ortaya koymaktadır. Buna benzer biçimde kamu yatırımlarının da toplam yatırımların % 50’sini geçiyor gibi görünmesi, serbest piyasanın gerektiği gibi işlediğini ifade etmez. Zira bunlar, plan hedefleri çerçevesinde kaynak tahsisi sağlanması sonucu elde edilmiş başarılarıdır.⁹⁶

Türkiye’deki planlama denemesi, zamanın siyasetine ve yeni anayasanın ruhuna uygun bir biçimde *merkantilist* dış ticaret politikasını ve kamu kesimi önceliğini ve öncülüğünü, en azından, sorgulamayan bir tutum içinde geliştirmiştir. Bununla birlikte, 1966’dan itibaren uygulanmaya başlanan İkinci BYKP ile de, daha önce devletçilik adı altında uygulanan Milli İktisat merkantilizmi, karma ekonomi yada planlama gibi farklı isimlerle uygulama alanı bulmuştur.⁹⁷

1966 yılından itibaren yeni bir enflasyon sürecine girilmiş ve Türk Lirası aşırı değerli hale getirilmiştir. Bu durumun ithalatı arttırmasını engellemek için kuru değiştirmek yerine miktar kısıtlaması, damga vergisi ve benzeri uygulamalara gidilmiştir. Yine bu olumsuz etkiyi gidermek üzere 1963 yılında vergi iadesi sistemi oluşturulmuş, 1964 yılı itibarı ile işçi dövizleri ve 1967 yılı itibarı ile turist dövizlerine prim uygulaması başlatılmıştır.⁹⁸

Bütün bu çabalara karşın 1970’e doğru ödemeler dengesi krizi önlenememiş

⁹⁶ Kazgan, **a.g.e.**, s.78.

⁹⁷ Yenal, **a.g.e.**, s.91.

⁹⁸ Erdoğan Alkin, “Türkiye’de Dış Ticaret ve Kambiyo Rejiminin Kısa Bir Tarihçesi”, **Gülten Kazgan’a Armağan Türkiye Ekonomisi**, ed. L. Hilal Akgül, Fahri Aral, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.121.

ve aynı yıl üç kez devalüasyon yapılmıştır.⁹⁹

Dönemin gelir dağılımı politikası ise tarım – sanayi – hizmetler alanındaki yatırımları özel sektör lehine karlı hale getirmeye yöneliktir.¹⁰⁰

27 Mayıs darbesinin ardından bir yandan işçilerin elde ettiği haklar, diğer yandan uygulanan iktisat politikaları sayesinde gelir dağılımının iyileştiği görülmektedir.¹⁰¹ Buna ek olarak; bu dönemde siyasi rejimin popülist bölüşüm politikaları neticesinde de işçi gelirlerinde artış yaşanmıştır. Zira ithal ikameci bir ekonomik sistemde işçi ücretleri, bireysel kapitalist için maliyet unsuru olsa da aynı zamanda talep unsuru da olduğundan, baskı altında tutulmaması doğru bir uygulama olacaktır.¹⁰²

1960'lı yıllarda ekonomik kalkınma konusunda Türkiye'de uygulanan bütçe ve maliye politikalarının amaçları üç başlık altında şu şekilde toplanabilir:¹⁰³

- Bütçe kaynaklı tasarrufun payının arttırılması
- Fiskal önlemler ve kamu fonları kullanılarak kaynak tahsisine yön verilmesi
- Toplumsal adalet prensibi çerçevesinde gelir dağılımının değiştirilmesi.

Bu açıklamalar ışığında, anılan dönemde uygulanan iktisat politikalarının ne ölçüde amaçlarına ulaştığı ve 12 Mart 1971'de gelen muhtıranın bu tarihten sonra temel ekonomik göstergeler üzerinde ne gibi etkiler yarattığı bir sonraki başlıkta incelenecektir.

⁹⁹ A.e., s.121.

¹⁰⁰ Kazgan, a.g.e., s.79.

¹⁰¹ Kemalî Saybaşı, **İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1992, s.172.

¹⁰² Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, On Birinci Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s.125-126.

¹⁰³ Parasız, a.g.e, s.136.

2.3. 12 EYLÜL 1980 DARBESİ

Türk siyasal yaşamında, 1971 – 1973 arası dönem sivil rejime geri dönülmesi adına önemli bir dönemdir. Muhtıradan sonra ilk kez 1973'te sandık başına giden halk, AP'ye eski ilgiyi göstermemiştir. Zira sağ kesimin oylarında bir takım bölünmeler olmuştur. AP gibi DP'nin mirasına sahip çıktığı söylemiyle kurulan Demokratik Parti, sağ seçmeni bir nebze de olsa kendi yanına çekmeyi başarmıştır. Bu durum, CHP'nin işine gelirken AP'yi sarsmıştır. Seçimlerde CHP'ye karşı mücadele eden AP, en çok sağ partiler tarafından eleştirilmiştir. Oylar bütün bu sebeplerden ötürü bölünmüş ve hiçbir partinin tek başına iktidar olabilecek çoğunluğu sağlayamaması sonucu koalisyon hükümetine muhtaç kalınmıştır.¹⁰⁴

1974'te Kıbrıs Harekatının yapılması sivil siyaseti de olumsuz etkilemiştir. Ecevit'in Kıbrıs'la ilgili temaslar için yurtdışına giderken yerine Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan yerine CHP'li Devlet Bakanı Orhan Eyüpoğlu'nu önermesi büyük bir tartışmaya neden olmuştur. Bundan sonra da tansiyon bir türlü düşmemiş ve hükümet dağılmıştır.¹⁰⁵

Sonrasında ise istikrarlı bir hükümet kurmak mümkün olmamıştır. Zira 1975 – 1980 arası kimisi azınlık hükümeti olmak üzere 5 hükümetin kurulduğu bilinmektedir.¹⁰⁶

1971 – 1979 arası Türkiye'de neredeyse iç savaşın yaşandığı yıllardır. Anarşi ve terör tırmanmış, Silahlı Kuvvetler bu durumla ilgili bir takım önlemler önermiştir. Ancak politikacılar buna aldırmamıştır. Anarşi ve terörün yanı sıra politik belirsizlik de söz konusu olmuştur. 115 kez oylama yapılmasına rağmen 5 ayın sonunda

¹⁰⁴ Sedef Bulut, "27 Mayıs'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 19, Mayıs 2009, s.84.

¹⁰⁵ Birdişli, **a.g.e.**, s.42.

¹⁰⁶ Demir ve Üzümcü, **a.g.e.**, s.169.

cumhurbaşkanını seçmek mümkün olmamıştır.¹⁰⁷

Bu dönemde birçok parlamento üyesinin ordu komutanlarını ziyaret ederek “durumu düzeltmeleri” konusunda yardım istedikleri bilinmektedir. Silahlı kuvvetler Ağustos ayında İç Hizmet Kanununu hatırlatmaya başlamış ve bu ikazlara siyasal iktidar aldırılmamıştır. 27 Aralık 1979’da ikinci kez yazılı olarak ikaz gelmiş ancak mevcut gidişatın siyasal iktidar aleyhine devam etmesi sonucu 12 Eylül 1980’de Silahlı Kuvvetler, İç Hizmet Kanunu’na dayanarak idareyi ele almıştır.¹⁰⁸

12 Eylül yönetimi toplumu baştan aşağı değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Fakat ekonomik anlamda köklü bir değişiklik yapılmamıştır. 24 Ocak Kararlarının üzerinden çok geçmeden gelen darbe ve sonrasındaki askeri yönetim, zaten tamamıyla değişmekte olan ekonomiye yeni bir yön vermemiştir. Yeni hükümet 21 Eylül’de MGK denetiminde kurulmuş ve Başbakan da emekli amiral Bülent Ulusu olarak belirlenmiştir.¹⁰⁹

12 Eylül darbesinin amacı, şiddet ve terörü bastırmak, yeni bir anayasa yapmak, ekonomik büyüme ve istikrarı sağlamaktır. Bu darbenin, cuntada birliği sağlama, varılmak istenen amaçları ve bu amaçlara nasıl varılacağını önceden belirleme açısından ilk iki müdahaleden daha başarılı olduğu söylenebilir.¹¹⁰

Bu gelişmelerle birlikte 1982 Anayasası halkoyuna sunulmuş ve büyük çoğunlukla kabul edilip yürürlüğe girmiştir.

6 Kasım 1983’te genel seçim yapılmış ve seçim sonucunda ANAP %45,2 oy alarak mecliste 212 sandalye kazanmıştır. Yeni meclis 24 Kasım’da toplanmış ve askeri rejim 6 Aralık’ta son bulmuştur. Özal, 21 kabine üyesi ile birlikte 13 Aralık’ta

¹⁰⁷Beyhan Öcal, “12 Eylül’den 28 Şubat’a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi”, **Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar**, Ocak 2009, Sayı ¼, s.7, Çevrimiçi: <http://www.ethosfelsefe.com/ethosdiyaloglar/mydocs/ethos3-beyhan.pdf>

¹⁰⁸ **A.e.**, s.9.

¹⁰⁹ Burak, **a.g.e.**, s.58.

¹¹⁰ Demir ve Üzümcü, **a.g.e.**, s.171.

başbakanlığa atanmıştır.¹¹¹

2.3.1. 12 Eylül 1980 Darbesinin Meşruiyet Kaynakları

12 Eylül 1980 darbesini meşrulaştırma çalışmalarının başında 1982 Anayasasında darbeyi yapanları koruma altına alan hükümler gelmektedir.

Bu anayasada, anayasayı ve yasaları garanti altına alan bir kurum olarak silahlı kuvvetlere atıfta bulunulmuştur. Ancak bu yanlış bir algıya neden olmaktadır. Zira, hükümetler geçici, ordu ise sürekli bir kurumdur. 1982 Anayasasının, TSK'nın Cumhuriyet'in korunması rolünü üstlendiğini belirten 90. maddesi, ordunun siyasi bir varlık olarak kabul edildiğini göstermektedir. 1982 Anayasasının askeri koruma altına alan söylemleri üzerinden darbenin tartışılması doğru bir tutum olmayacaktır. Çünkü bu anayasa, darbe sonucu anayasal sistemi askıya alan bir kurum tarafından hazırlanmıştır. Bu sebeple kendilerini koruma altına almaya çalışmaları oldukça doğaldır.¹¹²

Darbeyi meşru bir zemine oturtmak için çabalayan ordunun, anayasal sistemi önce ortadan kaldırıp sonra yeniden var ederek – tekrar bir anayasa yaparak – kendini kurtarma çabası elbette ironiktir. Anayasal düzen içinde yolunda gitmeyen şeylerin, anayasanın askıya alındığı baskıcı bir ortamda düzelmesini beklemek mantıklı bir hareket değildir. Bu nedenledir ki, asker, her müdahaleden sonra ya yeni bir anayasa yapmış ya da mevcut anayasa üzerinde değişikliğe gitmiştir. Bu sadece müdahaleyi meşrulaştırma çabası değil, aynı zamanda askeri yönetimin devamlılık gösteremeyeceğini bilmelerinden kaynaklanan bir durumdur.

12 Eylül darbesini gerçekleştiren asker, darbe sonrası düzeni oturtuktan sonra yönetimi sivillere devredeceğini belirtmekteydi. Askeri müdahalenin tanımında bir çok aksaklıktan bahsedilmekteydi. Milli birlik ve beraberliğin korunması, iç savaş tehdidinin ortadan kaldırılması, demokratik düzenin işleyişini kısıtlayan nedenlerin

¹¹¹ Hale, **a.g.e.**, s.320.

¹¹² Akıncı, **a.g.e.**, s.110.

yok edilmesi bu aksaklıklardan bazıları idi. Bu bağlamda ilk olarak parlamento feshedilip, siyasi faaliyetler yasaklandı. Siyasi partiler kapatılıp, birçok siyasetçiye yasak getirildi. 1961 Anayasasının artık durumu düzeltmek adına yeterli olmadığı ve yeni anayasa yapılması gerektiğinden bahsediliyordu. Toplumdaki bu kötü gidişata ancak askerlerin denetiminde hazırlanacak bir anayasa dur diyebilirdi.¹¹³

12 Eylül darbesi, meşruiyetini 1970’li yılların sonlarında artan şiddet olayları ve ekonomideki kötü gidişattan almıştır. Bu söylemle yönetime el koyan Türk Silahlı Kuvvetleri, 1982 Anayasası ile kendini koruma altına alarak, müdahaleyi haklı bir zemine dayandırmayı amaçlamıştır. Bunu ne ölçüde başardığı tartışma konusudur.

2.3.2. 1970’lerin Sonunda Türkiye’nin Siyasi ve Ekonomik Durumu

1970’li yılların iktisat tarihinde 3 önemli özellik dikkat çekmektedir.

Öncelikle bir türlü sağlanamayan siyasi istikrarın yarattığı olumsuz havanın ülke üzerindeki olumsuz etkisidir. Bunun üzerine 1974’teki Kıbrıs çıkarması ve buna tepki olan Amerikan ambargosu siyasi durumu iyice kötü hale getirmiştir.¹¹⁴

İkincisi, 1963 yılında sıfıra yakın olan işçi dövizleri 1973’e gelindiğinde 534 milyon dolara yükselmiştir. Bununla birlikte hükümet yatırım atağına geçmiş ve bunların finansmanı için Merkez Bankası para basmış ve dış borçlanmaya gitmiştir.¹¹⁵

Üçüncü özellik ise, dünya piyasasının OPEC ülkelerinin yarattığı enerji krizi ile sarsılması ve Türkiye’nin de hemen bütün petrol ihtiyacını ithal yoluyla karşılayan bir ekonomiye sahip olması dolayısıyla, bu durumdan fazlasıyla

¹¹³ Nur Betül Çelik, “Türkiye’de Darbeler ve Siyaset İmkani”, **Mülkiye Dergisi**, 2010, Cilt 34, Sayı 268, s.218, Çevrimiçi: <http://mulkiyederigi.org/article/view/5000006990>

¹¹⁴ Yenal, **a.g.e.**, s.93.

¹¹⁵ **A.e.**, s.93.

etkilenmesidir. Ayrıca, Avrupa'daki krizden olumsuz etkilenen işçilerin döviz transferlerinin azalması da ekonominin darboğaza girmesinin bir başka nedenidir.¹¹⁶

1970'lerin ilk yarısında dünya, petrol krizinin etkisiyle ekonomik durgunluk sürecine girmiştir. Dünyada yaşanan bu bunalıma ek olarak Türkiye'de sürekli bir seçim konjonktürüne girilmiş ve kısa vadeli borçlanma ile milli gelirin büyüme hızı aynen korunmaya çalışılmıştır. Bu önlemlerle üç yıl ertelenebilen ekonomik kriz, 1974 -1975 yıllarının da atlattırılmasının hemen ardından patlak vermiş ve daha ağır sonuçlar doğurmuştur.¹¹⁷

Giderek artan iç ve dış dengesizliklerin giderilmesi adına 1977'den itibaren istikrar paketleri gündeme gelmiştir. 1978'de IMF devreye girmiş, ancak mevcut CHP hükümeti ile anlaşma sağlanamayınca Mart 1979'a kadar dış kaynaktan yoksun kalmıştır. Borçların katlanmasını engellemek için yüzde 20'lik bir devalüasyona gidilmiş ve 25 TL/ 1 Dolar olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte parasal bir takım önlemler daha alınmıştır. Merkez Bankası tarafından reeskont ve banka mevduat faizleri yükseltilmiştir. İthalatta damga resmi iki kattan fazla arttırılmış ve kabul kredileri ile mal ithali kısıtlanmıştır. Dövizle çevrilebilir mevduatlara (DÇM) kur garantisi kaldırılmış; altın üzerine işlemler kayda alınmış; yurtdışına çıkışlar ve götürülebilecek döviz miktarı kısıtlanmış; bu önlemlerle birlikte, Batı Almanya'daki işçi dövizlerini ülkeye çekebilmek adına da bir program hazırlanıp yürürlüğe konulmuştur.¹¹⁸

1978 ve 1979'da dış ekonomik ilişkiler açısından kriz sayılabilecek boyutta problemlerin olduğu bir döneme girilmiştir. 1974'ten başlayarak ağırlaşan ekonomik koşullar, 1978'de kriz olarak kendini göstermiştir. Hatta bu dönemde Türkiye, vadesi gelen dış borçlarını dahi ödeyemeyecek duruma gelmiş ve tabiri caizse 70 cent'e muhtaç olmuştur. Ve bu kötü gidişata dur demek için 1978 ve 1979 yıllarında iki

¹¹⁶ A.e., s.93-94.

¹¹⁷ Boratav, a.g.e., s.140.

¹¹⁸ Kazgan, a.g.e., s.95.

istikrar paketi uygulanmaya başlanmıştır.¹¹⁹

Bu şartlar altında 1978 ve 1979 yıllarında yürürlüğe konulan istikrar tedbirleri, dönemin hükümetlerinin zaafı yüzünden gerektiği gibi uygulanamamış ve uluslararası mali çevrelerce de yeterince desteklenmemiştir. Bir sonraki yılın başında 24 Ocak 1980 Kararları yürürlüğe konmuştur.¹²⁰

Bu yıllarda ekonomideki kötü durumun yanı sıra, siyasi olarak da zor bir dönemden geçilmekteydi. Dışarıda Ermeni terör örgütünün ve içeride ideolojik kökenli olduğu düşünülen örgütlerin terör faaliyetleri söz konusuydu. Bunlarla beraber, süresi dolan cumhurbaşkanının yerine yenisinin bir türlü seçilememesi siyasi havayı hepten ağırlaştırmış ve ülke siyasi, iktisadi ve toplumsal açıdan ciddi bir açmaza sürüklenmiştir.¹²¹

2.3.3. 24 Ocak 1980 Kararları, Kapsamı ve Uygulanma Biçimi

Türkiye ekonomisinde 1974'ten beri devam eden ödemeler dengesi krizi, 1977'ye kadar çeşitli uygulamalarla DÇM vb. bir süre ertelenebilmişti. 1977 itibarıyla bazı tedbirlerle krizden çıkılmaya çalışıldıysa da başarılı olunamamıştır. Nitekim 1980'e gelindiğinde, bu yollarla krizin atlatılamayacağı kabullenilmiştir. Böylelikle 24 Ocak Kararları gündeme gelmiş ve ekonomide yeni bir dönem başlamıştır. Bu kararlar daha önce uygulanan bazı politika ve yöntemleri içerdiği gibi, köklü değişiklikleri de içinde barındırmaktadır.¹²²

Bu dönemde IMF, gelişmekte olan ülkeleri çeşitli yollarla istikrara kavuşturmayı hedeflemekteydi. Çoğunlukla parasal nitelikli bu önlemler, ülke ekonomisini uluslararası piyasaya eklemlenmek ve serbest piyasa şartlarında özel

¹¹⁹ Parasız, **a.g.e.**, s.176.

¹²⁰ H. Okan Aktan, "Dış Ekonomik İlişkiler", **Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, ed. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, 2002, s.67.

¹²¹ Kazgan, **a.g.e.**, s.96.

¹²² Fikret Başkaya, **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi**, İkinci Baskı, Ankara, Maki Basın Yayın, 2004, s.188.

teşebbüs eliyle büyüyen bir ekonomik yapıyı oturtmayı amaçlamaktadır. Serbest piyasa koşullarının, mal ve hizmet, işgücü, sermaye ve döviz piyasalarının hepsinde işletilmesi amacı güdülmektedir. Hükümetin elindeki imkanlar, toplam talebi ve enflasyonu kontrol edebilmek için para ve kredi arzını kısmak kamu harcamalarını azaltmak ve bütçe açıklarını gidermek olarak belirlenmiştir. Hükümetin, bunların dışında bir araç kullanıp ekonomiyi yönlendirmeye çalışması, piyasa koşullarının işlenmesine aykırı olduğundan, izin verilmemiştir.¹²³

Mevcut olumsuz ekonomik şartlar altında hazırlanan 24 Ocak Kararları, bir istikrar paketi olmasının da ötesinde bütüncül ve yapısal bir ekonomik dönüşüm de öngörmüştür. İthal ikameci sanayileşme modelinden, ihracata dayalı sanayileşmeye ve serbest piyasa sisteminin geçerli olduğu dışa açık bir yapıya kavuşulması amaçlanmış ve bu bağlamda çeşitli uygulamalara gidilmiştir.¹²⁴ Böylece Türkiye, 1990 sonrası popüler hale gelen küreselleşme olgusuna hazır hale gelmiştir.¹²⁵

24 Ocak Kararları ile asıl amaçlanan, ulusal girişimcileri dış piyasaya yöneltip bunu ekonominin bir parçası haline getirmektir. İhracatı arttırmaya ve uluslararası piyasada rekabet gücü kazanmaya son derece önem veriliyordu. Bundan dolayı, piyasa mekanizması devreye sokularak, öncelikle yüksek oranda bir devalüasyon yapıldı ve döviz kuru esnek (flexible) hale getirildi. Dış ticaret ve dış ödemeler liberalize edildi. Bu tedbirler çerçevesinde, ihracatı arttırmak için; vergi iadesi, sübvansiyonlu kredi, gümrük vergisi muafiyeti, döviz tahsis kolaylıkları, günlük kur uygulaması, tanıtım ve pazarlama imkanları gibi olanaklar sağlandı. Ayrıca iç talebi kısma yönelik politikalar uygulanarak, sınai üretimin dış pazara kayması sağlanmıştır. İç talebin daraltılması için para politikaları ile birlikte maaş ve ücretlerin baskı altına alınması söz konusudur.¹²⁶

¹²³ Meral Tecer, **Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 2003, s.75.

¹²⁴ Salih Köse, “24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması”, **Planlama Dergisi**, Özel Sayı, s.121.

¹²⁵ Mehmet Dikkaya ve Deniz Özyakışır, “Türkiye Ekonomisinde Radikal Dönüşüm”, **Türkiye'nin Ekonomi – Politikası 1923 – 2007**, ed. Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır, Adem Üzümcü, Orion Kitabevi, t.y., s.142.

¹²⁶ Cihan Dura, **Türkiye Ekonomisi**, Kayseri, 1991, s. 207 – 208.

24 Ocak Kararlarının, belki de en çok eleştirilen yönü, ücret maaşlar aleyhine yapılan uygulamalardır. Bu eleştirilerin temelinde, sermaye birikimini sağlamak adına toplumdaki ücretli kesimin fakirleştirildiği argümanı vardır. Dışa açılmak ve ihracata dayalı büyüme sağlayabilmek için gelir dağılımında adaletsiz bir uygulama yapılmış ve ücretli kesim zor duruma düşürülmüştür. Bunun yanı sıra, eleştirilerin bir diğer boyutu ise yaratılan burjuva sınıfı cephesine karşıdır. Nitekim bu uygulamalardan sonra ortaya çıkan/çıkarılan büyük sermaye sahiplerinin, ülkenin gidişatı hakkında karar verebilme boyutuna kadar gelmeleri söz konusudur. Öte yandan, bu kararlar neticesinde uluslararası ekonomik sisteme eklemlenen Türkiye'nin, bunun öncesinde yaşanan bir takım kıtlıkları (temel tüketim maddeleri vb.) bir daha yaşamayacağı da bir gerçektir.

Demir'e göre; serbest piyasa koşullarında fiyatların belirlenmesi işçi ücretlerinin hızla düşmesine neden olmuş ve 24 Ocak 1980 Kararlarından en olumsuz etkilenen kesim ücretli kesim olmuştur.¹²⁷

24 Ocak Kararlarının amaçlarına tekrar dönülecek olunursa; ihracata ağırlık verilerek dış ticaret açığının kapatılması amaçlanmıştır. Bunu sağlayabilmek için de ihraç mallarını görece olarak ucuzlatması amacıyla TL devalüe edilmiştir. Fakat ihracatın artmasının sadece fiyatları düşürmekle mümkün olmayacağı unutulmamalıdır. Devalüasyonun ithal mallarını pahalılaştırıp, ithalatı azaltması gerekmektedir. Fakat, Türkiye gibi ithalatının büyük kısmını ara ve yatırım mallarının oluşturduğu bir ülkede, sanayileşme ve kalkınma emellerinden vazgeçilmediği takdirde, devalüasyonun beklenen etkisi olmayacaktır. Aksine, bu durumda pahalılaştıran ithal malları sanayide girdi olarak kullanan ihracatçının maliyeti artacağından ihracatın olumlu etkisi de yok olacaktır. Az gelişmiş ülkelerde bu uygulama, işe yaramadığı gibi kısır bir döngü de oluşturmuştur.¹²⁸

¹²⁷ Demir, a.g.e., s.180.

¹²⁸ Tecer, a.g.e., s.77.

24 Ocak Kararlarının temel unsurları şu şekilde sıralanabilir:¹²⁹

- Türk lirasının değerini ABD dolarına göre devalüe etmek, sonra kontrollü dalgalanmaya bırakmak. Nitekim doların resmi kuru 35 TL iken, 70 TL olarak ilan edilmiştir. Yani Türk lirası yüzde 100 değer kaybetmiştir.
- Sadece dövizin değil, diğer fiyatların oluşumunun da serbest piyasaya, arz ve talep durumuna bırakılması, kamu sübvansiyonlarının kaldırılması.
- Faiz oranlarının yükseltilmesi, daha sonra serbest bırakılması.
- İthalatın tamamen serbestleştirilmesi, ihracatın kredi ve sürekli devalüasyonlarla desteklenmesi. Yabancı sermayeye yönelik kısıtlamaların kaldırılması.
- Ekonomide kamunun ağırlığının azaltılması, KİT açıklarının sürekli zamlarla karşılanması ve nihayet KİT'lerin özelleştirilmesi.
- Tarım ürünlerine verilen taban fiyatlarının enflasyonun gerisinde kalacak şekilde belirlenmesi, ücretlerde de aynı yöntemin uygulanması.

Böylece Türkiye’de 1980’de başlayan dışa açılma girişiminin finansal liberalizasyon ayağı, 1980 – 1983 ara rejim döneminde başlamış, Bankerler Krizi ile yara alsa da, 1989 ve 1990’da yürürlüğe giren uygulamalarla tamamlanmıştır.¹³⁰

1989 yılında gelindiğinde kambiyo rejiminde önemli bir değişiklik yapılmış ve 11.8.1989 tarihli Resmi Gazetede “Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu Hakkında 32 Sayılı Karar” yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu karar, 1980’den beri planlanan kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi girişimlerinin en önemli adımı sayılabilir. Türk lirasını konvertibl bir para durumuna getirmeyi amaçlayan 32 Sayılı Karar, kambiyo rejiminde var olan sınırlamaları büyük oranda yumuşatmıştır.¹³¹

¹²⁹ Ramazan Kurtoğlu, **Türkiye Ekonomisi (1838 – 2010)**, Birinci Baskı, Ankara, Sinemis Yayınları, 2012, s.529-530.

¹³⁰ İlhan Dağdelen, “Liberalizasyon”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Ekim 2004, s.46, Çevrimiçi: www.insanbilimleri.com

¹³¹ Parasız, **a.g.e.**, s.219.

2.3.4. 1980 – 1983 Ara Rejim Döneminde Uygulanan İktisat Politikaları

24 Ocak Kararlarının üzerinden bir yıl geçmeden 12 Eylül 1980'de Türkiye'de asker yönetime el koymuş ve 1983 yılına kadar sürecek olan ara rejim dönemi başlamıştır.

Askerin yönetime el koyduğu bu dönemde, ülkenin ekonomik yapısını baştan aşağıya değiştiren 24 Ocak Kararları, hiçbir tepki ile karşılaşmadan – zira askeri yönetim söz konusu olduğu için anayasa dahi askıya alınmıştı - kolayca uygulamaya konmuştur. Kimilerine göre 12 Eylül 1980 darbesi bu radikal kararları rahatça uygulayabilmek adına yapılmış ve darbe öncesinde tırmanan anarşi ve şiddet olaylarını önlemesi adı altında meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.

24 Ocak 1980 Kararlarının birinci aşaması, askeri yönetimin denetimi ile 3 yıl boyunca uygulanmıştır.¹³²

1980 yılında uygulanmaya başlayan istikrar programının kısa ve uzun dönemli amaçlarına yönelik olarak, faiz oranları serbest bırakılmış ve 1981 yılında reel faiz oranları pozitif düzeye çıkmıştır. Böylece birikimler büyük ölçüde banka sistemine yönelmiştir. Ancak bankalar faizleri reel olarak pozitif düzeyde tutmak istemeyince, mevduat faiz oranlarını belirleme yetkisi Merkez Bankasına verilmiştir. Ancak kredi faiz oranlarının belirlenmesi bankalara bırakılmıştır.¹³³

24 Ocak Kararları, geniş anlamda, mal, para ve döviz piyasalarında serbestliği – serbest piyasa sistemini – sağlarken, emek fiyatları konusunda denetimi ortadan kaldırmak bir yana daha da sıkılaştırmıştır. 12 Eylül 1980 darbesinden hemen sonra alınan bir kararla İşçi Konfederasyonlarının faaliyetleri askıya alınmış ve toplu sözleşmelerde ücret belirlenmesinde pazarlık kaldırılıp, işçi ücretlerinin

¹³² Kazgan, a.g.e., s.106.

¹³³ Parasız, a.g.e., s.212.

belirlenmesinde nihai merci olarak Yüksek Hakem Kurulu oluşturulmuştur. Böylece 61 Anayasası ile oluşturulan bir temel yapı ortadan kaldırılmıştır.¹³⁴

1980 – 1983 dönemindeki daraltıcı para politikası ve talebi kısımaya yönelik önlemler enflasyonun düşmesini sağlamıştır. Bununla beraber, GSMH büyüme oranı düşük seyretmiş, işsizlik artmış ve para piyasasındaki dengesizlikler giderilememiştir. Ayrıca, kamu kesiminin ekonomide kapladığı alan küçültülememiş ve sosyal dengesizliklerin önüne geçilememiştir.¹³⁵

2.3.5. 1983 Seçimleri ile Demokratik Düzene Geçiş ve 1988 – 1989 Stagflasyonunu Hazırlayan Sebepler

82 Anayasası, 12 Eylül darbesini yapanlara sivil siyaset üzerinde de hakimiyetlerini devam ettirme imkanı sağlamıştır. Referanduma sunulduktan sonra yürürlüğe giren anayasanın demokratik düzene geçişi sağladığı yargısı kısa süre sonra yerini güdümlü demokrasinin yerleştiği kanaatine bırakmıştır. Nitekim dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren, her ne kadar siyasi parti kurulmasını öneriyorsa da kurulan siyasi partileri MGK veto ediyordu. Sonunda 6 Kasım 1983'te seçime katılması uygun görülen üç parti arasından (Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)) Turgut Özal başkanlığındaki ANAP kayda değer başarı hükümet kurma görevini üstlenmiştir.¹³⁶

ANAP'lı yılların başlangıcı sayılan bu seçimlerden sonra da 24 Ocak Kararlarının uygulanmasına aynı hızla devam edilmiştir.

İktisadi anlamda liberalizasyon sürecini ifade eden bu dönemde, serbest piyasa sistemi benimsenmiştir. Ekonomik durgunluktan kurtulmak ve büyüme hızını arttırabilmek için genişletici maliye politikası uygulanmıştır. Ancak para arzı kontrol altında tutulamayınca, bilhassa 1987 sonrası, kamu kesimi borçlanma gereği hızla

¹³⁴ Nazif Ekzen, **Türkiye Kısa İktisat Tarihi**, İkinci Baskı, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2009, s.114.

¹³⁵ Dikkaya ve Özyakışır, **a.g.e.**, s.146.

¹³⁶ Bulut, **a.g.e.**, s.85.

artmıştır.¹³⁷

Dışa açık gelişme hedefleri doğrultusunda, 1951 – 1953 denemesinden sonra, dış ticaretin bir kez daha libere edildiği süreç başlatılmıştır. 1983'te dış ticaretin serbestleşmesi ile başlayan süreç, sermaye hareketlerinin Ağustos 1989'da alınan kararlarla serbestleşmesi sonucu dış dengenin tamamen serbest hale gelmesi ile devam etmiştir.¹³⁸

1984'ten sonra, neredeyse tüm piyasalarda liberalizasyon uygulamaları başlatılmıştır. İthalattaki serbestleşme sonucu miktar kısıtlamalarına son verilip, gümrük vergisi ve fonlarla fiyat koruması uygulanmaya başlanmıştır. Gümrük vergileri neredeyse yarıya indirilmiş, 1980'lerin sonunda ithalatta serbestleşme oranı yüzde 94'e ulaşmıştır.¹³⁹

1985'te Katma Değer Vergisi alınmaya başlanmıştır. Yeni vergi düzenlemelerinden bir diğeri ise, taşınmaz mallar ve dayanıklı tüketim mallarından alınan vergilerdi. Ayrıca ihracata ve yatırımlara belli şartlarda muafiyet tanınması söz konusuydu. Bu uygulamalar vergi yükünü arttırmak için değil, yerli sermayeyi ve ihracatı desteklemek için yapılıyordu. Nitekim, bahsedilen uygulamalardan önce yaklaşık % 20 olan vergi oranı bu uygulamalardan sonra yükseltilememiştir.¹⁴⁰

1985 ve 1986 yıllarında, artan kamu açıklarını kapatmak adına bir takım uygulamalar yapılmıştır. İç borçlanma yoluna başvuran devlet, iç borçlanma senetlerini ihale yoluyla satmaya başlamıştır. 1987'den itibaren uygulanmaya başlanan açık piyasa işlemleri sayesinde devlet tahvillerine ikincil piyasa imkanı doğmuş ve iç borçlanma olanağı artmıştır.¹⁴¹

1983 seçimlerinden sonra uygulanan genişletici para ve maliye politikaları,

¹³⁷ Dikkaya ve Özyakışır, **a.g.e.**, s.146-147.

¹³⁸ Ekzen, **a.g.e.**, s.104.

¹³⁹ Kazgan, **a.g.e.**, s.115.

¹⁴⁰ Tecer, **a.g.e.**, s.79.

¹⁴¹ Parasız, **a.g.e.**, s.216.

bir yandan büyüme hızlandırırken, diğer yandan enflasyonu arttırmıştır. Enflasyonun artması ve borçlanma sonucu reel faizler yükselmiş ve piyasada devalüasyon beklentisi oluşmuştur. Bu gelişmeler sonucunda ekonomide şiddetli bir durgunluk yaşanmış ve bunu aşmak için *4 Şubat 1989 Kararları* olarak anılan önlemler alınmıştır. 32 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Türk Lirasının konvertibilitesi sağlanmıştır. Yüksek faiz oranları ile yabancı sermaye ülkeye çekilmeye çalışıldı. Ancak konvertibilitenin olumsuz bir sonucu olarak Türkiye, kara para aklama konusunda çekici bir hale geldi. Zira, yabancı sermayeye muhtaç olan ülkeye gelen yabancı paranın kaynağı araştırılmaz hale geldi.¹⁴²

24 Ocak 1980 sonrası dışa açılan Türkiye'nin, bu yola girerken başına geleceklerden haberi yoktu. İktisadi açıdan gelişme kaydetmek ve dünya piyasalarına eklenmek için yola çıkılması, yani iyi bir amaca hizmet ediliyor olması, uygulanan her politikanın doğru olduğu anlamını taşımamaktadır. Finansal serbestleşme ile başlanan bu uygulamalar kimi zaman kötü sonuçlar doğurmuştur. Ülkenin bugün geldiği noktaya, tartışmasız, büyük katkılar sağlayan 24 Ocak Kararlarının, piyasayı dış şoklara karşı savunmasız bıraktığı bir gerçektir. Zira, finansal serbestleşme öncesi yapılması gereken bir takım hazırlıklar yapılmamış ve bu sürece hazırlıksız girilmiştir. Nitekim bankacılık sistemini denetleyen herhangi bir kurumun o dönemde bulunmaması, Bankerler Krizi olarak anılan hadisenin yaşanmasına sebep olmuştur. Ayrıca ülkenin 1980 öncesi siyasi ve toplumsal durumundaki aksaklıkların yanı sıra, ekonomik olarak da böyle radikal bir sürece girilmesi, 12 Eylül 1980 darbesinin patlak vermesine ve yeni bir kaos ortamına sebep olmuştur.

¹⁴² Aktan, a.g.e., s.68.

2.4. DARBE GELENEĞİNİN EVRİMİ: POST MODERN DARBE (28 ŞUBAT 1997)

1983 yılında yapılan seçimlerle demokratik düzene tekrar geçişin sağlandığını ve ANAP'ın % 45'lik bir oy oranı ile tekrar iktidara geldiği belirtilmişti.

Bu tarihten 28 Şubat 1997'ye kadar geçen zaman zarfında Türkiye'de üç tane genel seçim yapılmış ve toplamda on bir tane hükümet kurulmuştur. Siyasi istikrar bakımından düşünüldüğünde bu tablo pek iç açıcı değildir. Çoğu koalisyonlardan oluşan bu hükümetlerden sonuncusu olan REFAHYOL hükümeti 28 Şubat 1997'deki MGK bildirisinin muhatabı olmuştur.

1980 sonrası oluşturulduğu iddia edilen “İslami sermaye”nin – yeşil sermaye de denmektedir – önlenemez yükselişinin bu muhtıranın zeminini oluşturduğu gibi yaygın bir görüş mevcuttur. Yapılan her darbe ve muhtırada Atatürkçülük ve laiklik söylemlerine rastlanıyor olması bu saptamanın doğruluğunu desteklemektedir.

Ülger'e göre, yeni dünya düzeninin Türkiye'deki asıl sorunu Refah Partisi değil, “İslami siyasetin aşırılığa ihtimali” idi. Yani halkın, İslam'ı bir biçimde yaşam felsefesi olarak tercih etmesi asıl sorun olurdu.¹⁴³

Günlerce gündemi meşgul eden 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısının 18 maddelik kararı sonrasında, dönemin başbakanı Necmettin Erbakan, dönemin cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e istifasını sundu. İstifa, 283 milletvekilinin Tansu Çiller başbakanlığında kurulacak hükümeti istedikleri beyanı ile sunulmasına rağmen Demirel, hükümeti kurmak için Mesut Yılmaz'ı görevlendirdi ve böylece 28 Şubat Sürecinin işlemlerine katkıda bulunmuş oldu. Böylece ANASOL – D hükümeti (ANAP – DSP – DTP) kuruldu.¹⁴⁴

¹⁴³ Nevzat Ülger, **Türkiye'de Siyaset ve İktisat**, İstanbul, Batı Yayın Dağıtım, 2004, s.166.

¹⁴⁴ A.e., s.167.

28 Şubat Süreci olarak anılan bu dönemi başlatan MGK kararlarının yarattığı sonuç bakımından darbe ya da muhtıra kavramlarından hangisine karşılık geldiği net olmasa da, muhtıra olduğu kabul edilmektedir. Askerler tarafından “post modern darbe” olarak adlandırılrsa da bu tabiri ilk kullanan Cengiz Çandar’dır.¹⁴⁵ Asker yönetime fiilen el koymadığından, bunun bir darbe olarak tanımlanması doğru olmaz. Neziroğlu bu durumu şu şekilde tanımlamıştır: “28 Şubat’ta MGK’nın askeri kanadının, cumhurbaşkanının da desteğiyle hükümete dayattığı kararlar, 12 Mart muhtirasının aksine hükümetin istifası ile sonuçlanmamışsa da atanmışların seçilmişlere dayatmalarda bulunup süre tanınmasının tek geçerli tanımı muhtıradır.”¹⁴⁶

28 Şubat Sürecine giden yolda gerilimi tırmandıran bir takım olayların (Erbakan’ın Orta Doğu ziyaretleri, Sincan’da tankların yürütülmesi, Başbakanlıkta tarikat liderlerine verilen iftar yemeği vb.) yanında, süreci başlatan asıl neden otantik Anadolu burjuvazisinin – ki o dönemde Anadolu Kaplanları olarak anılmışlardır – modern burjuvaziye meydan okuyabilir hale gelmesi ve Milli Görüş çizgisinin dönemin siyasetine yeterince ayak uyduramamasıdır.¹⁴⁷

Yeni hükümetin göreve başlaması ile, resmen kesintiye uğramamış olsa bile fiilen sekteye uğrayan, demokratik düzene tekrar geçilmiştir. Ancak kendini siyasi yaşamın bir parçası olarak görmeye devam eden askerin, siyaset üzerindeki vesayetinin son bulduğu söylenemez. İlerleyen yıllarda yeni denemelerin olduğunu da görmekteyiz.

¹⁴⁵ Harun Odabaşı, “Bu Sözün Sahibi Kim?”, **Aksiyon: Haftalık Haber Dergisi**, 17.02.2001, Çevrimiçi: http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=7296 , (01.06.2014).

¹⁴⁶ İrfan Neziroğlu, “Çok Partili Türk Siyasi Hayatında Askeri Müdahaleler 1946 – 1997”, **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı II, Sayı 23-24, 1998, s.1250.

¹⁴⁷ Mustafa Bölükbaşı, “Milli Görüş’ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2012, Çevrimiçi: <http://www.itobiad.com/upload/File/makale/1339190549.pdf> , (01.06.2014).

2.4.1. 28 Şubat Sürecinin Meşruiyet Kaynakları

Öncelikli olarak, her müdahalede olduğu gibi 28 Şubat Sürecinin başlatılmasında da ilk olarak laiklik vurgusu göze çarpmaktadır. Bir önceki bölümde bahsedilen İslami sermayenin yükselişi, milli görüş çizgisinde ilerleyen bir başbakan ve ülkenin gidişatından memnun olmayan laik kesim bir araya gelince gözlerin orduya çevrilmemesi söz konusu olamaz. Ordu da her aksaklıkta ezberinde tuttuğu İç Hizmet Kanununun kendisine verdiği yetkiyi öne sürerek duruma el koymaktan çekinmemektedir.

En önemli meşruiyet kaynağını TSK İç Hizmet Kanunundan alan silahlı kuvvetler, elbette bunun dışında da, haklı gerekçeler sunmak adına, bir takım yollara başvurmuşlardır. 27 Mayıs ve 12 Eylül’de bu yollardan biri de anayasa hazırlamaktır. Demokrasiye olan inançlarını bu şekilde ispat etmeye çalışmışlar, ancak ne derece başarılı oldukları önceki bölümlerde ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Şimdi Türkiye’nin askeri müdahaleleri ne şekilde gerekçelendirdiğine 28 Şubat 1997 müdahalesini de içine alacak biçimde bakılacaktır.

Temiztürk, askeri müdahalelerin gerekçelerini şu şekilde sıralamıştır:¹⁴⁸

- Sivil otoritenin tıkanıp ülke sorunlarına çözüm üretmiyor gibi görünmesi ve ülkede bazı sorunların yoğun olarak yaşanmaya başlaması,
- Eski yöneticilerin ulusal çıkarları koruma görevlerini kötüye kullanmış olmaları,
- Ordunun ulusun ya da devletin hizmetinde olduğu, mevcut rejimin ya da hükümetin hizmetinde olmadığı için ulusun/devletin koruyuculuğunu da üstlenmiş olması.

¹⁴⁸ Hakan Temiztürk, “Türkiye’de Ordunun Siyasete Müdahale Geleneği ve Basın: 27 Nisan 2007 Muhtırasından Önce ve Sonra”, *Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s.12-13.

2.4.2. 1980 Sonrası Dışa Açılan Türkiye'nin Ekonomik Yapısındaki Değişmeler

24 Ocak 1980'de alınan kararlar şüphesiz Türkiye iktisat tarihinin dönüm noktalarından biridir. İthal ikameci sanayileşme modelinin terk edilip, dışa açık ve ihracata dayalı büyüme modelinin uygulanmaya başlanması ekonomik yapıda köklü değişiklikleri gerektirmiştir. Bu bağlamda uygulanan politikalar önceki bölümlerde ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Şimdi uygulanan bu politikaların ve istikrar tedbirlerinin nihai etkisini göstermeye başladığı 1990'lı yılları ekonomik açıdan incelemekte fayda vardır.

1988 – 1989 yılları, stagflasyon sürecinin yaşandığı, ekonomik açıdan talihsiz yıllardır. 1990 yılına gelindiğinde, ekonomik problemler yatışmakla beraber, 24 Ocak 1980 Kararlarının ekonomiyi dönüştürme ve değiştirme süreci de kambiyo rejiminin tamamen serbestleşmesi ile son bulmuştur.

1990 yılı Türkiye'nin dış pazarlarında yaşanan olumsuz gelişmeler sebebiyle (İran – Irak savaşının sona ermesi, 1990 Körfez Krizi), ihracat kötü etkilenmiş ve dünya ekonomisinin de bunalıma girmesiyle Türkiye'nin ekonomik koşulları bozulmaya başlamıştır.¹⁴⁹

Bu dönemde, giderek artan faiz oranları yatırımları olumsuz etkilemiş ve ekonomiyi dar boğaza sokmuştur. Bunun sebebi, yatırımın beklenen getirisinin artan reel faiz oranlarının gerisinde kalmasıdır. Zira bu durumda yatırım kararları ertelenmektedir.

1992 yılına gelindiğinde, Güneydoğu Anadolu'da terör olaylarını önlemek üzere artan savunma harcamaları, maaş ve ücretlerin ve tarımsal desteklemenin de arttırılması sonucu iç ve dış borçları adeta katlamıştır.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Nadir Eroğlu, "Türkiye'de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923 – 2003)", **80. Yılında Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu**, 29 – 31 Ekim 2003, İstanbul.

¹⁵⁰ Tecer, a.g.e., s.91.

Harcamaları karşılamak adına yapılan borçlanmalar ve Merkez Bankası avanslarının kullanılması, piyasada likidite artışına ve dolayısıyla talep artışı ve yüksek enflasyona neden olmuştur. Böylece 1993 yılında TL'den kaçış başlamış ve piyasadaki kaos Merkez Bankasının döviz satması ile dahi önlenememiştir. Hızla eriyen döviz rezervleri, hükümeti bir istikrar paketine yönlendirmiştir.¹⁵¹

Bu noktada tekrar 24 Ocak Kararlarının uzun vadeli etkisinden bahsetmek gerekmektedir. Bu kararlarla ekonominin dışa açılması isabetli ancak zamansız bir karardır. Zira dış şokları atlabilecek güçte bir ekonomiye sahip olunmadığı ortadadır. Yabancı sermayenin, yüksek faiz oranları konusunda çekici görünen Türkiye'ye girip, spekülasyona sebebiyet vermesi o dönemde Türkiye'nin ustaca atlabileceği bir şok değildir. Yeterli döviz rezervinin olmamasının yanı sıra, politik olarak da bir istikrardan söz etmek mümkün değildir. Oy toplama psikolojisi ile hareket eden ve koalisyonlara mahkum bir siyasi tablonun ekonomiyi nereye götüreceği net bir şekilde ortadadır.

5 Nisan 1994'te alınan kararlara göre, TL devalüe edilmiş ve Dolar kuru 15 bin TL/\$'dan 32 bin TL/\$'a yükseltilmiştir. Döviz kuru piyasada belirlenirken, sıkı para ve maliye politikaları uygulanmaya başlanmıştır.¹⁵² Bu kararların amaçları, kamu açıklarını aşağı çekmek, piyasalara istikrar kazandırmak, ihracatı arttırmak ve sürdürülebilir bir büyümeyi sağlayacak yapısal değişiklikleri gerçekleştirmektir.¹⁵³

1994 krizinin iki önemli nedeni vardır: Bunlardan ilki yükselen enflasyon karşısında döviz kuru ve faiz oranlarının hükümet tarafından baskı altında tutulmasıdır. İkincisi, Türkiye'nin kredi notunun uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarınca düşürülmesidir.¹⁵⁴

¹⁵¹ Aktan, **a.g.e.**, s. 68-69.

¹⁵² **A.e.**, s.69.

¹⁵³ Demir, **a.g.e.**, s. 187.

¹⁵⁴ C. Emre Alper ve Ziya Öniş, "Finansal Küreselleşme, Demokrasi Açığı ve Yükselen Piyasalarda Yaşanan Sürekli Krizler: Sermaye Hareketlerinin Liberalleşmesi Sonrasında Türkiye Deneyimi", **Doğu Batı Dergisi**, Sayı 17, 2001, s. 211.

Piyasayı derinden etkileyen 1994 Krizi sonrası istikrar paketi ile kısa süreli bir rahatlama yaşandıysa da enflasyonun tek haneli rakamlara indirilebilmesi konusundaki çabalar yetersiz kalmıştır.

Işık, Duman ve Korkmaz'a göre, 1990 – 2001 yılları arasında uygulanan popülist politikalar, talep artışına yol açmış ve spekülative sermaye hareketlerine bağlı istikrardan uzak bir ekonomik büyüme meydana gelmiştir. Bu durum 1994 ve 2001 yıllarındaki krizlerin en önemli sebepleri olarak gösterilmektedir. Yani Türkiye'de krizlerin nedeni, ekonomik konjonktürün yükselmesi neticesinde kısa vadeli spekülative borçlanmanın olumsuz etkilediği bankacılık sistemi ve dönemin ekonomi politikalarına olan güvenin sarsılması sonucu ortaya çıkan para ikamesidir.¹⁵⁵

Ekonomideki bu kötü gidişle birlikte 1999 yılında tekrar seçim sürecine girilmiş ve yine koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu koalisyon, Bülent Ecevit başkanlığındaki DSP, Devlet Bahçeli başkanlığındaki MHP ve Mesut Yılmaz başkanlığındaki ANAP'tan oluşmaktadır. Kurulan hükümetin başbakanı DSP lideri Bülent Ecevit olmuştur.

Bu sırada dışarıda ekonomik durum da pek parlak değildir. 1997 Asya Krizi ve 1998 Rusya Krizi, artık dışa açık ve bir nevi bağımlı hale gelmiş, Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiştir.

¹⁵⁵ Sayım Işık, Koray Duman ve Adil Korkmaz, "Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması", **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt 19, Sayı 1, 2004, s. 63.

2.5. 27 NİSAN 2007 E – MUHTIRASININ ASKER – SİVİL İLİŞKİLERİ VE EKONOMİYE ETKİLERİ AÇISINDAN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

1999 yılında yapılan seçimlerle kurulan koalisyon hükümeti ekonomideki zorlu süreci yönetmeye çalışırken, Mayıs 2000’de görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in yerine seçilen Ahmet Necdet Sezer ile yaşanan anlaşmazlık sonucu siyaset de krize girmiştir. Şubat 2001’de yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısına dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit’e anayasa kitapçığını fırlatması damgasını vurmuş, zaten bıçak sırtında duran ekonomide kriz patlak vermiştir. Bu trajikomik hadise “anayasa fırlatma krizi” olarak tarihe geçmiştir. Piyasada oluşan panik ve spekülasyonun etkisi ile borsa dip yapmış, Merkez Bankasının döviz rezervleri erimeye başlamış ve faizler tavan yapmıştır. Bu durum ekonomik krizi de beraberinde getirmiştir.

Krizle birlikte Ocak 2000’den itibaren yürürlükte olan kur çıpası uygulaması sekteye uğramıştır. Kur çıpası uygulamasında döviz kurlarının en düşük ve en yükseği belirlenmiş bir bant içinde dalgalanması esası söz konusudur. Bu çıpanın uygulanabilmesi için Merkez Bankası döviz rezervlerinin yüksek olması ve kur taahhüdünü yerine getirebilmesi gerekmektedir.¹⁵⁶

Kasım 2001’de tekrar krizin baş göstermesi ile Merkez Bankasının kur taahhüdünü yerine getiremeyeceği anlaşılmış ve kur çıpası terk edilip, yerine enflasyon hedeflemesi rejimi getirilmiştir.¹⁵⁷

Nisan 2001’de Ekonomi Bakanlığına getirilen Kemal Derviş ülkeyi krizden çıkarmak amacıyla bir dizi önlemler sunmuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adı verilen reformlar uygulamaya konmuştur. Bu çerçevede ilk olarak TCMB yasası

¹⁵⁶ Arslan Başer Kafaoğlu, **Türkiye Ekonomisi Yakın Tarih 2**, Birinci Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2008, s.154.

¹⁵⁷ Seyfettin Gürsel, “Kur Çıpası”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3**, ed. Baskın Oran, Birinci Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.53.

yenilenmiş ve bağımsız bir para politikası yürütüleceği yasa ile garanti altına alınmıştır. Daha sonra batan bankalar TMSF'ye devredilmiş ve zararları devlete yüklenmiştir. Son olarak da kamu kesimi için bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Gerek KİT'lerde gerekse devlette mali şeffaflık ve iyi yönetime yönelik düzenlemeler yapılmıştır.¹⁵⁸

2002 yılında Türkiye siyasi olarak da istikrara kavuşmuştur. Zira, uzun bir aradan sonra ilk kez tek başına iktidar söz konusu olmuştur. Refah Partisi'nin içinden çıkan Recep Tayyip Erdoğan başkanlığındaki Adalet ve Kalkınma Partisi, 2002 seçimlerinden % 34,5'lik bir oy oranı ile birinci parti olarak çıkmış ve günümüze kadar tek başına iktidar olmayı başarmıştır.

Nisan 2007'de Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı adayı olarak gösterilmesi, asker – sivil ilişkilerinde yeni bir gerilime neden olmuş ve “müdahale” gecikmemiştir. O güne kadar görülmemiş bir uygulama olan e – muhtıra 27 Nisan 2007 günü gündeme bomba gibi düşmüştür.

Hükümetten gelecek olan tepki gecikmemiştir. Oldukça sert bir üslupla muhtıraya karşılık verilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı'nın Başbakan'a bağlı bir kurum olması dolayısıyla hükümet karşıtı herhangi bir beyanda bulunulamayacağı Genelkurmay Başkanlığı'na hatırlatılmıştır. Bu sırada mecliste toplantı yeter sayısının sağlanamamasından dolayı cumhurbaşkanı seçilemiyor olmasından dolayı Anayasa Mahkemesi'ne başvurulmuştur. Genelkurmay Başkanlığı'nın bu bildirisinin yargıyı etkilemek üzere yapıldığı da ayrıca vurgulanmıştır. Bu sert karşılıktan sonra Başbakan ve Genelkurmay Başkanı'nın telefon görüşmesi ortamı yumuşatmıştır. Ancak cumhurbaşkanı adayı Abdullah Gül'ün adaylıktan çekilmemesi sonucu hükümetin geri adım atmayacağı anlaşılmıştır.¹⁵⁹

Darbeden muhtıraya muhtıradan post modern darbeye giden Türkiye'nin

¹⁵⁸ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3**, ed. Baskın Oran, Birinci Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.53.

¹⁵⁹ Temiztürk, **a.g.e.**, s.14-15.

askeri müdahale tarihine e – muhtıra da eklenmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus askeri vesayetın siyasi istikrar sağlandıkça azalmasıdır. Karşısında güçlü ve kararlı bir siyasi yönetim gören asker, sonunda kışlasına çekilmeye mecbur kalmış ve nihayet, ülkenin kaderini – olması gerektiği gibi – demokratik seçimler belirlemiştir.

Muhtıranın yapıldığı yıl erken seçime gidilmiş ve AKP oylarını büyük ölçüde arttırarak yüzde 46’lık bir oy oranı ile yine tek başına iktidar olmuştur. Ekonomide durum dünya piyasalarının etkisiyle kötüleşmiştir. Nitekim kriz gecikmemiş ve 2008’de Türkiye’yi de vurmuştur. ABD’de baş gösteren kriz, Türkiye’nin en önemli pazarı olan Avrupa ülkelerini derinden etkilemiştir. Böylece ihracat rakamlarında düşüş yaşanmış, iç üretimin de düşmesi ile işsizlik hızla artmaya başlamıştır. Dış kaynak girişinden de yoksun kalan Türkiye, krizle karşı karşıya kalmıştır.¹⁶⁰

2009 yılına kadar atlatılamayan kriz, işsizliği arttırmış, büyümeyi azaltmış ve ekonomide daralmaya sebep olmuştur. Ancak 2010’dan itibaren büyüme rakamlarının yükselişe geçmesi ve ekonomideki toparlanma 2011 seçimlerinden de AKP’nin oy oranını arttırarak çıkmasında önemli bir etken olmuştur.¹⁶¹

İstikrarlı bir ekonomik yapıya kavuşulan yılların, siyasi istikrarın sağlandığı yıllara denk gelmesi tesadüf değildir. Zira, siyasi istikrar sağlandığı takdirde, karar alma ve bunu uygulama süreci kısılır ve sorunlara çözüm getirmek kolaylaşır. Bu durum iktisat politikalarının belirlenmesi ve uygulanması süreci için de geçerlidir. Türkiye’de son dönemde yaşanan ekonomik iyileşme süreci, askeri vesayetın zayıflamasına da bağlı olarak, siyasi istikrarın sağlanmış olmasına bağlanabilir.

¹⁶⁰ Kazgan, a.g.e., s.353-354.

¹⁶¹ Oran, a.g.e., s.60-61.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ARA REJİM DÖNEMLERİNİN EKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Türkiye’de ara rejim dönemlerinin ekonomiye etkilerinin incelendiği çalışmanın birinci bölümünde siyasi yönetim biçimleri ve siyasal yönetimlerin meşruiyet kaynakları kavramsal olarak açıklanmış; askeri müdahalelerin ekonomi üzerindeki etkileri kuramsal çerçevede ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Türkiye’de yaşanan ara rejim dönemleri ele alınmıştır. Bu çerçevede öncelikle Türkiye’de yapılan askeri müdahalelerin hangi koşullarda meydana geldiği ortaya konulmuş; sonrasında darbe ve muhtıra öncesi mevcut hükümetlerin ekonomi politikaları incelenmiş ve nihayet askeri müdahale sonrası ekonomik ve siyasi gidişat ele alınmıştır. Türkiye’de ara rejim dönemlerinin ekonomik göstergeler üzerindeki etkilerinin inceleneceği bu bölümde ise, müdahale öncesi ve sonrası ekonomik değişkenlerin ne yönde seyrettiği ve bu değişimin neyi ifade ettiği ele alınacaktır.

3.1. 27 MAYIS 1960 DARBESİNİN EKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

27 Mayıs 1960 Darbesi’nin ekonomiye etkilerini somut bir biçimde ortaya koyabilmek için, bu dönemde ekonomik göstergelerde meydana gelen değişimin ortaya konulması gerekir. Bunun için ise, milli gelir, enflasyon, işsizlik, dış ticaret rakamları ve kamu kesimi dengesini içeren veriler ele alınacak ve müdahalelerin ekonomik değişkenler üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.1.1. Milli Gelir Üzerindeki Etkisi

27 Mayıs 1960 Darbesinin milli gelir üzerindeki etkisini incelemek için 1956-1966 dönemini içeren GSMH ve kişi başına gelir rakamları ele alınacaktır. Söz

konusu dönem için GSMH % değişim ve kişini başına GSMH'deki % değişim rakamları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: 1956 – 1967 Yılları Arasında GSMH ve Kişi Başı GSMH (% Değişim)

Yıl	GSMH (% değişim)	Kişi Başı GSMH (% değişim)
1956		0,7
1957	7,82	4,4
1958	4,52	1,6
1959	4,07	1,1
1960	3,43	0,5
1961	2	-0,6
1962	6,18	3,6
1963	9,69	7
1964	4,08	1,5
1965	3,14	0,6
1966	11,99	9
1967	4,21	1,8

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

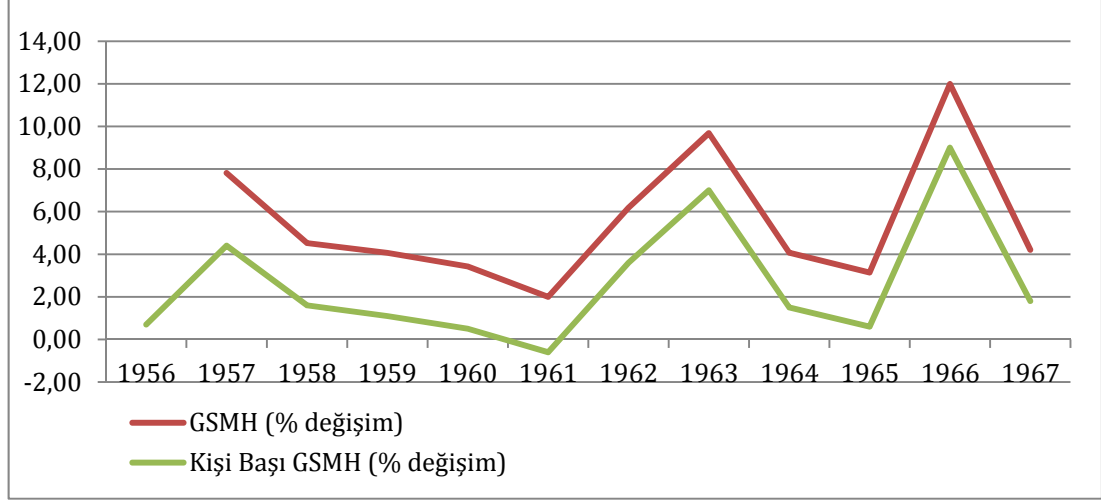
Tablo 1 incelendiğinde, GSMH (yüzde değişim) ve kişi başı GSMH'de (yüzde değişim) 1957'den 1961 yılına kadar sürekli azalma olduğu gözlemlenmektedir. Öyle ki 1961 yılında kişi başına GSMH'deki değişim eksi değer almıştır. Diğer yıllarda da bir önceki yıla göre azalmıştır. GSMH büyümesindeki düşüşe bağlı olarak kişi başı GSMH'de de düşüş yaşanmıştır.

Bu dönemde tahıl ambarı olarak anılan Türkiye'de tarım gelirlerinin yaşanan kuraklık neticesinde düşmesi de GSMH büyüme oranını büyük ölçüde etkilemiştir. Dış talep karşılanamadığı gibi tarım ürünleri ithalatı yapılmaya başlanmıştır.¹⁶²

Tablo 1'deki veriler Grafik yardımıyla daha açık biçimde görülebilir. Grafik 1, 1956-1967 yılları için GSMH'deki ve kişi başına GSMH'deki yüzde değişimi göstermektedir.

¹⁶² Yenal, a.g.e., s.82.

Grafik 1: 1956 – 1967 Yılları Arasında GSMH ve Kişi Başı GSMH (% Değişim)

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Grafik 1 incelendiğinde GSMH'deki büyüme oranının 1956'dan 1961'e kadar düştüğü görülmektedir. Savaş sonrası yüksek büyüme hızına ulaşan Türkiye için bu dönem talihsiz bir dönem olmuştur. Liberal bir dış ticaret politikası izlenen bu dönemde, bu politikanın dış kaynaklar sayesinde sürdürülebildiği sonradan fark edilmiştir. Hükümetin, IMF'nin talep kısıcı politika önerilerini dikkatte almayıp, genişleyici ve enflasyonist politikalar izlemesi ülkeyi dar boğaza sokmuş ve 4 Ağustos 1958'de bir iktisadi istikrar programı yürürlüğe konmuştur.¹⁶³

1958 yılında uygulanmaya başlanan istikrar paketi GSMH büyüme oranındaki düşüşü bir süre daha engelleyememiştir. Grafik 1'de de görüldüğü üzere bu düşüş 1960 darbesine kadar hız kaybetmemiş, 1961 yılından itibaren büyüme tekrar ivme kazanmıştır. Her ne kadar o dönemde darbelerin ekonomi üzerinde direkt etkisinden bahsedilemese de büyümenin tekrar hızlandığı dönemin darbe sonrası anayasal gelişmelerin yaşandığı ve tekrar demokratik düzene geçildiği 1961 yılına denk gelmesi düşündürücüdür. Piyasadaki olumsuz gidişe ilaveten yaşanan siyasi bunalımın ekonomiyi hepten olumsuz etkilediğini söylemek yanlış olmaz.

¹⁶³ Boratav, a.g.e., s.110.

1961'den sonraki altı yıllık sürece bakıldığında büyüme konusunda inişli çıkışlı da olsa, ortalama büyüme hızı olarak düşünüldüğünde başarılı bir dönem olduğu görülmektedir. Bu durumda liberal politikaların terk edilip, ithal ikameci sanayileşmeye geçilmesinin ve 1963 yılından itibaren planlı kalkınma sürecine girilmesinin katkısı olduğu ifade edilebilir.

3.1.2. Enflasyon Üzerindeki Etkisi

27 Mayıs 1960 Darbesinin ekonomi üzerindeki etkileri incelenirken ele alınması gereken diğer değişken ise enflasyondur. Bir ülkede halkın memnuniyetini ölçerken en fazla dikkate alınan iki değişken, enflasyon oranı ve işsizlik oranıdır. Bu yüzden de enflasyon oranı ve işsizlik oranının toplamı, ekonomik memnuniyetsizlik (ekonomik hoşnutsuzluk-rahatsızlık) endeksini vermektedir. Bu açıdan enflasyon ve işsizlik rakamlarının incelenmesi yerinde olacaktır. Tablo 2, 1956-1966 yılları için enflasyon oranlarını göstermektedir. İşsizlik oranları ise bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

Tablo 2: 1956 – 1967 Yılları Arasında Enflasyon Oranları

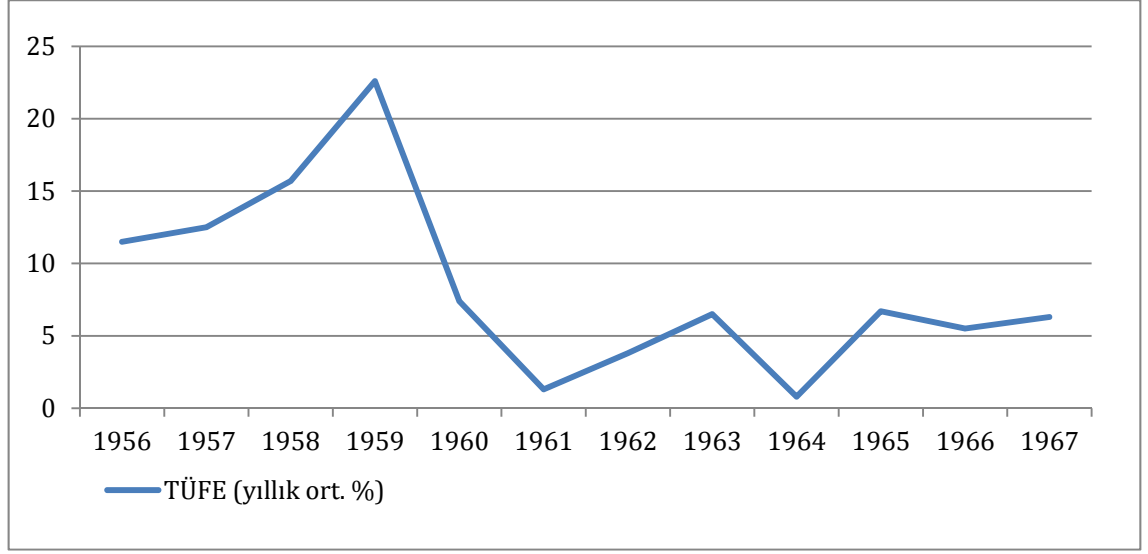
Yıl	TÜFE (%)
1956	11,5
1957	12,5
1958	15,7
1959	22,6
1960	7,4
1961	1,3
1962	3,8
1963	6,5
1964	0,8
1965	6,7
1966	5,5
1967	6,3

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

1956 yılında % 10'lar seviyesinde olan enflasyon oranı, darbe öncesi son yıl olan 1959 yılında % 22,6 gibi dönemin en yüksek seviyesine çıkmıştır. Darbenin

yaşandığını 1960 yılı ve sonrasındaki yıllarda ise enflasyon oranında gözle görülür bir düşüş olmuştur. Bu durumda Grafik 2 aracılığıyla daha açık biçimde görülebilir. Grafik 2 1956-1967 yılları için TÜFE oranlarını göstermektedir.

Grafik 2: 1956 – 1967 Yılları Arası TÜFE Yıllık Ortalama (%)

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Bu dönemde yaşanan enflasyonist sürecin gerekçesi olarak tarıma dayalı ekonomik sistemin yaşanan şiddetli kuraklıktan dolayı arz şokuna neden olması gösterilebilir. Dolayısıyla arzda meydana gelen ani düşmeden dolayı talep fazlası meydana gelmiş ve bu enflasyonist bir süreci beslemiştir. 1954 yılından itibaren süre gelen enflasyonist süreç, 1958 yılı istikrar paketi ile kontrol altına alınmaya çalışılmış ve 1959 yılından itibaren enflasyon hızlı bir düşüşe geçmiştir. Devalüasyonla reel gelirin azaltılması ve talebin kısılması amacını güden paketin enflasyon konusunda olumlu sonuçları olduğu Grafik 2’de de gözlenmektedir. 1960 yılından itibaren tek haneli rakamlara düşen enflasyonun bu dönemde kontrol altına alındığı ifade edilebilir.

3.1.3. İşsizlik Üzerindeki Etkisi

Darbelerin ekonomi üzerindeki etkisini incelerken ele alınması gereken bir diğer oran, işsizlik oranıdır. Tablo 3 1956-1967 yılları için işsizlik oranlarını göstermektedir.

Tablo 3: 1956 – 1967 Yılları Arasında İşsizlik Oranları

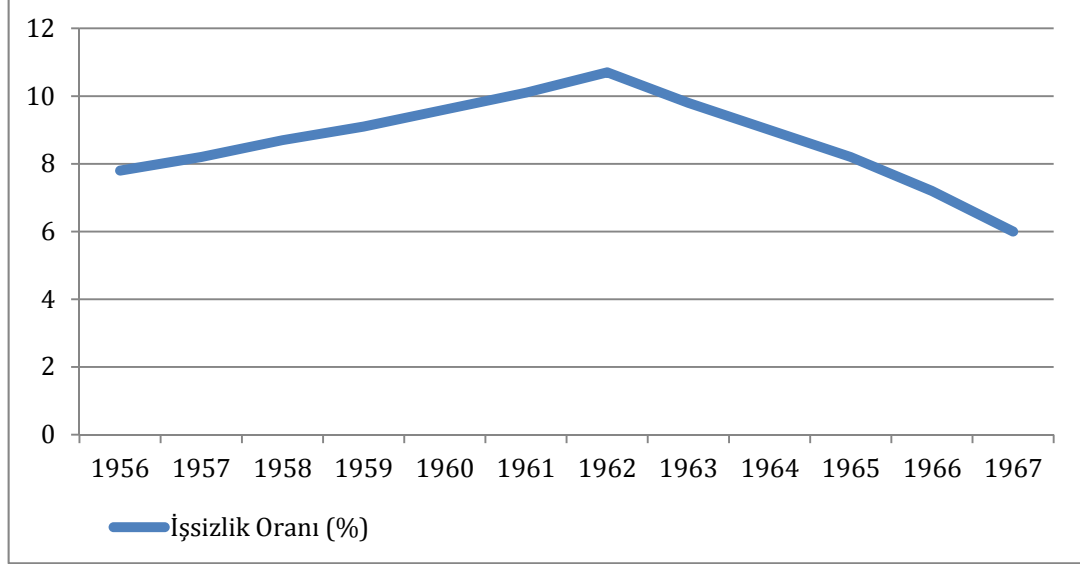
Yıl	İşsizlik Oranı (%)
1956	7,8
1957	8,2
1958	8,7
1959	9,1
1960	9,6
1961	10,1
1962	10,7
1963	9,8
1964	9
1965	8,2
1966	7,2
1967	6

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

İşsizlik oranı darbe öncesi yıllarda düzenli olarak yükselmiş ve 1960 yılında % 9,6'lık bir seviyeye çıkmıştır. Darbe sonrasında işsizlik oranı 1962 yılına kadar artışını sürdürmüştür. Bu yıldan sonra işsizlik de düşme eğilimine girmiş, fakat yine de yüksek seyretmiştir.

Bu durum Grafik 3 yardımı ile daha açık biçimde görülebilir. Grafik 3, 1956-1967 dönemi için işsizlik oranlarının seyrini göstermektedir.

Grafik 3:1956 – 1967 Yılları Arasında İşsizlik Oranları

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Grafik 3 incelendiğinde, 1956 – 1962 yılları arasında işsizlik oranında sürekli bir artış gözlenmektedir. 1962’den itibaren düşme eğilimi gösterse de bu düşüş yeterli değildir. İşsizlik rakamlarının yüksek olması ve yükselen bir seyir izlemesi darbenin gerekçesini oluşturan ekonomik aksaklıklardan biri olabilir. Fakat bu aksaklığın ne derece giderildiği darbe sonrası verilere bakıldığında görülmektedir. Darbeyi meşrulaştıracak ölçüde bir iyileşme gözlenmemekle birlikte, düşüşün darbeden ancak üç yıl sonra başladığı durumu da göz önünde bulundurulduğunda, işsizlik rakamları açısından darbe kaynaklı bir iyileşme/kötüleşme olduğunu söylemek güçtür.

3.1.4. Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

Dönemin dış ticaret verileri de uygulanan ekonomi politikalarını ve bunların sonuçlarını anlamak ve yorumlamak adına önemlidir. Bu bağlamda dış ekonomik göstergeler, İhracatın GSMH İçindeki Payı, İthalatın GSMH İçindeki Payı, İhracat/İthalat ve Dolar Kuru değişkenleri incelenmek suretiyle incelenecektir. Tablo 4, 1956-1966 dönemi için dış ekonomik göstergeleri ifade etmektedir.

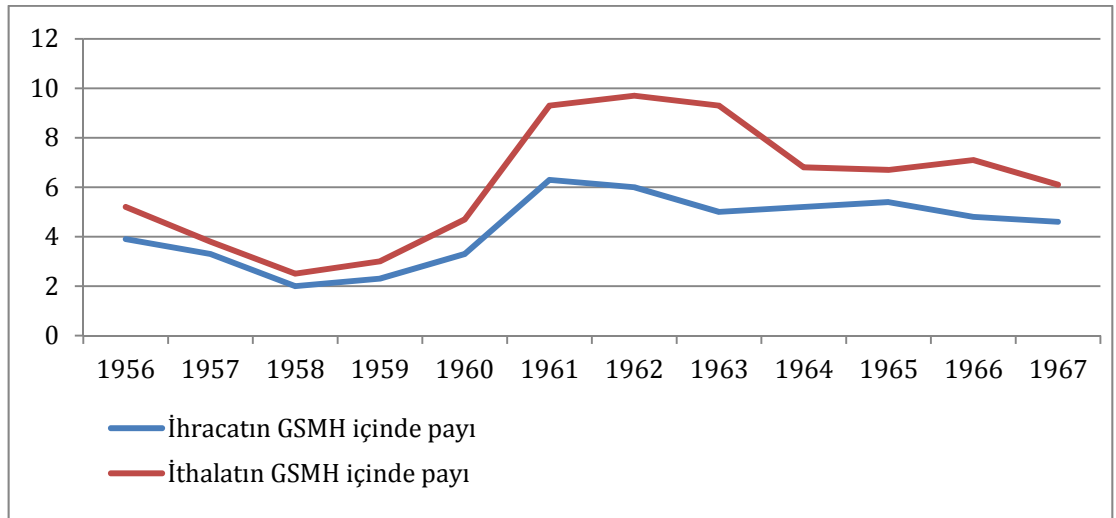
Tablo 4: Dış Ekonomik Göstergeler (%) (1956 – 1967)

Yıl	İhracatın GSMH içindeki payı	İthalatın GSMH içindeki payı	İhracat/İthalat	Dolar Kuru
1956	3,9	5,2	74,9	2,8
1957	3,3	3,8	86,9	2,8
1958	2	2,5	78,4	2,8
1959	2,3	3	75,3	2,8
1960	3,3	4,7	68,6	9
1961	6,3	9,3	68,0	9
1962	6	9,7	61,3	9
1963	5	9,3	53,5	9
1964	5,2	6,8	76,5	9
1965	5,4	6,7	81,1	9
1966	4,8	7,1	68,2	9
1967	4,6	6,1	76,4	9

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Tablo 4'e göre ihracatın GSMH içindeki payı ve ithalatın GSMH içindeki payı 1956'dan darbe yılına kadar azalma eğilimi içindedir. Ancak 1960 yılından itibaren artmaya başlamıştır. İhracat/İthalat oranı 1957 yılından 1963 yılına kadar azalmış ve 1963 yılında %53,5'e kadar inmiştir. İhracatın ve ithalatın GSMH içindeki payı darbeden hemen sonra gözle görülür biçimde artmıştır. İhracat/İthalat oranının seyrinde ise kayda değer bir değişim gözlenmemektedir. Bu durum Grafik 4 yardımıyla daha açık biçimde görülebilir.

Grafik 4: 1956 – 1967 Yılları Arası İhracat ve İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

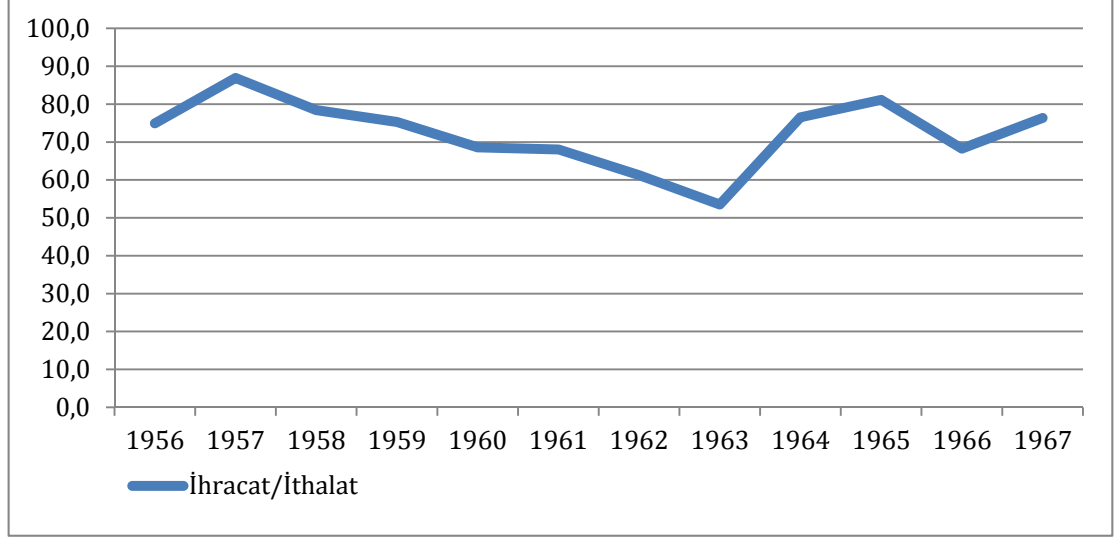
4 Ağustos Kararları ile TL %236 edilmiştir. Bu devalüasyon sonucunda reel gelirden meydana gelen azalma, toplam talebin düşmesine neden olmuş ve enflasyonu dizginlemiştir.¹⁶⁴ Dolayısıyla bu dönemde hem talepteki daralmadan dolayı enflasyon oranlarında bir düşme meydana gelmiş hem de devalüasyonun – devalüasyon ilk etapta fiilen uygulanmış, 1960 itibarı ile göstergelere yansımıştır¹⁶⁵ - ihracatı arttırıcı etkisinden dolayı ihracatta önemli bir artış olmuştur. 1958'den itibaren terk edilen serbest dış ticaret politikasının yerine ithal ikameci sanayileşme getirilmiştir. Ancak Grafik 4'e bakıldığında özellikle 1961'den itibaren ithalatta hızlı bir artış söz konusudur. Bu durum darbenin etkisini de kapsayacak biçimde şu şekilde ifade edilebilir: Mayıs 1960 – Kasım 1961 ara rejim döneminde daha kolay ve sert bir biçimde uygulanabilen 1958 istikrar paketi yanlış bir takım uygulamalar içermekteydi. Nitekim hükümet kurulduktan sonra Adalet Partisi tarafından sert bir biçimde eleştirilen bu uygulamanın terk edilip ihracata yönelik bir uygulamaya geçilmesi önerilmiştir. 1961 – 1965 arası iyice büyüyen dış ticaret açığı, 1963'ten sonra uygulamaya konan kalkınma planı ve 1965 yılında iktidara gelen Adalet Partisinin iktisat politikaları ile nispeten küçülmüştür.

Dış ticaret ile ilgili ele alınması gereken bir diğer veri ihracatın ithalatı karşılama oranıdır. Grafik 5, ele alınan dönem için bu durumu göstermektedir.

¹⁶⁴ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Birinci Baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, s.122.

¹⁶⁵ Mahir Taş, "Menderes Döneminin Ekonomi Politikası ve 1958 İstikrar Programı", **Mevzuat Dergisi**, Sayı 76, Nisan 2004, Çevrimiçi: <http://www.mevzuatdergisi.com/2004/04a/02.htm>.

Grafik 5: 1956 – 1967 Yılları Arasında İhracat/İthalat Oranları

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

1956 – 1965 yılları arasında ihracatın ithalatı karşılama oranı dalgalı bir seyir izlemiştir. 1957’den 1963’e kadar İhracat/İthalat oranında düşüş gözlenmektedir. Bu durumda 1961 yılına kadar uygulanan serbest dış ticaret politikasının payı vardır. 1950’lerde yaşanan kuraklık v.b. nedenlerden dolayı tarım ürünleri ihracatının sekteye uğraması ve ithalat talebinde meydana gelen artışlar İhracat/İthalat oranının düşmesine neden olmuştur. Darbenin yapıldığı 1960 yılına bakıldığında, grafiğin gidişatında herhangi bir değişiklik olmadığı görülmektedir. İhracat/İthalat oranında 1963 yılından itibaren artış gözlenmiştir.

3.1.5. Kamu Kesimi Dengesi Üzerindeki Etkisi

27 Mayıs 1960 Darbesinin kamu kesimi dengesi üzerindeki etkilerini somut bir biçimde ortaya koyabilmek adına, Konsolide Bütçe Giderleri/GSMH, Konsolide Bütçe Gelirleri/GSMH ve Konsolide Bütçe Açığı/GSMH verilerinin incelenmesi yerinde olacaktır. Tablo 5 1956-1966 dönemi için bahsi geçen verilerin incelenmesine dayanmaktadır.

Tablo 5: Kamu Kesimi Dengesi (%) (1956 – 1967) (Milyar TL)

Yıl	Konsolide bütçe giderleri/GSMH	Konsolide bütçe gelirleri/GSMH	Konsolide bütçe açığı/GSMH
1956	18,2	16,3	-1,94
1957	13,7	14,9	1,16
1958	14,3	15,1	0,77
1959	16,1	16,4	0,36
1960	17,2	16,7	-0,54
1961	24,3	23,5	-0,75
1962	17,4	17,1	-0,28
1963	18	18,9	0,92
1964	19,7	19,2	-0,44
1965	19,6	19,3	-0,26
1966	19,7	19,9	0,15
1967	21,7	21,5	0,19

Kaynak: Maliye Bakanlığı Temel Ekonomik Göstergeler 1950 – 2014.
TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.**

Kamu kesimi gelir gider dengesinin gösterildiği Tablo 5’te, konsolide bütçe giderleri/GSMH, konsolide bütçe gelirleri/GSMH ve konsolide bütçe açığı/GSMH oranlarının 1961 yılına kadar istikrarlı bir seyir izlediği söylenebilir. Ancak darbenin gerçekleştiği yılın hemen ardından, 1961 yılında, kamu kesiminin ekonomideki büyüklüğünde bir artış söz konusudur. Zira 1960 yılında %17,2 olan konsolide bütçe giderleri/GSMH oranı %24,3’e, %16,7 olan konsolide bütçe gelirleri/GSMH %23,5’e yükselmiştir. Kamu kesiminin büyüklüğünde artış meydana gelmiş ancak konsolide bütçe açığı/GSMH oranında fazla bir değişim gözlenememiştir. Bunun nedeni, gelir ve giderlerin dengeli olarak artmasıdır. Zaten konsolide bütçe açığı/GSMH oranının bu yıllar arasındaki seyrine bakılacak olursa, bütçe denkliliğine önem verildiği söylenebilir. Burada darbenin etkisinin yalnızca kamu kesimi gelir ve giderlerini arttırıcı yönde olduğu söylenebilir.

3.1.6. Dönemin Genel Değerlendirmesi

Bu dönemin göstergeleri incelendiğinde enflasyon oranının 1960 ve sonrasında düşüşe geçmiş; ancak milli gelir rakamları olumsuz seyretmiştir. Diğer

bir ifadeyle enflasyon olumlu yönde değişirken, negatif büyüme yaşanmıştır. Kamu gelir ve giderlerinde darbe sonrası gözle görülür bir artış olmuş, ancak her ikisindeki artışın da paralel seyretmesi konsolide bütçe açığında kayda değer bir değişiklik olmamasına neden olmuştur.

Bu açıklamalardan yola çıkılarak darbenin ekonomik değişkenler üzerinde tek başına olumsuz bir etki oluşturduğunu ifade etmek zordur. Zira ekonomik değişkenlerin olumlu/olumsuz seyrinde ekonomik gelişmelerin etkisi yadsınımayacak ölçüde büyüktür. 1954'ten itibaren olumsuz gidişat sergileyen ekonomik değişkenlerin kuraklık sonucu yaşanan arz şokundan etkilendiği ifade edilebilir. Yine 1958 yılından sonra özellikle dış ticaret göstergelerinin olumlu seyretmesinde iktisat politikalarındaki değişimin payı vardır. Bu dönemde liberal politikalarından vazgeçilip ithal ikameci sanayileşme modeli benimsenmiştir. Bunun dış ekonomik göstergelere yansımaları da kaçınılmaz olmuştur. Enflasyonun nispeten kontrol altına alınabilmesi de yine talep daraltıcı politikaların, yani mevcut iktisat politikalarında değişikliğe gidilmesinin bir sonucudur.

Sonuç olarak, verilerde meydana gelen değişimler büyük ölçüde ekonomi politikalarındaki değişimin bir sonucu gibi görünmektedir. Bu da demek oluyor ki, 27 Mayıs 1960 Darbesinin ekonomi üzerindeki etkisi, başat rolü üstlenmemiştir. Bu durumda, ekonomik olumsuzlukların darbeye dayanak oluşturabileceği göz önünde bulundurularak mevcut durumu yorumlamak gerekirse; darbe öncesi ekonomik değişkenlerin olumsuz seyrinin darbeyi meşrulaştıracak boyutta olmadığı ifade edilebilir.

3.2. 12 MART 1971 MUHTIRASININ EKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

12 Mart 1971 Muhtırasının temel ekonomik göstergeler üzerinden incelenmesi, daha somut verilerle daha net çıkarımlar yapmak adına önemlidir. Bu

nedenle dönemin ekonomik göstergeleri tablolar ve grafikler yardımı ile incelenecektir.

3.2.1. Milli Gelir Üzerindeki Etkisi

Dönemin ekonomik göstergelerini incelemeye GSMH verilerinden başlanacaktır. Zira, ekonomik gidişatla alakalı bilgi verebilecek en temel gösterge GSMH büyüme oranlarıdır. Bu bağlamda, GSMH ve kişi başı GSMH'deki yüzde değişim Tablo 6 yardımı ile incelenecektir.

Tablo 6: 1968 - 1976 Yılları Arasında GSMH ve Kişi Başı GSMH (% Değişim)

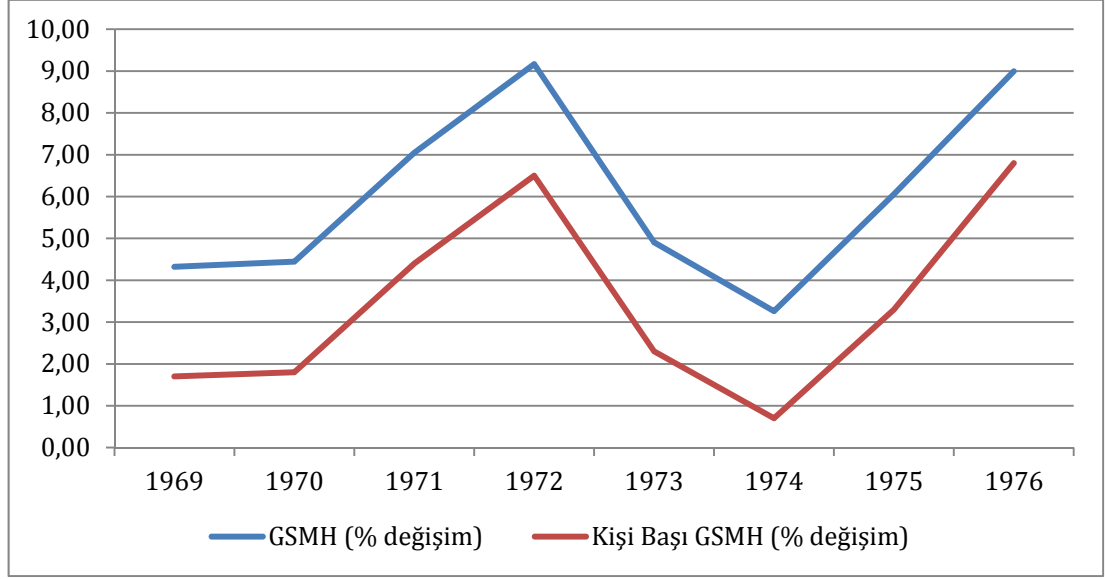
Yıl	GSMH (% değişim)	Kişi Başı GSMH (% değişim)
1968	-	-
1969	4,32	1,7
1970	4,44	1,8
1971	7,05	4,4
1972	9,17	6,5
1973	4,91	2,3
1974	3,26	0,7
1975	6,06	3,3
1976	9	6,8

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Tablo 6'ya bakıldığında, GSMH ve Kişi Başı GSMH'deki yüzde değişim 1971 ve 1972 yıllarında yükselmiş ve sonrasında tekrar düşme eğilimine girmiştir. 1968 – 1976 yılları arasında en düşük büyüme oranı 1974 yılında gerçekleşmiştir. Buna sebep olarak Petrol Krizi ve Kıbrıs Barış Harekatı gösterilebilir. 1973'de yaşanan Petrol Krizi tüm dünyayı ve Türkiye'yi de ekonomik açıdan olumsuz etkilemiştir. Bunun yanında 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında dış politikada yalnız kalan Türkiye, dış yardımdan da yoksun kalınca bu durumun göstergelere yansması kaçınılmaz olmuştur.

GSMH ve kişi başı GSMH'deki yüzde değişimi grafik yardımı ile ele almak durumu netleştirmek adına faydalı olacaktır. Grafik 6 1968 – 1976 yılları arasında GSMH ve kişi başı GSMH'deki yüzde değişimi göstermektedir.

Grafik 6: 1968 - 1976 Yılları Arasında GSMH ve Kişi Başı GSMH (% Değişim)

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Grafik 6'ya göre GSMH büyüme oranı 1969'dan 1971'e kadar artmıştır. Bu artış planlı kalkınma döneminin ilk başarılı sonuçlarını ifade etmektedir. İthal ikameci sanayileşme modeli çerçevesinde dışa kapalı büyüme odaklı bir politika izlenmiştir. Bunun bir sonucu olarak, 1969 – 1971 yılları arasında GSMH büyüme oranı giderek artmıştır. Yatırımlara kamu desteği sağlanması ve yerli üreticiyi korumaya yönelik politikalar bu durumu desteklemek için uygulanmıştır.

1973'te patlak veren petrol krizi tüm dünyayı etkilemiş ve arz şokuna dayalı maliyet enflasyonu baş göstermiştir. Ancak Türkiye'nin büyüme rakamlarına bakıldığında Grafik 6'da da görüldüğü üzere 1973 sonrası artış söz konusudur. Bunun nedeni ise, mevcut döviz rezervleri ve kısa vadeli borçlanma kanallarının büyümenin finansmanı için kullanılmasıdır.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Parasız, a.g.e., s.149.

Büyüme oranının seyri ile muhtıra arasında bir ilişki kurmak mümkün görünmemektedir. Muhtıra sonucu anılan göstergelerde kötüleşme olduğunu söylemek, yukarıda anlatılan ekonomik gelişmeler de dikkate alındığında güçtür. 1972'den itibaren göstergelerdeki olumsuz gidişin ancak ekonomik gelişmelerle açıklanması mümkündür. Muhtıra öncesi gidişata bakıldığında ise 1969'dan 1971'e kadar bu göstergelerde iyileşme gözlenmektedir. Bu durumda da muhtıranın ekonomik gerekçelere dayandırılması – en azından bu göstergeler bağlamında – mümkün değildir.

3.2.2. Enflasyon Üzerindeki Etkisi

Dönemin ekonomik durumu ile ilgili bilgi verebilecek bir diğer gösterge ise enflasyondur. Enflasyon oranındaki artış ve azalışların izlendiği Tablo 7 1968 – 1976 yılları arasında enflasyon oranlarını göstermektedir.

Tablo 7: 1968 – 1976 Yılları Arasında Enflasyon Oranları

Yıl	TÜFE (%)
1968	4,1
1969	5,7
1970	11,8
1971	21,8
1972	15,3
1973	15,8
1974	15,4
1975	19
1976	16,4

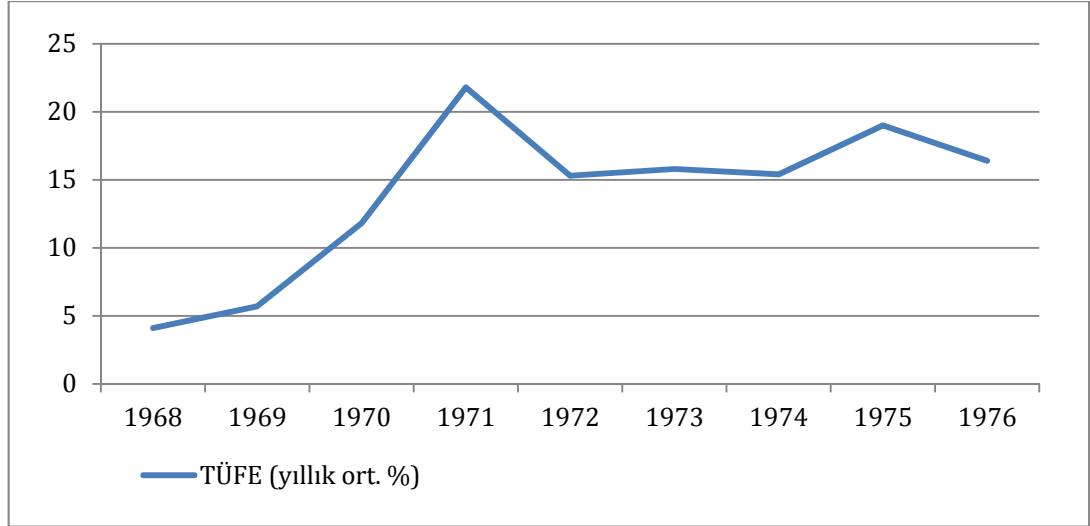
Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

1970'li yılların temel ekonomik sorunlarından biri olan enflasyonist eğilimler Türkiye'de de belirmiştir. Bu durum Tablo 7'de de izlenebilmektedir. 1968'den itibaren yükselişe geçen enflasyon oranı 1971'den itibaren düşüşe geçmiştir. Fakat bu düşüş uzun sürmemiş, 1974 sonrası tekrar yükselmeye başlamıştır. Bu yükselişe sebep olan birçok etken vardır. Bunların başında 1973 yılında meydana gelen Petrol

Krizinin, petrol fiyatlarında artışa sebep olmak suretiyle maliyetleri ve dolayısıyla enflasyonu arttırması gösterilebilir. Parasız'a göre büyümenin frenlenmesi yerine kısa vadeli borçlarla finanse edilmesinin de enflasyonist süreci hızlandırması söz konusu olmuştur.¹⁶⁷

Grafik 7 1968 – 1975 yılları arasında enflasyon oranının seyrini göstermektedir. Anılan göstergedeki artış ve azalışlar grafik sayesinde daha net bir biçimde görülmektedir.

Grafik 7: 1968 - 1975 Yılları Arasında TÜFE (%)

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Dönemin genel problemi olarak tanımlanan enflasyonun 1968'den 1971'e kadar hızla arttığı görülmektedir. 1971'den sonra nispeten düşen oranın, bu yıldan sonra birbirine yakın değerler aldığı grafikten anlaşılmaktadır. Grafikte ilk göze çarpan 1971'e kadar hızla yükselen oranın, bu tarihten itibaren düşüşe geçmesidir. Düşüşe geçtiği yılın muhtıradan bir yıl sonraya denk gelmesi ilk bakışta düşündürücüdür. Ancak yine de muhtıranın olumlu etkisinden söz edilemez. Zira anılan orandaki artış ve azalışların ekonomik nedenleri vardır. Durum böyle olunca

¹⁶⁷ A.e., s.149-150.

bunun muhtıra ile ilişkilendirilmesi güçleşmektedir. Kaldı ki 1971'den sonra enflasyonun nispeten düşmesi, makul düzeye inmediği gerçeğini değiştirmemektedir.

3.2.3. İşsizlik Üzerindeki Etkisi

Büyüme ve enflasyon oranlarının yanı sıra işsizlik oranları da ekonomik durum hakkında fikir sahibi olabilmek adına önemlidir. Bu sebeple, dönemin işsizlik oranları Tablo 8'e aktarılarak incelenecektir.

Tablo 8: 1968 – 1976 Yılları Arasında İşsizlik Oranları

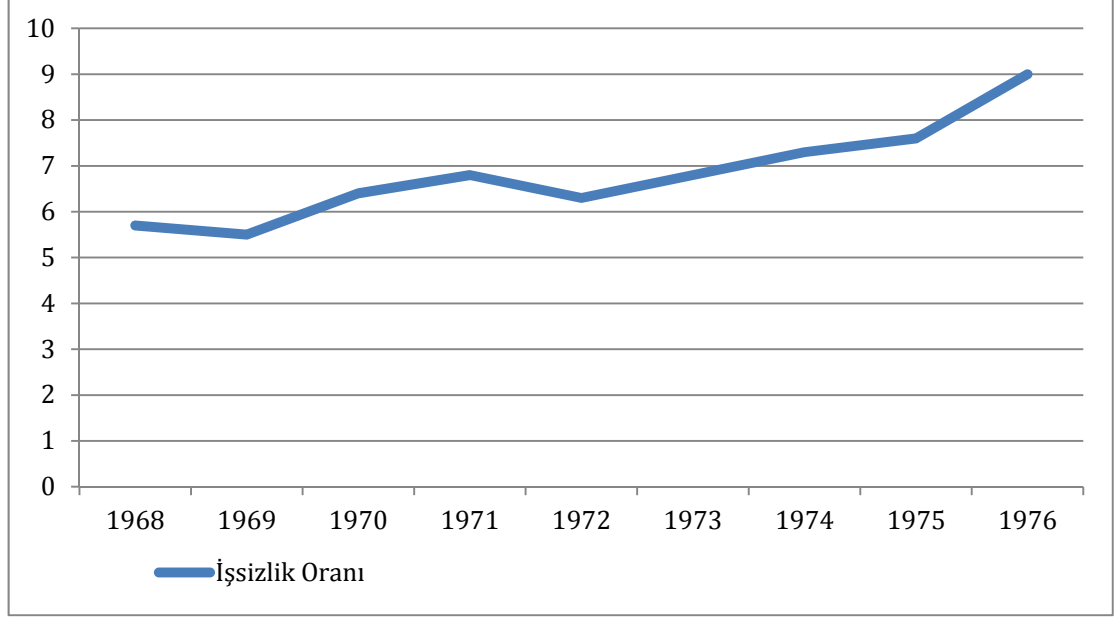
Yıl	İşsizlik Oranı
1968	5,7
1969	5,5
1970	6,4
1971	6,8
1972	6,3
1973	6,8
1974	7,3
1975	7,6
1976	9

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

1968 – 1976 yılları arasında işsizlik oranlarını gösteren Tablo 8'e bakıldığında, 1968'de nispeten düşük olduğu, fakat 1969 sonrasında artma eğilimi gösterdiği görülmektedir. 1974 ve sonrasında iyiden iyiye yükselen işsizlik oranının 1976'da %9'a çıktığı gözlenmiştir. Bu durum yine 1973 Petrol Krizinin maliyetleri arttırıcı etki yaratmasının olumsuz sonuçlarından biri olarak nitelendirilebilir. Zira maliyetlerin artması istihdamın azalması anlamına gelebilmektedir.

1968 – 1976 yılları arasında işsizlik oranının seyri Grafik 8'de görülmektedir.

Grafik 8: 1968 – 1976 Yılları Arasında İşsizlik Oranları

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Bu yıllarda işsizliğin dalgalı ve artan bir seyri olduğu ifade edilebilir. İşsizlikte artışın nedenleri Tablo 8'in yorumlandığı kısımda genel hatlarıyla ele alınmıştır. Bu bağlamda işsizlik oranlarının seyrini etkileyen faktörlerin ekonomik kaynaklı olduğu söylenebilir. Bu noktada muhtıranın işsizlik üzerinde etkisinin olup olmadığı net bir biçimde ortaya konulamamaktadır. Ancak muhtıranın sebepleri/gerekçeleri bağlamında yorum yapılabilir. Muhtıra öncesi işsizlik oranlarının muhtıraya dayanak oluşturacak ölçüde olduğu ifade edilebilir. Fakat sonrasında bu oranın daha da artması, muhtırayı bu zeminde meşrulaştırma çabasını boşa çıkarmaktadır.

3.2.4. Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

12 Mart 1971 Muhtırasının dış ticaret üzerindeki etkisinin anlaşılması açısından dış ekonomik göstergelerin incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle dönemin dış ekonomik göstergeleri Tablo 9'a aktarılmıştır.

Tablo 9: Dış Ekonomik Göstergeler (%) (1968 – 1976)

Yıl	İhracatın GSMH içindeki payı	İthalatın GSMH içindeki payı	İhracat/İthalat	Dolar Kuru	Dış Borç Stoku/GSMH
1968	2,7	4,2	64,9	9	8,32
1969	2,6	3,9	67,0	9	8,31
1970	3,1	5	62,0	14,85	9,94
1971	3,5	6	57,8	14	12,62
1972	3,8	6,7	56,6	14	10,43
1973	4,5	7,2	63,1	14	9,49
1974	3,9	9,7	40,6	13,85	7,59
1975	2,9	9,8	29,6	15	6,87
1976	3,5	9,3	38,2	16,5	7,85

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

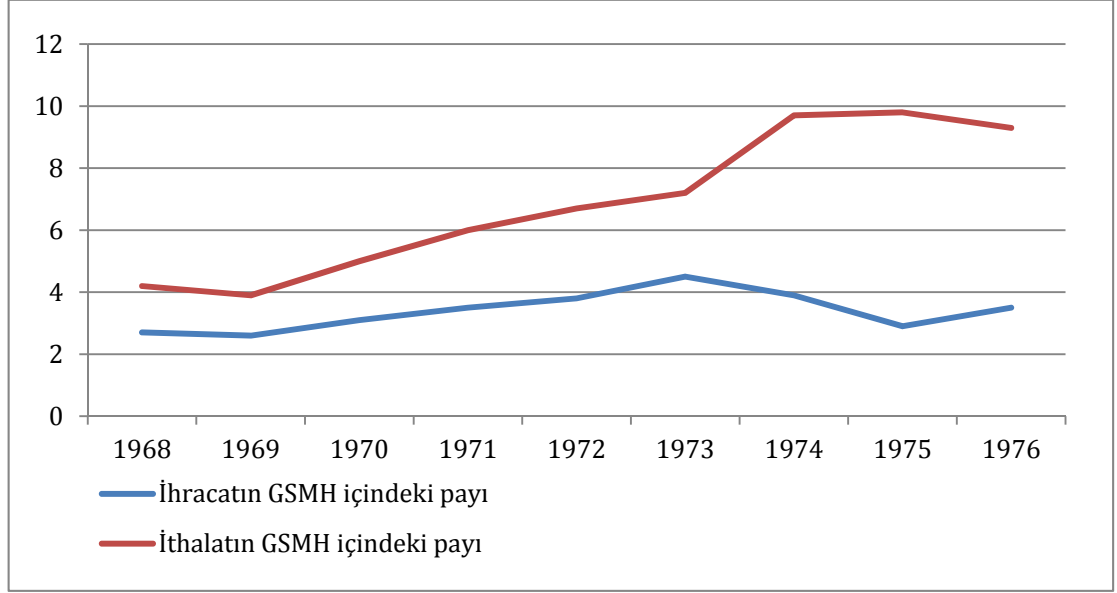
Tablo 9'a bakıldığında, ihracatın GSMH içindeki payı ve ithalatın GSMH içindeki payının 1968'den 1970'e kadar azaldığı görülmektedir. Ancak ithalatın GSMH içindeki payı daha yüksek seyrettiğinden ihracatın ithalatı karşılama oranı nispeten düşük değerler almıştır. 1975 yılında ihracatın GSMH içindeki payı muhtıra sonrası en düşük düzeydedir. Bunun sebeplerinden birinin dış dünyada da ekonomik bunalımın hakim olmasıdır. İthalatın da özellikle 1974'ten itibaren hızla yükselmesi, ekonomik açıdan yüksek olması yeğlenen ihracat/ithalat oranının oldukça düşük seyretmesine sebep olmuştur.

Dolar kuru 1970 yılından itibaren artmış ve 1974 yılı hariç olmak üzere sürekli bir artış göstermiştir. Dolar kurundaki artışa paralel olarak ihracatın GSMH içinde payının artıp, ithalatın GSMH içindeki payının azalması beklenmektedir. Ancak burada tersine bir durum söz konusudur. Özellikle 1974 sonrası kur artışına rağmen ithalatın artmasının petrol fiyatlarındaki ani artışla açıklanması mümkündür.

Dış borç stoku/GSMH oranına bakıldığında, 1968 yılından 1971'e kadar artış göstermiş fakat 1972 yılından 1975'e kadar sürekli olarak azalmıştır. Ancak bu durumla muhtıra arasında bir bağlantı kurmak mümkün olmayabilir. Zira, dönemin siyasi koşulları göz önünde bulundurulduğunda (ABD ambargosu, Petrol Krizi, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı), bu dönemde Türkiye'nin dış borç bulabilmesi pek mümkün gözükmemektedir.

1968 – 1976 yılları arasında ihracat ve ithalatın GSMH içindeki paylarına grafik üzerinden bakıldığında dış ticaret üzerine daha net çıkarımlar yapmak mümkün olacaktır. Bu nedenle anılan veriler Grafik 9'a aktarılmıştır.

Grafik 9: 1968 – 1976 Yılları Arası İhracat ve İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)

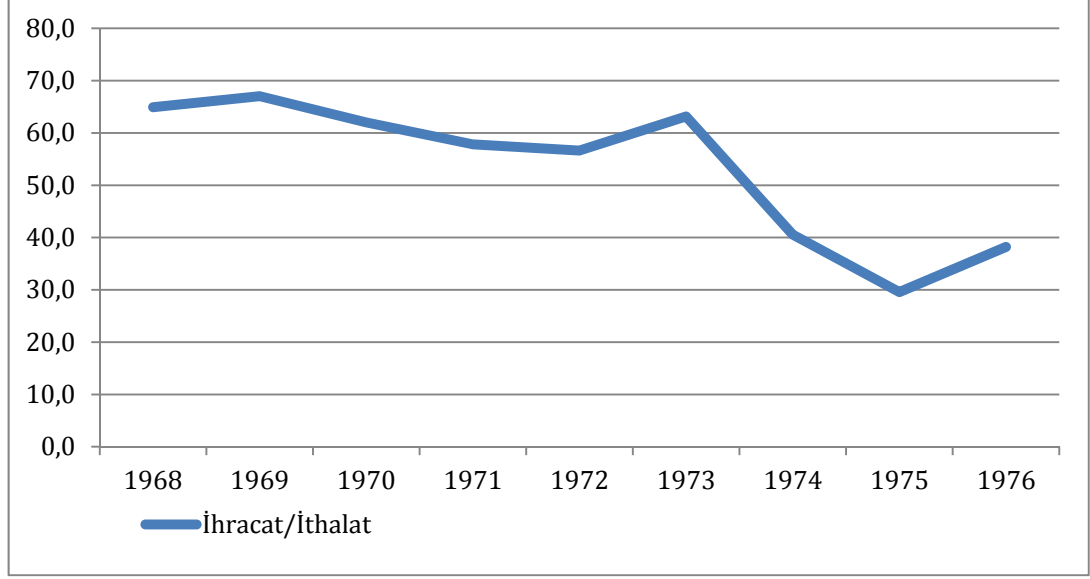

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

1968 – 1973 yılları arasında istikrarlı ve yükselen bir seyir izleyen ithalat ve ihracatta 1973 sonrası bir takım değişiklikler söz konusu olmuştur. İhracatta düşüş yaşanırken, ithalatın hızla arttığı görülmektedir. Grafik 9'da da görüldüğü gibi 1973 sonrası ithalat ve ihracatın GSMH'deki payları arasındaki fark giderek açılmıştır. Bu durum dış ticaret açığının giderek artması anlamına da gelmektedir. 1973 sonrası petrol krizinin de etkisiyle artan fiyatlar ithalat/GSMH oranında yükselmeye sebep olmuştur. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere değişkenlerin seyrini etkileyen faktörün muhtıra olduğunu söylemek güçtür.

1968 – 1976 yılları arasında ihracat/ithalat oranındaki değişim Grafik 10 yardımıyla daha net biçimde görülebilir.

Grafik 10:1968 – 1976 Yılları Arasında İhracat/İthalat Oranları

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Grafik 10'da 1968 – 1976 yılları arasında Türkiye'de ihracatın ithalatı karşılama oranını göstermektedir. Genel olarak grafiğe bakıldığında, bu oranın anılan yıllar arasında düşme eğiliminde olduğu söylenebilir. Muhtıranın yapıldığı yıl olan 1971'de %60'a yakın bir orana ulaşılmıştır. Ancak 1972'den sonra bir nebze artış gözlenirse de 1973'ten itibaren hızlı bir düşüşe geçmiştir. Bu da dış ticaret göstergelerinde kötüleşme olduğunu göstermektedir. Muhtıra öncesi döneme bakıldığında yüksek olması yeğlenen bu oranın muhtıra sonrasına göre yüksek seyrettiği görülmektedir. Göstergenin muhtıra öncesi seyrinin muhtıraya dayanak oluşturacak ölçüde olumsuz olmadığı söylenebilir. Ayrıca göstergedeki kötüleşmenin 1973'ten itibaren hızlandığı görüldüğünden, bu kötüleşmeden muhtırayı sorumlu tutmak da mümkün görünmemektedir.

3.2.4. Kamu Kesimi Dengesi Üzerindeki Etkisi

1968 – 1976 yılları arasında kamu kesimi dengesinin muhtıra bağlamında değerlendirilmesi Tablo 10 üzerinden yapılacaktır.

Tablo 10: Kamu Kesimi Dengesi (%) (1968 – 1976)

Yıl	Konsolide bütçe gelirleri/GSMH	Konsolide bütçe giderleri/GSMH	Konsolide bütçe açığı/GSMH
1968	13,9	14,1	-0,21
1969	13,7	14,8	-1,03
1970	16,9	16,9	-0,04
1971	16,4	18,8	-2,4
1972	17,2	17,2	0,01
1973	16,4	17,1	-0,68
1974	14,6	15,3	-0,68
1975	17,2	17,4	-0,18
1976	18,3	18,7	-0,42

Kaynak: Maliye Bakanlığı **Temel Ekonomik Göstergeler 1950 – 2014**
TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923 – 2011**.

Tablo 10 incelendiğinde, konsolide bütçe açığı/GSMH oranının 1971'e kadar düşük seyrettiği görülmektedir. Muhtıranın yapıldığı yıl olan 1971'de konsolide bütçe açığı/GSMH oranının yükseldiği söylenebilir. Bunun sebebi 1971'de konsolide bütçe giderleri/GSMH oranındaki artıştır. Sonraki yıllarda da giderler eski seviyesine inmemiş ancak gelirler arttığından konsolide bütçe açığı/GSMH oranı düşmüştür. Göstergelerden de anlaşılacağı üzere bütçe denkliliğine önem verilmektedir.

3.2.6. Dönemin Genel Değerlendirmesi

12 Mart 1971 Muhtırası, daha önce de belirtildiği üzere ülke içinde ve dışında ekonomik ve siyasi problemlerin yaşandığı bir dönemde yapılmıştır. Ekonomik göstergelerin bu gelişmelerden etkilenmesi kaçınılmazdır.

Muhtıra sonrası temel ekonomik göstergelerde kısa süreli bir iyileşme olduğu GSMH (%) ve kişi başı GSMH (%) oranlarının 1972 yılında arttığı ve enflasyon ve işsizlik oranlarının da azaldığı, ancak sonrasında anılan verilerde kötüleşme olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte mevcut iyileşme/kötüleşmenin genel olarak ekonomik gelişme kaynaklı olduğu ileri sürülebilir. Dolayısıyla muhtıra sonrasında ekonomik göstergelerde yaşanan kötüleşme ile muhtıra arasında güçlü bir ilişki kurmak zor görünmektedir.

3.3. 12 EYLÜL 1980 DARBESİNİN EKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

12 Eylül 1980 darbesinin temel ekonomik göstergeler üzerindeki etkileri tablolar ve grafikler yardımıyla, ele alınacaktır.

3.3.1. Milli Gelir Üzerindeki Etkisi

12 Eylül 1980 Darbesi siyasi açıdan bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir. Ekonomik dönüşüm adına en büyük adım, yine bu yıl alınan 24 Ocak 1980 Kararları ile atılmıştır. Bu açıdan dönemin verileri mevcut ekonomik durumu anlamak adına önem arz etmektedir. Bu sebeple dönemin GSMH verileri Tablo 11 üzerinden incelenecektir.

Tablo 11: 1977 – 1987 Yılları Arasında GSMH ve Kişi Başı GSMH (% Değişim)

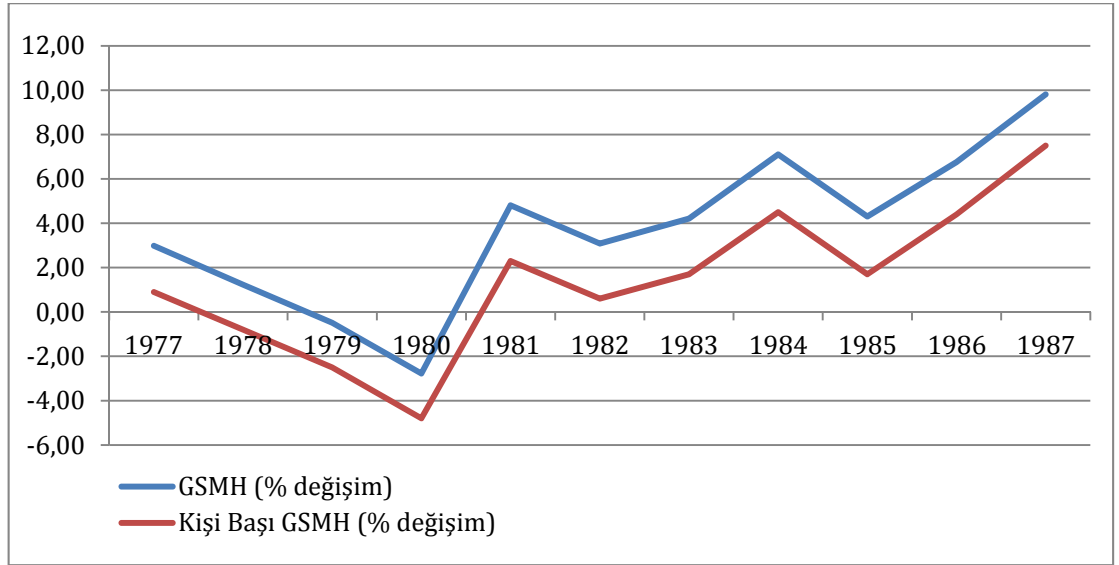
Yıl	GSMH (% değişim)	Kişi Başı GSMH (% değişim)
1977	2,99	0,9
1978	1,23	-0,8
1979	-0,49	-2,5
1980	-2,78	-4,8
1981	4,81	2,3
1982	3,09	0,6
1983	4,21	1,7
1984	7,11	4,5
1985	4,3	1,7
1986	6,76	4,4
1987	9,81	7,5

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Dönemin verileri Tablo 11 üzerinden incelendiğinde, 1979 ve 1980 yıllarındaki negatif büyüme dikkat çekmektedir. Büyümenin 1981 yılında pozitif dönmeye ve % 4,81 gibi nispeten yüksek bir rakama ulaşması, 12 Eylül 1980’de yapılan darbenin etkileri bakımından, düşündürücüdür. 1970’lerin sonunda dış borç

bulma güçlüklerinin yaşanması ve siyasi alanda da bir türlü istikrara kavuşulamaması büyüme oranlarını bu denli kötü etkilemiştir. 24 Ocak 1980 Kararlarının alınmasının ardından ekonomik iyileşme bu göstergelere de yansımıştır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, darbenin ekonomik nedenlerle meşrulaştırılabileceği sonucuna ulaşılmaktadır. Bir de darbe öncesi siyasi istikrarsızlığın bu duruma eklenmesi, gözlerin orduya çevrilmesine ve müdahalenin meşru zemine oturtulabilmesine olanak sağlamıştır. Bu şartlar altında yapılan darbe sonrası ekonominin gidişatının tamamen değiştirilmesi kolaylaşmış ve bu değişiklik de ekonomik göstergelere yansımıştır.

Grafik 11: 1977 – 1987 Yılları Arasında GSMH (%) ve Kişi Başı GSMH (%) Değişim

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

1974'ten itibaren başlayan kriz 1978 – 1979 yıllarında uygulamaya konan istikrar paketleri ile atlatılmaya çalışılmıştır. Bu krizin etkileri büyüme oranının seyrinde de açıkça görülmektedir. 1977'den başlayan düşüş 1979'dan itibaren negatif büyüme oranı, yani küçülme boyutuna kadar varmıştır. Bu sırada büyük bir dönüşüm yaşayan Türkiye ekonomisinde 24 Ocak 1980'de alınan kararlar ile de bu kötü gidişe dur denilmek istenmiştir. Durumun toparlanması 1980 yılına denk geldiyse de büyümenin pozitif olduğu yıl 1981'dir. Dibe vurmuş bir ekonomiyi bu kadar kısa sürede toparlamak elbette kolay değildir. Burada 12 Eylül rejiminin baskıcı tutumu

yüzünden hiç bir tepkiyle karşılaşmayan radikal uygulamaların etkisinden söz edilebilir. Bu tarihten itibaren GSMH büyüme oranları yükselen bir seyir izlemiş ve kişi başına GSMH’de doğal olarak onu takip etmiştir.

3.3.2. Enflasyon Üzerindeki Etkisi

1970’li yılların önemli ekonomik problemlerinden biri olan enflasyonun bu dönemde de ne yönde seyrettiğinin incelenmesi, dönemin iktisadi gelişmelerini anlamak ve yorumlayabilmek adına önemlidir.

Tablo 12: 1977 – 1987 Yılları Arasında Enflasyon Oranları

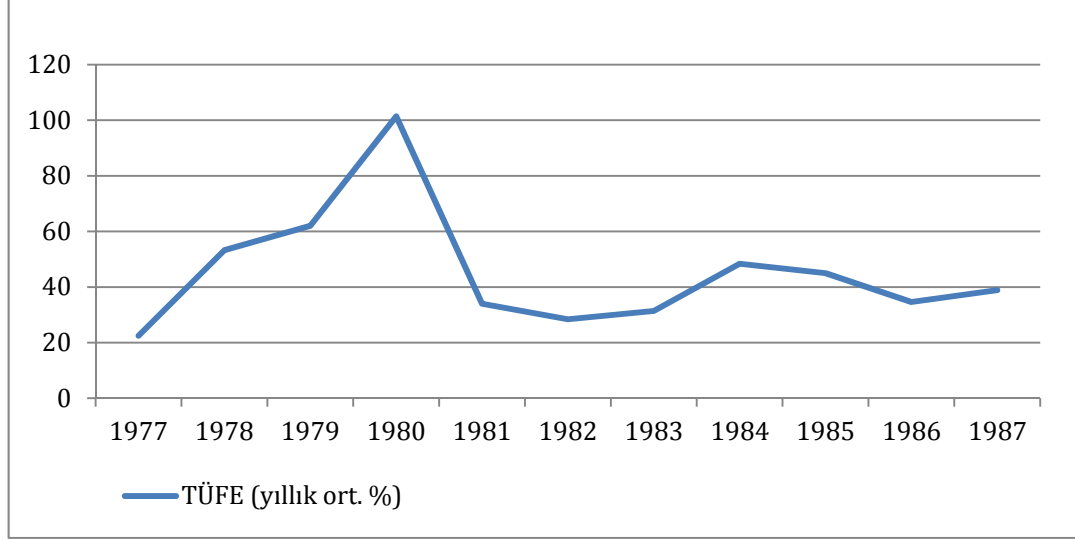
Yıl	TÜFE (%)
1977	22,5
1978	53,3
1979	62
1980	101,4
1981	34
1982	28,4
1983	31,4
1984	48,4
1985	45
1986	34,6
1987	38,9

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Tablo 12 incelendiğinde, enflasyon oranının 1978’den itibaren yükselişe geçtiği görülmektedir. Bu dönemde mevcut hükümetlerin popülist uygulamaları sonucu artan talep enflasyonu tetiklemiştir. 1980’de % 101,4’lük bir oranla dönemin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 1981’den itibaren nispeten kontrol altına alınan enflasyon yine de makul düzeye indirilememiştir.

Grafik 12 1977 – 1987 yılları arasında enflasyon oranlarının seyrini net bir biçimde görebilmek için oluşturulmuştur.

Grafik 12: 1977 – 1987 Yılları Arasında TÜFE (%)

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

1978 yılından itibaren krizin etkisiyle yükselen enflasyon 1980’de yüzde 100’ün üzerine çıkmış, 1980’den sonra düşme eğilimine girmiştir. Ancak, halen yüksek oranlar etrafında seyreden enflasyon, uzun yıllar ülke ekonomisinin temel problemi olacaktır. 1980 sonrası enflasyondaki nispi düşüş, talep kısıcıcı politikalara bağlanabilir. Zira, 24 Ocak 1980 Kararları bağlamında, tüketim eğilimi yüksek, düşük gelirli gruplar aleyhine izlenen politikalar neticesinde iç talep kısılmış ve ihracata ağırlık verilmiştir.

Enflasyon oranının seyri bakımından bir yorum yapmak gerekirse, darbe sonrası enflasyon oranının görece olarak düşmesi darbe nedeniyle enflasyonun olumsuz etkilenmediğini göstermektedir. Ancak enflasyonun 1980 sonrası olumlu seyri, 24 Ocak 1980 Kararlarının içerdiği talep kısıcıcı politikaların etkisiyle açıklanabilir.

3.3.3. İşsizlik Üzerindeki Etkisi

12 Eylül 1980 Darbesinin ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerinin incelenmesine işsizlik oranları ile devam edilecektir. 1977 – 1985 yılları arasında işsizlik oranlarını gösteren Tablo 13 bu sebeple oluşturulmuştur.

Tablo 13: 1977 – 1985 Yılları Arasında İşsizlik Oranları

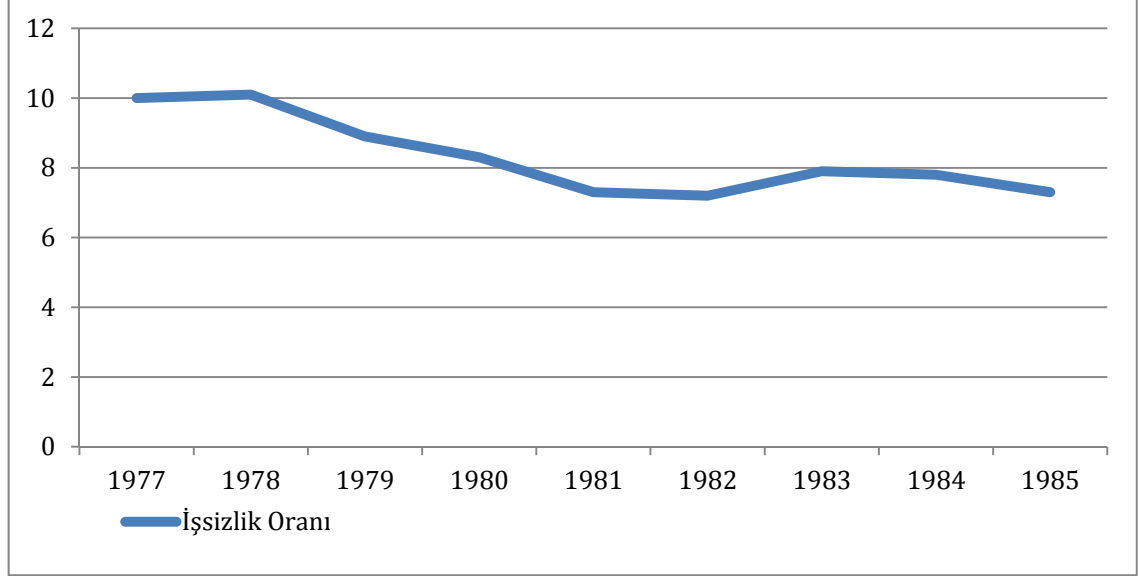
Yıl	İşsizlik Oranı
1977	10
1978	10,1
1979	8,9
1980	8,3
1981	7,3
1982	7,2
1983	7,9
1984	7,8
1985	7,3

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

İşsizlik oranının 1977 - 1985 yılları arasında seyrine bakıldığında, 1977 – 1980 yılları arasında yüksek, 1981 – 1985 yılları arasında ise nispeten düşük seyrettiği görülmektedir. 1977 – 1980 yılları arasında ekonomide oldukça kötü bir gidişatın söz konusu olduğundan önceki bölümlerde bahsedilmişti. Nitekim, 1979 ve 1980 yıllarında negatif büyüme gerçekleşmiştir. Bu koşullar altında işsizlik oranlarının yüksek seyretmesi oldukça doğaldır. 1980'den sonra bu oranlarda yaşanan düşüşü yine 24 Ocak 1980 Kararları bağlamında ele almak mümkündür. 24 Ocak 1980 Kararlarının öngördüğü ihracata dayalı büyüme modeli çerçevesinde, ücretlerin baskı altında tutulması sonucu işgücü talebinin arttığı söylenebilir. Ayrıca devlet eliyle sermayeye verilen destek sonucu yatırım ve buna paralel olarak da işgücü talebinin doğması doğal görünmektedir.

İşsizlikle ilgili verilerin bütüncül bir biçimde algılanıp yorumlanması için 1977 – 1985 yılları arasındaki işsizlik oranları Grafik 13'e aktarılmıştır.

Grafik 13: 1977 – 1985 Yılları Arasında İşsizlik Oranları

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Grafik 13 incelendiğinde işsizliğin 1977 – 1985 yılları arasında azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. İşsizlik oranında meydana gelen düşüşte uygulanan iktisat politikalarının payı büyüktür. Bunun nedenleri bir önceki başlıkta ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. 12 Eylül 1980 Darbesinin işsizlik üzerinde olumlu etkisinin dolaylı olduğu söylenebilir. 24 Ocak 1980 Kararları ile ücretleri baskı altına alan bir politika izlenmesi büyük tepkilere sebep olabilecek bir gelişme iken – zira toplumun bir kesiminin bu sebeple iyice fakirleşirken diğer kesiminin zenginleştiği, o dönemin popüler eleştirilerindedir – hükümet tarafından rahatlıkla uygulanabilmiştir. İşte tam bu noktada darbelerin baskıcı tutumunun acı reçete denilebilecek ekonomi politikalarına dahi uygulama alanı sağlaması açısından olumlu etki meydana getirdiği söylenebilir.

3.3.4. Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

12 Eylül 1980 Darbesinin yapıldığı döneme bakıldığında ekonomik anlamda incelenmesi gereken en önemli değişkenlerin dış ticaretle alakalı göstergeler olduğu söylenebilir. Bu dönemde 24 Ocak 1980 Kararları ile dışa açık bir yapıya kavuşan ekonominin dış ticaret göstergeleri Tablo 14 üzerinden incelenecektir.

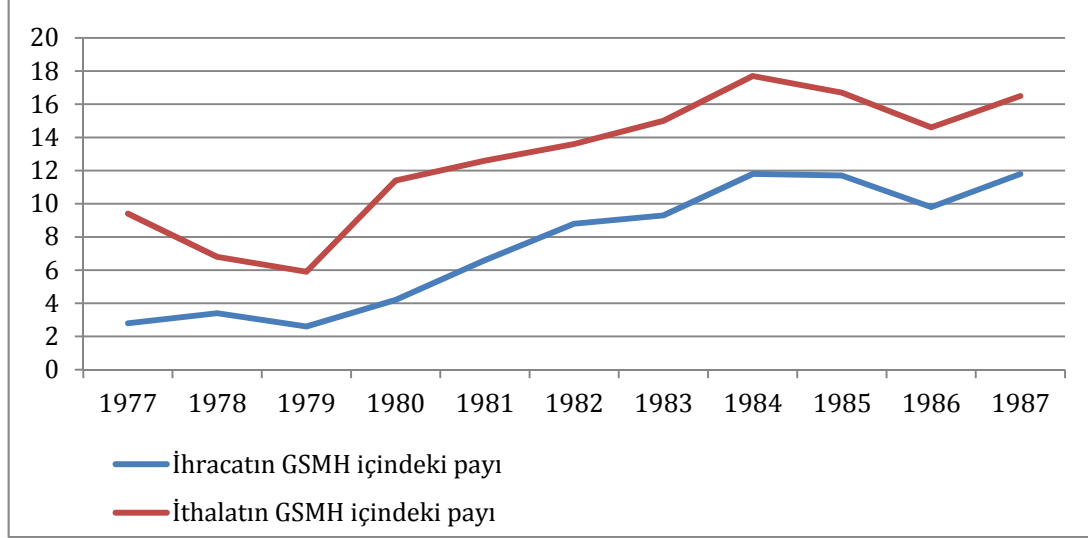
Tablo 14: Dış Ekonomik Göstergeler (%) (1977 – 1987)

Yıl	İhracatın GSMH içindeki payı	İthalatın GSMH içindeki payı	İhracat/İthalat	Dolar Kuru	Dış Borç Stoku/GSMH
1977	2,8	9,4	30,2	19,25	7,87
1978	3,4	6,8	49,7	25	10,1
1979	2,6	5,9	44,6	35	12,1
1980	4,2	11,4	36,8	89,25	19,34
1981	6,6	12,6	52,6	132,3	20,21
1982	8,8	13,6	65,0	184,9	25,06
1983	9,3	15	62,0	280	31,8
1984	11,8	17,7	66,3	442,5	34,96
1985	11,7	16,7	70,2	574	38,09
1986	9,8	14,6	67,1	755,9	42,7
1987	11,8	16,5	72,0	1018,35	46,79

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Tablo 14'e bakıldığında, 1980 öncesi ağır ekonomik bunalımların hüküm sürdüğü Türkiye'de İhracatın GSMH içindeki payı, İthalatın GSMH içindeki payı ve İhracat/İthalat oranları 1980 yılına kadar çok düşük seyretmiştir. Ancak 1980 sonrası, anılan oranlara bakıldığında bariz bir artış gözlenmektedir. Bunun elbette bir çok nedeni vardır. Ancak iktisadi açıdan değerlendirildiğinde, ekonominin dışa açık bir yapıya kavuşması ve ihracata dayalı büyüme modelinin hayata geçirilmesi gibi önemli değişikliklerin bu olumlu seyirde payı büyüktür. Nitekim, 1980 sonrası İhracatın GSMH içindeki payı ve İhracat/İthalat oranına bakıldığında bu etki açıkça görülmektedir. 1980 öncesi döviz kıtlığı yaşanan Türkiye'de 24 Ocak 1980 Kararları kapsamında serbest kur uygulamasına geçilmesi göstergelere dolar kurunun yaklaşık iki buçuk katına çıkması şeklinde yansımıştır. Bu artışa paralel olarak ihracatın GSMH içindeki payı da artmıştır. İthalatın azalması beklenirken artışa geçmesi ise ihracata bağlı olarak – yatırım talebinin ithal ham madde talebini arttırması – ele alınabileceği gibi, 1980 öncesi ithal ikameci sanayileşme modeli sebebiyle ülkede yaşanan kıtlıkların bir sonucu olarak da nitelendirilebilir. Bunun yanı sıra darbe öncesi göstergelerin bu denli düşük olmasını da politik istikrarsızlık ve yüksek enflasyona da bağlamak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında da, darbe sonrası sağlanan statükonun (her ne kadar demokratik olmasa da) göstergeler üzerinde olumlu etkisinden söz edilebilir.

Grafik 14: 1977 – 1987 Yılları Arası İhracat ve İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

1980 yılından itibaren yükselişe geçen ithalat ve ihracat, dönemin ekonomik yapısı hakkında net bir yargıya varma imkanı vermektedir. Zira, 1980 itibariyle ihracata dayalı büyüme modeline geçilmiş ve ithal ikameci sanayileşme terk edilmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak ihracatın GSMH içindeki payı da yıldan yıla artmıştır. İhracata dayalı büyüme modeli kapsamında yapılan uygulamalar bu artışın temel sebebidir. Reel ücretlerin düşürülmesi, vergi muafiyetleri ve bunun gibi bir takım özendirici politikalar yatırımları ve ihracatı arttırmıştır.

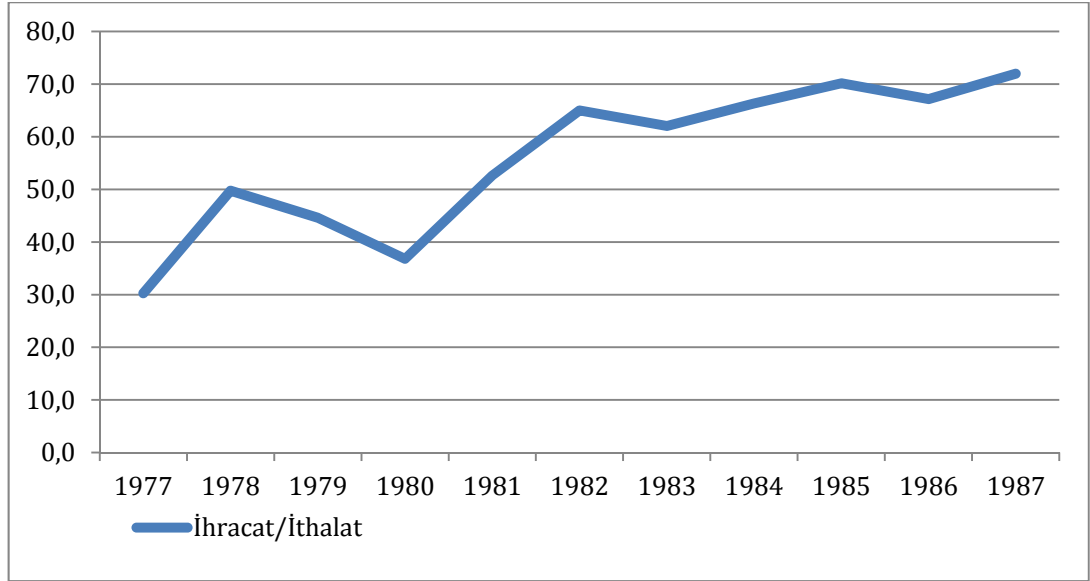
İthalatın artmasının nedeni ise, ihracata bağlı olarak ele alınabilir. Türkiye'nin o dönemde sanayide girdi olarak kullanılacak olan ara maddeleri üretebilen bir yapıya sahip olmadığı bilinmektedir. Yatırımların ve dolayısıyla ihracatın artması ile sanayide girdi talebini de artmıştır. Bu talep de ithalatla karşılanmıştır. İthalat ve ihracatın birlikte arttığı bu dönemde dış ticaret açığı da paralel bir seyir izlemiştir.

Darbe bağlamında genel bir yorum yapmak gerekirse, anılan göstergelerle alakalı mevcut iyileşme/kötüleşmenin 24 Ocak 1980 Kararları ve bu bağlamda uygulanan ekonomi politikalarından kaynaklandığı nettir. Ancak bu kararlara

uygulama alanı sağlaması açısından, daha önce de bahsedildiği üzere, darbenin etkisi yadsınamaz.

Grafik 15, 1977 – 1987 yılları arasında ihracat/ithalat, yani ihracatın ithalatı karşılama oranını göstermektedir.

Grafik 15: 1977 – 1987 Yılları Arasında İhracat/İthalat Oranları

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Grafik 15'e göre, önceki yıllarda oldukça düşük seyreden İhracat/İthalat oranı 1977'den itibaren yükselme eğilimine girmiştir. 1978 – 1980 yılları arasında yaşanan ekonomik bunalımların da etkisi ile bu oran düşmüştür de, 1980'den itibaren hızla artmaya devam etmiştir. Bu artışın en önemli sebebi, şüphesiz, ihracata dayalı büyüme modelinin benimsenmesidir. İktisat politikasındaki bu radikal değişiklik, darbenin toplumsal tepkileri bastırıcı özelliği kullanılarak benimsetilmiş ve hayata geçirilmiştir. Bu nedenle, verilerdeki bu değişimi darbeye bağlamak yanlış olmaz.

3.3.5. Kamu Kesimi Dengesi Üzerindeki Etkisi

12 Eylül 1980 Darbesinin ekonomik göstergeler üzerindeki etkileri, kamu kesimi dengesine ait veriler yardımı ile incelenmeye devam edilecektir.

Tablo 15: Kamu Kesimi Dengesi (%) (1977 – 1987)

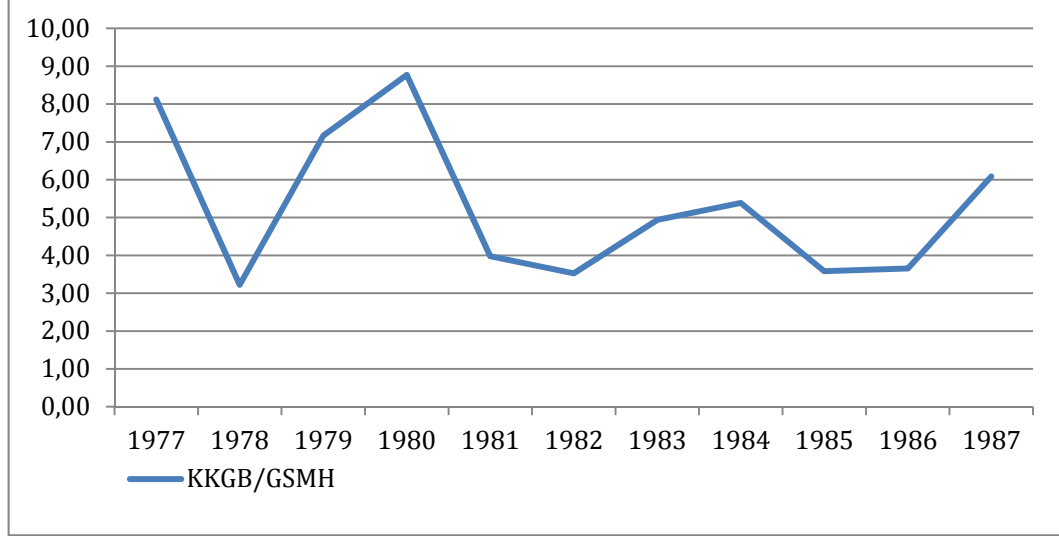
Yıl	KKGB/GSMH	Konsolide bütçe gelirleri/GSMH	Konsolide bütçe giderleri/GSMH	Konsolide bütçe açığı/GSMH
1977	8,12	21,4	22,4	-1,08
1978	3,22	20,6	22	-1,48
1979	7,16	20	22,1	-2,09
1980	8,77	18,7	21,7	-3,02
1981	3,98	19,2	20,4	-1,21
1982	3,52	15,3	16,7	-1,35
1983	4,94	19,4	21	-1,58
1984	5,39	17,1	19,3	-2,3
1985	3,58	17	18,4	-1,46
1986	3,65	14	16,3	-2,3
1987	6,08	14	17,1	-3,1

Kaynak: Maliye Bakanlığı **Temel Ekonomik Göstergeler 1950 – 2014**
TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923 – 2011**.

Tablo 15'e bakıldığında, konsolide bütçe gelirleri/GSMH ve konsolide bütçe giderleri/GSMH oranlarının 1977'den 1980 yılına kadar nispeten yüksek olduğu görülmektedir. Darbenin yapıldığı ve 24 Ocak 1980 Kararlarının uygulanmaya başlandığı 1980 yılından itibaren bu oranlarda bir düşüş söz konusudur. Bu verilere dayanarak, 24 Ocak 1980 Kararlarının da serbest piyasa sistemine dayalı bir dizi yenilikler getirdiğinden yola çıkılarak, kamu kesiminin ekonomideki yerinin daraltılmaya çalışıldığı sonucuna ulaşılabılır. Bununla birlikte konsolide bütçe açığı/GSMH oranında artma eğilimine girdiğini ifade etmek mümkündür. Kamu kesimi borçlanma gereği/GSMH oranına bakıldığında darbenin yapıldığı yıl olan 1980'de %8,77'lik bir oranla en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 1981 – 1985 yılları arasında ise genel olarak düşük bir seyir izlemiştir.

Grafik 16, 1977 – 1987 yılları arasında KKGB/GSMH oranının seyrini göstermektedir.

Grafik 16: 1977 – 1987 Yılları Arasında KKBG/GSMH Oranı

Kaynak: Maliye Bakanlığı **Temel Ekonomik Göstergeler 1950 – 2014**
TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923 – 2011**.

Grafik 16'ya bakıldığında, 1980'den sonra KKBG/GSMH oranının oldukça düşük seyrettiği görülmektedir. Bu oranın düşük olmasının kamu kesiminin ekonomideki payının daraltılması anlamına geldiği söylenebilir. Zira liberal politikaların özel sektörü teşvik edecek biçimde kullanıldığı 1980 sonrası dönemde KKBG/GSMH oranının düşük olması beklenen bir sonuçtur. Ayrıca 1980 sonrası, 24 Ocak 1980 Kararları bağlamında, KİT ürünlerine zam yapılması ve sonrasında KİT'lerin özelleştirilmesi sonucu, kamu kesimi adına zarara sebebiyet veren bu etkenin ortadan kaldırıldığı bilinmektedir. Bunun da KKBG/GSMH oranının nispeten iyileşmesinde olumlu etki yaptığı söylenebilir.

3.3.6. Dönemin Genel Değerlendirmesi

Bu dönemi temel ekonomik göstergeler, dış ekonomik göstergeler ve kamu kesimi dengesi açısından genel olarak değerlendirmek gerekirse; anılan tüm göstergelerde darbe sonrası genel olarak iyileşme gözlenmektedir. Büyümenin negatiften pozitifte döndüğü, enflasyonun ve işsizliğin büyük ölçüde kontrol altına alındığı ve dış ticaret hacminin genişlediği görülmektedir. Kamu kesimi borçlanma gereğinin de darbe sonrası azalan bir seyir izlediği söylenebilir. Tabi ki ekonomideki bu iyi gidişatı darbenin bir sonucu olarak değerlendirmekten ziyade, 24 Ocak 1980

Kararları ile uygulanmaya başlanan iktisat politikalarının bir sonucu olarak değerlendirmek daha doğru olur. Tabi bu kararların uygulanmasını kolaylaştırması ve 1980 öncesi yaşanan kaos ortamına son vermesi bakımından darbenin ve sonrasındaki ara rejim döneminin olumlu etkisinden de söz etmek mümkündür.

3.4. 28 ŞUBAT SÜRECİNİN EKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

28 Şubat Süreci siyasi açıdan bir dönüm noktasıdır. Asker – sivil iktidar çatışmalarının gelenek değiştirdiği bir döneme tekabül eden bu sürecin ekonomi açısından ne gibi sonuçlar doğurduğu bu bölümde ele alınacaktır.

3.4.1. Milli Gelir Üzerindeki Etkisi

28 Şubat 1997 Sürecinin ekonomiye etkileri, ilk olarak GSMH verileri ele alınarak incelenecektir. Bu nedenle veriler Tablo 16'ya aktarılmıştır.

Tablo 16: 1995 – 2004 Yılları Arasında GSMH ve Kişi Başı GSMH (% Değişim)

Yıl	GSMH (% değişim)	Kişi Başı GSMH (% değişim)
1995	7,95	6,1
1996	7,12	5,3
1997	8,29	8,7
1998	3,86	2,3
1999	-6,08	-7,4
2000	6,34	1,4
2001	-9,54	-11,1
2002	7,94	6,4
2003	5,87	4,2
2004	9,86	8,2

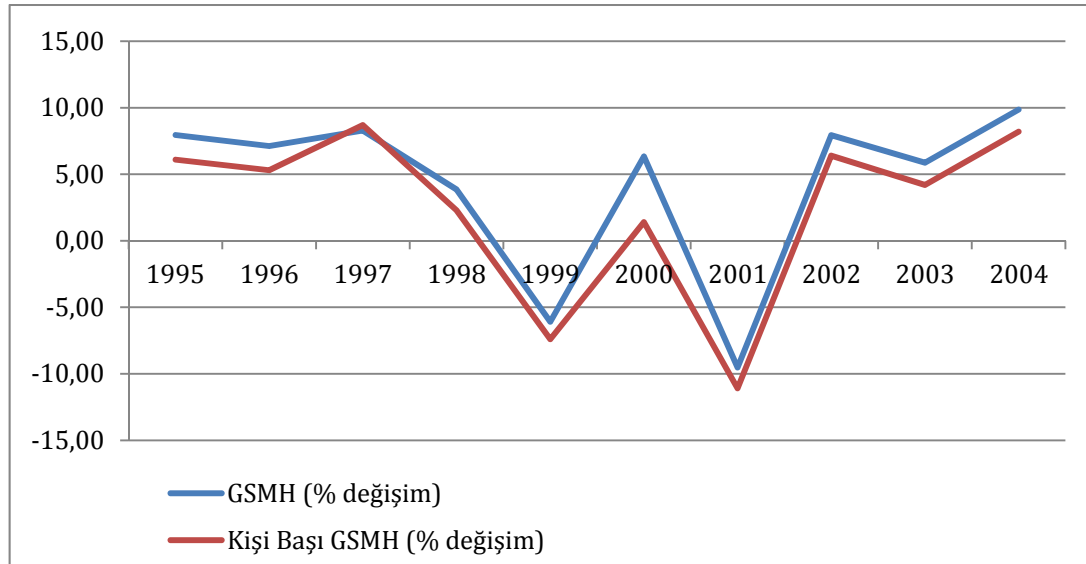
Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Tablo 16 incelendiğinde göze çarpan ilk iki nokta, 1999 ve 2000 yıllarındaki negatif büyüme oranlarıdır. 1999 yılındaki negatif büyümede 17 Ağustos 1999

yılında yaşanan Marmara depreminin etkisi büyüktür.¹⁶⁸ 2001 yılında ise negatif büyümeye sebep olan 2001 krizidir. 28 Şubat Sürecinin yaşandığı 1997 yılına bakılacak olursa, 1997 ve öncesinde büyüme oranının olumlu seyrettiği görülmektedir. Muhtıra öncesinde büyüme oranının seyri muhtıraya gerekçe oluşturacak düzeyde olmamakla birlikte, muhtıra sonrası da anılan oranda iyileşme gözlenmemiştir. Bu bağlamda büyüme oranının seyri ile muhtıra arasında, muhtıraya dayanak oluşturmak bağlamında, bir ilişki olmadığı görülmektedir. Ancak muhtıra sonrasında büyümenin hızlı bir düşüşe geçmesinde muhtıranın, piyasaların güvenilirliğini sarsması bakımından, dolaylı da olsa olumsuz bir etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Grafik 17 1995 – 2004 yılları arasında GSMH ve kişi başı GSMH verilerindeki yüzde değişimi göstermektedir.

Grafik 17: 1995 – 2004 Yılları Arasında GSMH ve Kişi Başı GSMH (% Değişim)

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

1980 sonrası dışa açılan Türkiye ekonomisinde artık yabancı yatırımlar önemli bir rol oynamaktadır. Büyümenin en önemli kaynaklarından biri olarak görülen yatırımlar Türkiye ekonomisinin büyümesine de katkıda bulunmuştur.

¹⁶⁸ Osman Demir ve Adem Üzümcü, “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Ekonomi Açısından Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:19 Sayı: 1-2 Bahar – Yaz Dönemi.

Ancak 1995 – 2004 yılları arasındaki büyüme oranlarına genel olarak bakılacak olursa, büyümenin ivme kaybettiği sonucuna ulaşılır. Kazgan'a göre bu durumun nedeni, sabit sermaye yatırımlarının doğrudan üretken alanlardan (tarım, imalat gibi) dolaylı üretken alanlara (altyapı, konut gibi) kaymasıdır. Ayrıca dışa açık ekonomilerde, ülkeden yaşanan ekonomik krizlerin yanı sıra dünyada yaşanan bunalımların da büyümeyi olumsuz etkilediği bir gerçektir. Sermaye hareketlerindeki dalgalanma ile büyüme paralellik gösterir.¹⁶⁹

Grafik 17'ye bakıldığında 1999 ve 2001'de büyüme oranı negatif düzeydedir. Dünyadaki ekonomik bunalımla paralellik göstermesinin yanı sıra ülke içindeki krizlerden de (1999 ve 2001 krizleri) etkilendiği açıktır. 28 Şubat 1997'deki "post modern darbe"nin bu durumu ne derece etkilediği somut olarak ortaya konulmаса da, 1997'den itibaren düşüşe geçen büyüme oranından bu müdahaleyi de sorumlu tutmak mümkündür. Önceki bölümlerde de sıkça üzerinde durulduğu üzere, siyasi istikrar piyasaların güvenilirliğini arttırırken dış yatırımları da teşvik eden bir etki meydana getirmektedir. Büyümenin yatırımlara bağlı olduğu ve ülkenin de yabancı sermayeye açık olduğu bir durumda bu tip bir siyasi istikrarsızlığın büyümeyi olumsuz etkileyebileceği ifade edilebilir.

3.4.2. Enflasyon Üzerindeki Etkisi

28 Şubat 1997 Sürecinin öncesi ve sonrasında enflasyon oranlarının ne şekilde seyrettiği Tablo 17'de görülmektedir. Bu konuda yapılacak incelemeler Tablo 17 üzerinden sürdürülecektir.

¹⁶⁹ Kazgan, a.g.e., s.254-255.

Tablo 17: 1995 – 2004 Yılları Arasında Enflasyon Oranları

Yıl	TÜFE (%)
1995	88
1996	80,4
1997	85,7
1998	84,7
1999	64,9
2000	54,9
2001	54,4
2002	45
2003	25,3
2004	8,6

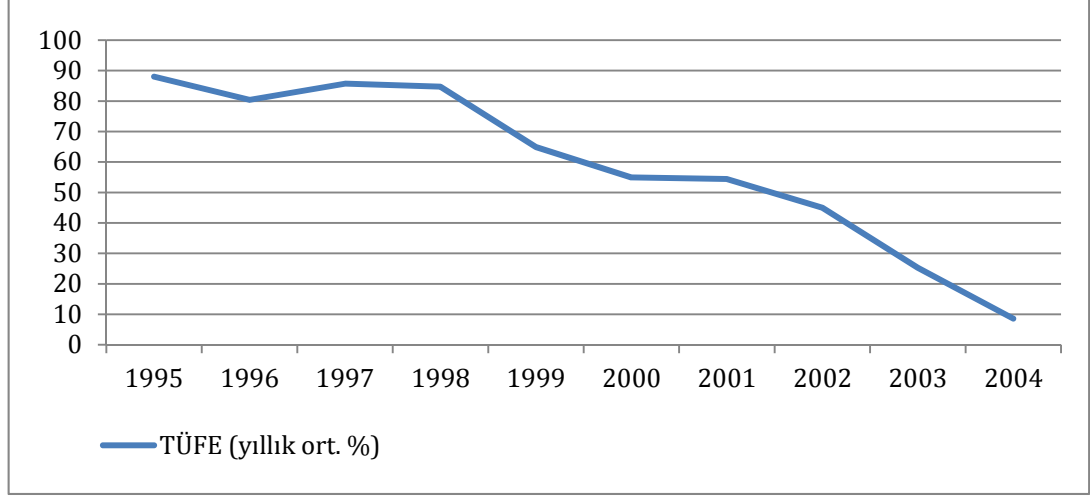
Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Türkiye’de enflasyon olgusu 1970’li yıllardan itibaren problem haline gelmeye başlamış 1980’lerde nispeten kontrol altına alındıysa da, Tablo 17’de de görüldüğü üzere 1990’lı yıllarda yeniden yüksek seyretmeye başlamıştır. Bu durumun birçok sebebi olabilir. Tarı ve Kumcu’ya göre, bu dönemde Türkiye’de enflasyon oranının bu denli yüksek seyretmesinin nedeni dış şoklar karşısında yanlış politika uygulamalarına gidilmesi ve artan dış borçlardır. Ayrıca yapılan ekonometrik analiz sonucu Türkiye’de enflasyonun büyüme üzerindeki negatif etkisinin 1990’lı yıllarda zayıfladığı görülmüştür. Bu sebeple bu dönemde parasal genişlemenin büyümeyi finanse etmek için kullanıldığı söylenebilir.¹⁷⁰

Grafik 18, 1995 – 2004 yılları arasında enflasyonun oranının seyrini daha net görebilmek ve inceleyebilmek adına oluşturulmuştur.

¹⁷⁰ Recep Tarı ve Funda Sera Kumcu, “Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin Analizi (1983 – 2003 Dönemi)”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (9), 2005/1, s.176, Çevrimiçi: <http://acikerisim.kocaeli.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11493/1554/T%C3%BCrkiye%E2%80%99de%20%C4%B0stikrars%C4%B1z%20B%C3%BCy%C3%BCmenin%20Analizi%20%281983-2003%20D%C3%B6nemi%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Grafik 18: 1995 – 2004 Yılları Arasında TÜFE (%)

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

1995 – 2004 yılları arasında enflasyon oranının genel seyrine bakıldığında özellikle 2002 sonrası ciddi bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu düşüşte siyasi istikrarın yanı sıra dönemin ekonomi politikalarının da etkisi büyüktür. Enflasyonu düşürmeye yönelik bir takım politikalar uygulanmış ve başarı da sağlanmıştır.

1995 yılından beri enflasyonda düşüş olduğu görülmekle beraber, oranların yüksek olduğu gözden kaçmamalıdır. Uzun yıllar boyunca tek haneli rakamlara inmeyecek olan enflasyon oranının 2000’li yıllara gelindiğinde ancak yüzde 50 civarına indirilebildiği görülmektedir. Enflasyonun tek haneli rakamlara inmesi 2002 sonrasında siyasi istikrarın sağlanması ile birlikte mümkün olmuştur. Askeri müdahalenin doğrudan bir etkisi grafikte görülmemekle beraber, az da olsa 1997 yılında bir artış yaşanmıştır. Tabii bunun birçok nedeni olabilir. Zira Türkiye’nin “post modern darbe” ile tanıştığı yılda Güneydoğu Asya Krizi de yaşanmaktaydı. Dışa açık bir ekonomi olarak Türkiye’nin de bundan etkilenmesi doğaldır.

3.4.3. İşsizlik Üzerindeki Etkisi

1995 – 2004 yılları arasında işsizlik oranları Tablo 18 üzerinden incelenip yorumlanacaktır.

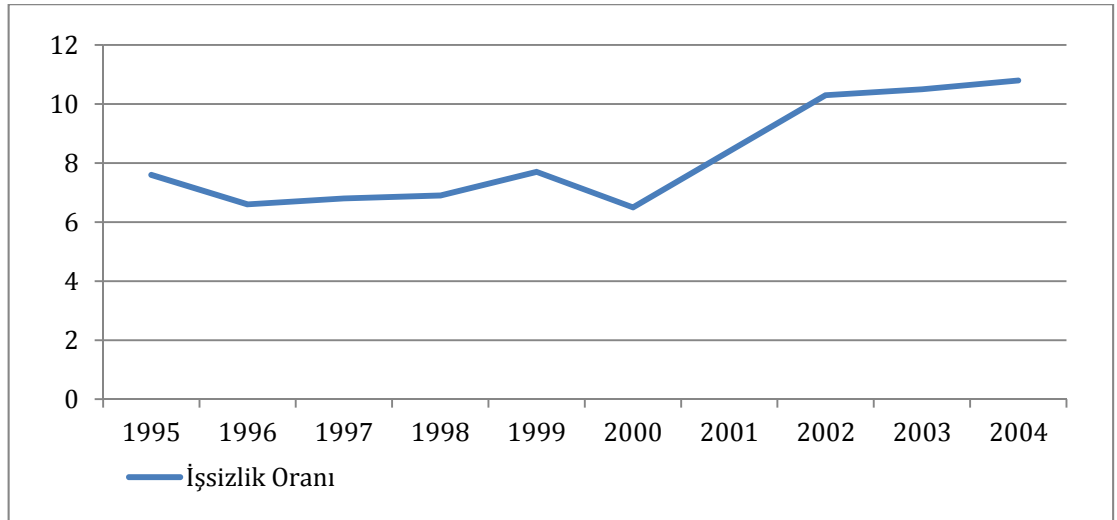
Tablo 18: 1995 – 2004 Yılları Arasında İşsizlik Oranları

Yıl	İşsizlik Oranı
1995	7,6
1996	6,6
1997	6,8
1998	6,9
1999	7,7
2000	6,5
2001	8,4
2002	10,3
2003	10,5
2004	10,8

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Tablo 18'e göre, işsizlik oranları 1995 – 2000 yılları arasında makul düzeyde seyretmiş, ancak 2001 yılı itibarı ile yükselişe geçmiştir. Bu durumda o dönemde yaşanan ekonomik krizlerin etkisi büyüktür. Muhtıranın yapıldığı 1997 yılına bakıldığında ise işsizlik bir önceki yıla göre küçük bir artış göstermiş ancak 1997 ve sonrası için meydana gelen artışlar göz önünde bulundurulduğunda, işsizlik oranları ile muhtıra arasında bir bağlantı kurmanın mümkün olmadığı görülmektedir.

Grafik 19: 1995 – 2004 Yılları Arasında İşsizlik Oranı

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

1995 – 2004 yılları arasında işsizlik oranının seyrine bakıldığında, 2001 sonrası krizin de etkisiyle, artış olduğu ve bu oranın çift haneli rakamlara ulaştığı görülmektedir. Burada incelenen göstergenin, darbe öncesi ve sonrası seyrine bakıldığında muhtıra gereke oluşturacak bir eğilimde olmadığı görülmektedir. Aksine 28 Şubat Sürecinin yaşandığı 1997 yılından önce, sonraki yıllara göre daha makul bir işsizlik oranı olduğu söylenebilir. Aynı şekilde 1997 sonrası işsizlik oranlarında kayda değer artışlar 2000 yılı sonrasına denk geldiğinden muhtıranın olumsuz etkisi olarak nitelendirmek mümkün değildir.

3.4.4. Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

28 Şubat 1997 Sürecinin dış ticaret göstergeleri üzerindeki etkilerini incelemek üzere göstergeler Tablo 19'a aktarılmıştır.

Tablo 19: Dış Ekonomik Göstergeler (%) (1995 – 2004)

Yıl	İhracatın GSMH içindeki payı	İthalatın GSMH içindeki payı	İhracat/İthalat	Dolar Kuru	Brüt Dış Borç Stoku/ GSYH
1995	12,7	21	60,6	61 054	33,6
1996	12,7	23,8	53,2	107 505	32,6
1997	13,7	25,2	54,1	204 750	33,2
1998	13,1	22,2	58,7	312 720	35,6
1999	14,3	22	65,4	540 098	41,7
2000	13,8	27,3	51,0	671 765	44,7
2001	22	28,6	75,7	1439 567	57,7
2002	19,9	28,5	69,9	1634 501	56,2
2003	19,7	29	68,1	1395 835	47,3
2004	21,1	32,6	64,8	1342 100	41,3

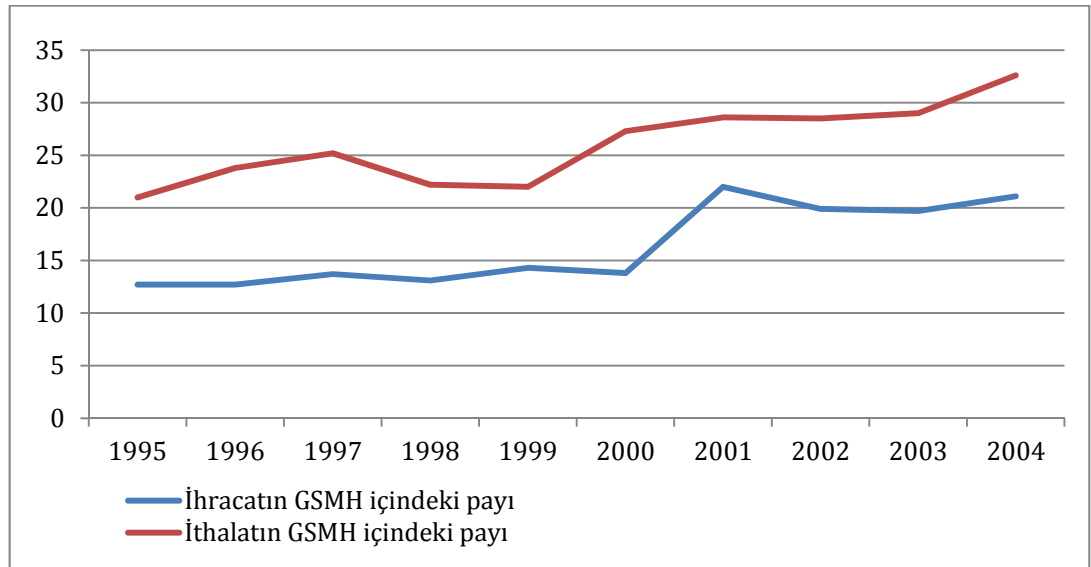
Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Tablo 19'a bakıldığında, İhracatın GSMH içindeki payı, İthalatın GSMH içindeki payı ve İhracat/İthalat oranında 1997 öncesi ve sonrası önemli ölçüde bir artma/azalma gözlenmemektedir. Yalnızca 2001 yılında İhracatın GSMH içindeki payı kayda değer bir artış göstermiş ve buna bağlı olarak da İhracat/İthalat oranında bir iyileşme gerçekleşmiştir. Bunun dışında anılan göstergeler genellikle benzer seyretmiştir. Dolar kuruna bakıldığında 1997 yılında dolar kuru bir önceki yıla göre

yaklaşık iki katına çıkmıştır. Bunun nedeni 1997 Asya Krizi'nin etkisiyle doların birçok para birimine göre değer kazanmasıdır. Dolar kurundaki artışların anılan dönem boyunca devam etmesi Berument'e göre, merkez bankasının döviz kurunu politika aracı olarak kullanması ve bu bağlamda nominal döviz kurunu enflasyonla paralel olarak arttırmasının bir sonucudur¹⁷¹. 28 Şubat Sürecinin dış ekonomik göstergeler üzerinde gözle görülür bir değişikliğe neden olmadığını söylemek mümkündür. Brüt Dış Borç Stoku/GSYH oranına bakıldığında, 1997 yılında bir önceki yıla göre kayda değer bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Bu oran en düşük değerini 1996'da almış ve % 32,6 olmuştur. En yüksek değerine ise krizin yaşandığı yıl olan 2001'de ulaşmıştır. Bu açıklamalardan yola çıkılarak, muhtıranın anılan göstergeler üzerinde somut bir etkisinin olduğu gözlenmemiştir. Zira, ekonomik değişkenlerin seyrini belirleyen yine iktisadi gelişmeler ve uygulanan ekonomi politikalarıdır.

Grafik 20, 1995 – 2004 yılları arasında ihracat ve ithalatın GSMH içindeki payını göstermektedir.

Grafik 20: 1995 – 2004 Yılları Arası İhracat ve İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)

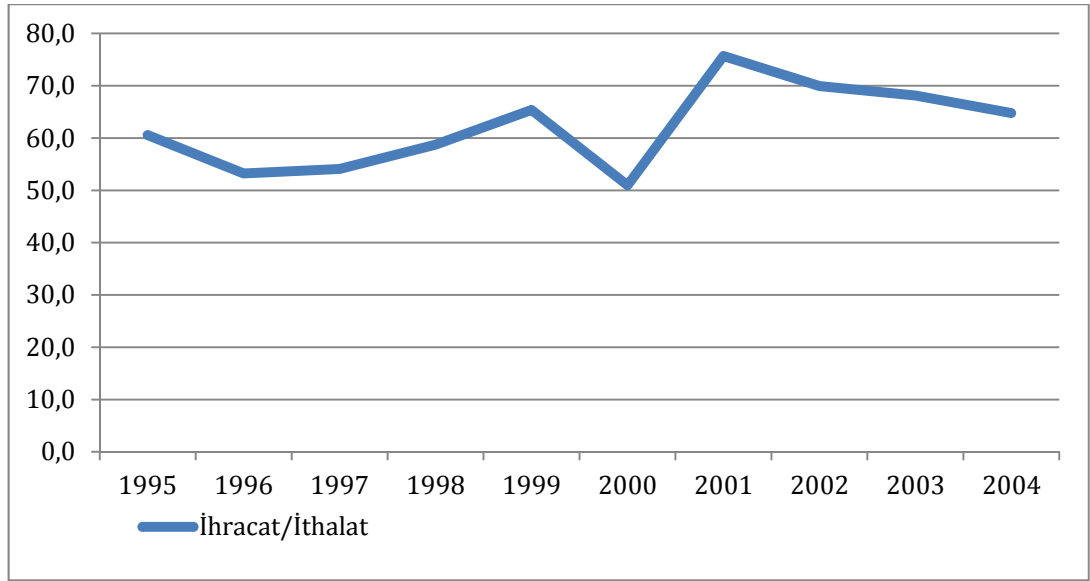
Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

¹⁷¹ Hakan Berument, "Döviz Kuru Hareketleri ve Enflasyon Dinamiği: Türkiye Örneği." **Bilkent Üniversitesi Yayınları**, 2002, s.5.

Grafik 20 incelendiğinde dış ticaret açığının 1995 – 2004 yılları arasında fazla değişkenlik göstermediği görülmektedir. 1997 yılında nispeten büyüdüğü ve 2001 yılında nispeten küçüldüğü görülmektedir. Bu değişkenlerin seyrinin döviz kuruna bağlı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira döviz kurundaki artışlar yerli paranın değerinin görece olarak düşmesine ve ihracatın artmasına neden olmaktadır. Buna paralel olarak döviz kurundaki artışlar ithal mallarına yönelik talebi azaltmak suretiyle ithalatın da azalmasına sebep olmaktadır.

Grafik 21, 1995 – 2004 yılları arasında ihracatın ithalatı karşılama oranını daha net bir biçimde görebilmek adına düzenlenmiştir.

Grafik 21: 1995 – 2004 Yılları Arasında İhracat/İthalat Oranları

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.

Grafik 21'e bakıldığında, 1995 – 2004 yılları arasında İhracat/İthalat oranının en yüksek seviyesine 2001 yılında ulaştığı görülmektedir. Bunu, döviz kurundaki artışlarla açıklamak mümkündür. Zira döviz kurundaki artışlar ihracatı arttırırken ithalatı azaltmaktadır. Bu sebeple ihracat/ithalat oranı da yüksek seyretmiştir.

3.4.5. Kamu Kesimi Dengesi Üzerindeki Etkisi

28 Şubat 1997 Sürecinin kamu kesimi dengesini ne yönde etkilediğini görmek ve göstergeleri incelemek adına dönemin kamu kesimi ile ilgili göstergeleri Tablo 20'ye aktarılmıştır.

Tablo 20: Kamu Kesimi Dengesi (%) (1995 – 2004)

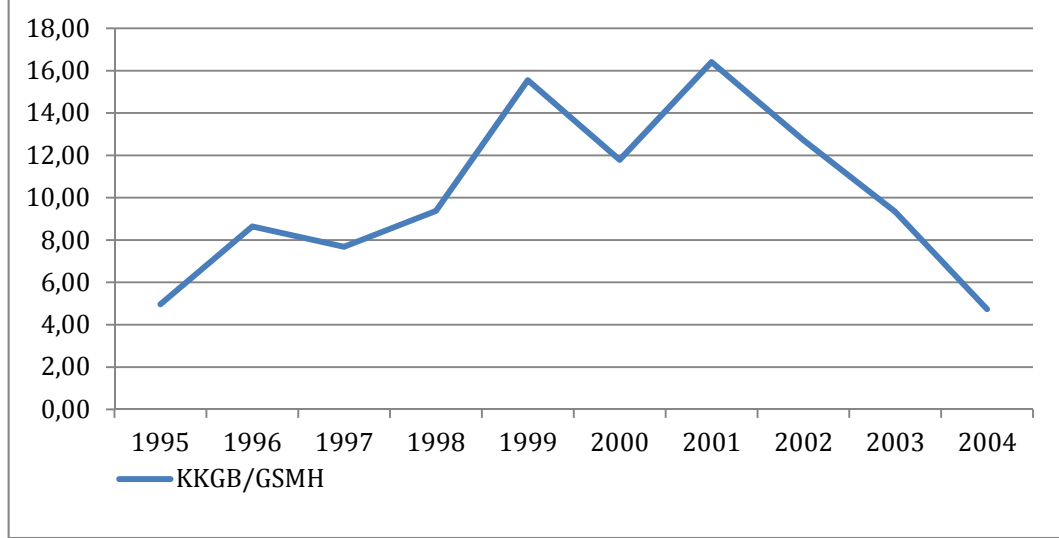
Yıl	KKGB/GSMH	Konsolide bütçe gelirleri/GSMH	Konsolide bütçe giderleri/GSMH	Konsolide bütçe açığı/GSMH
1995	4,97	18	22	-4,01
1996	8,64	18,3	26,5	-8,24
1997	7,68	19,8	27,4	-7,61
1998	9,37	22,1	29,2	-7,11
1999	15,55	24,2	35,9	-11,7
2000	11,79	26,7	37,2	-10,57
2001	16,41	29,3	45,7	-16,46
2002	12,72	27,5	42,1	-14,58
2003	9,33	28,2	39,4	-11,28
2004	4,73	25,9	32,9	-7,07

Kaynak: Maliye Bakanlığı **Temel Ekonomik Göstergeler 1950 – 2014**
TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923 – 2011.**

Tablo 20 incelendiğinde, hemen hemen bütün göstergelerde 1997 yılından sonra artış gözlenmektedir. Tablodaki göstergelerin en yüksek değerlere ulaştığı yıl olan 2001'de KKGB/GSMH %16,41'e, konsolide bütçe gelirleri/GSMH %29,3'e, konsolide bütçe giderleri/GSMH %45,7'ye ve konsolide bütçe açığı/GSMH %16,46'ya çıkmıştır. Bu artışlarda 2001 yılında meydana gelen ekonomik krizin etkisi büyüktür. 2001'den 2004'e kadar, anılan göstergelerde, düşüş söz konusudur. 1997 yılı sonrasında özellikle konsolide bütçe giderlerinin GSMH içindeki payının hızla arttığı dikkat çekmektedir. Bu artış konsolide bütçe açığını arttırmakla birlikte kamu kesimi borçlanma gereğinde de artışa sebep olmuştur.

Kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ye oranını gösteren Grafik 22, bu göstergedeki artış ve azalışların incelenerek yorumlanmasını kolaylaştırmak üzere düzenlenmiştir.

Grafik 22: 1995 – 2004 Yılları Arasında KKBG/GSMH Oranı

Kaynak: Maliye Bakanlığı **Temel Ekonomik Göstergeler 1950 – 2014**
TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923 – 2011**.

Türkiye’de kamu kesimi borçlanma gereğini arttıran unsurlar; konsolide bütçe açıkları, sosyal güvenlik kurumlarının açıkları, KİT’lerin açıkları, fonlar ve yerel yönetimlerdir. Ancak KKBG’yi arttıran en önemli unsur, genel ve katma bütçelerin toplamından hazine yardımlarının düşüldüğü konsolide bütçenin açıklarıdır.¹⁷² 1990’ların sonlarına doğru ve 2000’li yıllardan itibaren artış gösteren KKBG ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Bayraktar’a göre, Türkiye’de kamu borçlanmasını arttıran unsurlardan bir diğeri kamu bankalarının görev zararları ve bankacılık sisteminin yapısıdır. 1999 ve 2000 yılında kamu bankalarının görev zararlarının, varlıklarının %30’unu geçmesi; 2001 Şubat Krizi ile kamu borcuna yansımıştır. Sonrasında kamu bankalarının görev zararlarının daha yüksek faizle Hazine tarafından üstlenilmek zorunda kalınması ile borç yükü iyice artmıştır.¹⁷³

Askeri müdahalenin bu gösterge üzerindeki etkisine bakılacak olursa, 1997 yılından itibaren hızla yükselişe geçen KKBG/GSMH oranındaki bu artış siyasi gelişmelerden çok ekonomik krizlere bağlanabilir. Zira Türkiye 1997’den itibaren üst

¹⁷² Habip Yıldız, “Türkiye’de Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Artış Nedenleri ve Kamu Borçlarının Boyutları”, **Mevzuat Dergisi**, Sayı 107, Kasım 2006, Çevrimiçi: <http://www.mevzuatdergisi.com/2006/11a/01.htm>, (24.06.2014).

¹⁷³ Yüksel Bayraktar, “Kamu Borçlanmasının Sürdürülebilirliği (Türkiye Örneği: 1989 – 2009)”, Danışman: Recep Tarı, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli, 2010, s.259.

üste kriz süreçlerine girmiştir. Bu nedenle bu durumu sadece askeri müdahaleye bağlamak yanlış olur.

3.4.6. Dönemin Genel Değerlendirmesi

28 Şubat Süreci'nin incelenen göstergeler üzerindeki etkileri genel olarak değerlendirildiğinde; GSMH (%) ve kişi başı GSMH (%) değişim, TÜFE ve KKBG/GSMH göstergeleri dışında herhangi bir göstergenin seyrinde belirgin bir değişikliğe neden olduğu söylenemez. Bu üç göstergedeki değişim de dönemin genel problemlerinden biri olan ekonomik krizlerden ve krizler karşısında uygulanan iktisat politikalarının olumlu/olumsuz etkilerinden kaynaklanmaktadır.

Bu dönem için daha geriye giderek bir değerlendirme yapılacak olursa, 1980 sonrası dışa açılan ekonominin küresel bir takım etkilere daha açık hale gelmesi 1990'lı yılların ekonomik açıdan zor geçmesinin nedenlerinden biridir. Bu konuya ilişkin bir çok görüş mevcuttur. Bunlardan biri de liberalizasyon uygulamasının Türkiye için, o dönemde erken ve yanlış bir uygulama olduğudur. Sonrasında yaşanan sancılı sürecin – spekülasyon sermaye hareketlerine maruz kalınması, enflasyonun olumsuz seyri – iyi yönetilememesi de bu yıllarda ekonomik durumu ağırlaştırmıştır. Ancak bununla birlikte, 1980 sonrası devlet desteği ile oluşturulmaya çalışılan sermayeye yönelik bir takım ideolojik karşıtlıkların varlığı sürecin yönetilmesini de güçleştirmiştir. Ekonomik açıdan köklü bir değişime girilmesinin yanında dış krizler ve içeride yaşanan ideolojik gerilim ekonominin toparlanmasını geciktirmiştir.

28 Şubat 1997 Sürecinin göstergeler üzerinde somut bir etkisinin olmaması o dönemde bir takım çevrelerce tasvip edilmeyen Anadolu sermayesinin gelişiminin engellenmeye çalışıldığı ve bu yönüyle ekonomiyi de etkileyebileceği gerçeğini değiştirmemektedir. Bu etkinin açıkça görülebilmesi için dönemin verilerinin daha kapsamlı biçimde incelenmesi gerekebilir.

SONUÇ

Ara rejimlerin ekonomi politiğinin Türkiye örneği üzerinden incelendiği bu çalışmada, 27 Mayıs 1960'tan itibaren yapılan beş askeri müdahalenin nedenleri ve sonuçları ekonomi politik bir bakış açısıyla incelenmiştir. Darbe, muhtıra, post modern darbe ve e – muhtıra gibi isimlerle geniş bir yelpazede karşımıza çıkan askeri müdahaleler, kimi zaman çok önemli ekonomik sonuçlar doğurmuş, kimi zaman da kayda değer bir değişikliğe yol açmamıştır.

27 Mayıs 1960 Darbesi öncesi ve sonrasındaki ekonomik değişkenlerin seyrine bakıldığında; mevcut iyileşme/kötüleşmenin darbeden çok ekonomik sebeplere dayandığı söylenebilir. Darbe öncesi ihracat ve GSMH büyüme hızında yaşanan düşüş kuraklığa, sonrasındaki artış ise devalüasyonun ihracatı arttırıcı etkisine bağlanabilir. Enflasyonun düşük seyretmesi ise talep daraltıcı politikaların etkisi olarak değerlendirilebilir. Bu durumda ekonomik değişkenler üzerinde etkili olan unsur, darbeden çok ekonomi politikalarındaki değişiklikler, siyasi olaylar ve tarıma dayalı bir toplum olmasından kaynaklanan iklim koşullarının oluşturduğu etkidir.

12 Mart 1971 Muhtırası dönemindeki ekonomik değişkenlerde gözlenen artış/azalışların nedenlerine bakıldığında; GSMH büyüme oranının 1969 – 1972 yılları arasında arttığı ancak sonrasında 1974'e kadar azaldığı görülmektedir. Bunun başlıca nedenleri arasında 1973 Petrol Krizi ve 1974 Kıbrıs Harekatı gösterilebilir. 1974 sonrasında büyümede artış gözlenmesi ise mevcut döviz rezervleri ve kısa vadeli borçlanma kanallarının büyümenin finansmanı için kullanılmasına bağlanabilir. Dış göstergelerdeki değişimde ise yine Petrol Krizi ve Kıbrıs Harekatının etkilerini görmek mümkündür. Özellikle 1974 sonrasında İthalat/GSMH oranının artmasında petrol fiyatlarındaki ani artışın etkisi büyüktür. Dış Borç Stoku/GSMH oranında 1972'den itibaren başlayan düşüş 1974'te hız kazanmıştır. Bunun nedeni ise dış politikada Kıbrıs Harekatı nedeniyle Türkiye'nin yalnız kalması ve dış borç bulamamasıdır. Bu açıklamalardan yola çıkılarak görülmektedir

ki; ekonomik değişkenlerin seyrini iyi yada kötü yönde değiştiren muhtıra değil ülke içinde ve dışında yaşanan siyasi gelişmeler ve uygulanan iktisat politikalarıdır.

1980 yılı hem siyasi hem de ekonomik açıdan birçok gelişmenin yaşandığı bir yıl olmuştur. Öncelikle 24 Ocak Kararları alınmış ve yaklaşık dokuz ay sonra 12 Eylül 1980’de askeri müdahale gerçekleşmiştir. Bu kararlarla baştan aşağı değiştirilen ekonomik yapı ara ara tıkanmalarla karşılaşmıştır. Dış piyasaya açılmanın da etkisiyle artan kırılganlık bu tıkanıklıkları tetiklemiştir. Darbenin ekonomi üzerindeki etkisine bakıldığında, 12 Eylül 1980 Darbesi öncesinde ekonomik değişkenlerin hemen hepsinde kötü bir gidişat söz konusudur. Bu koşullar altında siyasi ve sosyal ortamın da oldukça gergin olması (cumhurbaşkanının seçilememesi, anarşi ve şiddetin yaygınlaşması) darbeyi hazırlayan koşullar olmuştur. Önceki müdahalelere nazaran, 12 Eylül 1980 Darbesinin ekonomik gerekçeler yönünün daha ağır bastığı söylenebilir. Özellikle 1977’den sonra büyümedeki düşüş (negatif büyüme dahi gerçekleşmiştir), enflasyondaki önlenemez yükseliş, İhracat/GSMH oranının oldukça düşük seyretmesi, Dış Borç Stoku/GSMH oranındaki artış ve Konsolide Bütçe Açığı/GSMH oranındaki, küçük de olsa, artış dönemin dikkat çeken ekonomik gelişmeleridir. Bu koşullar altında darbenin ekonomik gerekçelerle meşrulaştırılması kolaylaşmaktadır. Ancak yine de 1980 sonrasında ekonomik değişkenlerin, Dış Borç Stoku/GSMH oranı haricinde, nispeten olumlu seyretmesi, özellikle İhracat/GSMH oranındaki bariz artış, darbenin olumlu etkisi olarak değil de 24 Ocak 1980 Kararlarının olumlu sonuçları olarak değerlendirilmelidir. Tabi 24 Ocak 1980 Kararlarına rahat bir uygulama alanı sağlaması, siyasi ve sosyal karmaşaya son vermesi açısından darbenin ve sonrasındaki ara rejim döneminin statükoyu sağlayıcı etkisi yadsınamaz.

28 Şubat 1997 tarihinden önceki döneme bakıldığında, hem siyasi hem iktisadi anlamda ne denli talihsiz bir dönem olduğu görülmektedir. Sık sık hükümet değişikliklerinin olması ve daha önemlisi bu hükümetlerin birbirleriyle anlaşmakta güçlük çeken siyasilerden oluşan koalisyon hükümetleri olması ve 1994’te yaşanan ekonomik kriz dönemin siyasi ve ekonomik durumu hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Bu koşullar altında, ekonomik değişkenlerin seyrine bakıldığında,

1994 krizinden sonra GSMH büyüme oranı ve Kişi Başı GSMH büyüme oranının 1995'ten 1997'ye kadar arttığı, ancak enflasyonun hala yüksek seyrettiği görülmektedir. Dış göstergelerde belirgin bir değişiklik gözlenmemekle birlikte, 1998'den sonra kamu kesimi dengesinin giderek bozulduğu, Konsolide Bütçe Açığı/GSMH oranı ve KKBG/GSMH oranının oldukça yüksek seyrettiği görülmektedir. Bu durumda muhtıranın, daha popüler söylemle post modern darbenin, ekonomik gerekçelerle yapıldığını söylemek güçtür. Zira muhtıra öncesi veriler genel olarak muhtıra sonrasında kötüleşmiştir. Bu durumda 1999 yılında yaşanan Marmara Depremi ve 2001 krizinin etkileri büyüktür. Bu durumda, tek başına muhtıranın ekonomiyi bu denli olumsuz etkilediği söylenemez.

27 Nisan 2007'de e – muhtıra ile tanışan Türkiye, aynı zamanda askeri vesayetin ne derece azaldığını da bu tarihte öğrenmiştir. Asker – sivil iktidar çatışmasının somut bir örneğini teşkil eden bu muhtıra, sivil iktidarın geri adım atmaması sonucu askeri vesayet Türkiye'de neredeyse ortadan kalktığını göstermiştir. Bu çatışmada sivil iktidarın galibiyetini yine ekonomik istikrarla açıklayabiliriz. 2002 sonrası tek partinin iktidarı ile yönetilen Türkiye'de ekonomik durum da siyasi durum gibi istikrara kavuşmuştur. Dış etkilerden ve krizlerden dahi nispeten daha az etkilenen bir ekonomik yapıya kavuşmuş olması, askeri müdahalelerin en büyük meşruiyet kaynağını ortadan kaldırmıştır. O yüzden darbe geleneği şekil değiştirmek durumunda kalmıştır.

Sonuç olarak, 12 Eylül 1980 Darbesi dışında – bu darbenin de etkisini 24 Ocak 1980 Kararlarından ayrı düşünmek doğru olmaz–, yapılan diğer askeri müdahalelerin ekonomik göstergelerde meydana getirdiği bariz bir iyileşme gözlenememiştir. Darbeleri ekonomik istikrarsızlık zemininde meşrulaştırmaya çalışan darbeci zihniyetin bu çabasının yersiz olduğu somut veriler ışığında ortaya konmuştur. Her askeri müdahalenin yapıldığı dönemin siyasi ve ekonomik koşulları farklı olduğundan genel bir yorum yapmak güçtür. Fakat incelenen dönemlerin hepsinde ortak bir özellik varsa o da sivil siyasetin başaramadığı ekonomik istikrarı askeri yönetimin başarmasının mümkün olmadığıdır.

Bütün bu açıklamalardan yola çıkılarak, askeri müdahalelerin ekonomi üzerindeki etkisinin dolaylı ve bir o kadar da karmaşık olduğu söylenebilir. Zaman zaman bariz bir biçimde etkisini gösterse de, darbelerin direkt etkilerini ekonomik kriz ve bunun gibi bir takım ekonomik gelişmeden ayırmak oldukça güçtür. Ekonomik değişkenlerde darbe dönemlerinde kırılmalar olduğu ifade edilebilir. Bu kırılmaların da büyük kısmı olumsuz yöndedir. Ancak bu olumsuzlukları sadece müdahalelerin olumsuz etkisi olarak nitelendirmek doğru olmaz. Çalışmanın birinci bölümünde de bahsedildiği üzere askeri müdahalelerin ekonomik performans ile ilişkisinin yönünü yada varlığını saptamak oldukça güçtür. Müdahalenin siyasi ve ekonomik olarak ne denli etkili olduğu bu ilişkiyi saptamak açısından önemlidir. Bu da dönemin şartlarına ve ülkenin yapısına göre değişiklik göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında müdahalelerin ekonomiye etkilerini belirlemenin ve tanımlamanın ne denli zor olduğu görülmektedir. Askeri müdahalelerin ekonomiye etkilerini direkt ve net bir şekilde ortaya koyan teorik ve ampirik çalışmaların sayıca az olması objektif ve kesin bir sonuca varmak adına güçlük yaratmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de askeri müdahalelerin ekonomiyi olumsuz etkilediği hipotezi verilerle desteklenmeye çalışıldıysa da, bu karmaşık ilişkinin net bir biçimde ispatlandığı söylenemez.

Bu ilişkinin varlığını ispatlamak ve sonuçlarını netleştirmek adına askeri müdahalelerin altında yatan asıl nedenlerin irdelenmesi gerekmektedir. Zira yapılan çalışmadan da anlaşıldığı üzere askeri müdahaleler ekonomik gerekçelerle de meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında gayet masum görünen müdahalelerin sonuçları bakımından herhangi bir çözüm üretmediği görüldüğünde durumun sorgulanması gerekliliği doğmaktadır. Bu nedenle müdahalelerin, siyasi kaygıların yanında ekonomik ilişkileri yeniden düzenlemek – güç dengelerini belli bir kesim lehine değiştirmek – adına yapıldığı varsayımı da araştırılmaya değer görünmektedir. Askeri müdahalelerin ekonomiye etkilerinin siyasi istikrarsızlık bağlamında genel olarak değerlendirilmesi yerine, konuyla alakalı spesifik çalışmaların arttırılması ilişkinin netleştirilmesi açısından önemlidir. Bunun yanında ülke örneklerinden yola çıkılarak ilişkinin yönü somutlaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali: **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Birinci Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 1994.
- Aisen, Ari ve Francisco Jose Veiga: “How Does Political Instability Affect Economic Growth”, **IMF Working Paper**, 11/12, 2011.
- Akıncı, Abdulvahap: “Türkiye’de Askeri Vesayetin Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, 2013.
- Aktan, H. Okan: “Dış Ekonomik İlişkiler”, **Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, ed. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, 2002.
- Alesina, Alberto, Şule Ozler, Nouriel Roubini ve Phillip Swagel: “Political Instability and Economic Growth”, **Journal of Economic Growth**, 1 (2), 1996.
- Alkin, Erdoğan: “Türkiye’de Dış Ticaret ve Kambiyo Rejiminin Kısa Bir Tarihçesi”, **Gülten Kazgan’a Armağan Türkiye Ekonomisi**, ed. L. Hilal Akgül, Fahri Aral, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Alper, C. Emre ve Ziya Öniş, “Finansal Küreselleşme, Demokrasi Açığı ve Yükselen Piyasalarda Yaşanan Sürekli Krizler: Sermaye Hareketlerinin Liberalleşmesi Sonrasında Türkiye Deneyimi”, **Doğu Batı Dergisi**, Sayı 17, 2001.
- Başkaya, Fikret: **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi**, İkinci Baskı, Ankara, Maki Basın Yayın, 2004.

- Bayraktar, Yüksel: “Kamu Borçlanmasının Sürdürülebilirliği (Türkiye Örneği: 1989 – 2009)”, Danışman: Recep Tarı, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli, 2010.
- Baytal, Yaşar : “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 40, Kasım 2007.
- Berument, Hakan: "Döviz Kuru Hareketleri ve Enflasyon Dinamiği: Türkiye Örneği." **Bilkent Üniversitesi Yayınları**, 2002.
- Beşkaya , Ahmet ve Ömer Manan: “Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri ile Analizi: Türkiye Örneği”, **Z.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 10, 2009.
- Birdişli, Fikret : “Türk Siyasal Yaşamında Sivil-Asker İlişkileri”, çevrimiçi, <http://www.fikretbirdisli.com.tr/makaleler/88-sivil-asker.html> .
- Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi**, On birinci Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.
- Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi**, On altıncı Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2012.
- Bölükbaşı, Mustafa: “Milli Görüş’ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2012, Çevrimiçi: <http://www.itobiad.com/upload/File/makale/1339190549.pdf> , (01.06.2014).
- Bulut, Sedef : “27 Mayıs’tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 19, Mayıs 2009.

Burak, Begüm: “Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”, **History Studies**, Vol. 3/1, 2011.

Cizre-Sakallıoğlu, Ümit: **AP – Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi**, Birinci Baskı, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1993.

Cook, Steven: **Yönetmeden Hükmeden Ordular**, çev. Bahar Şahin, Birinci Baskı, İstanbul, Hayy Kitap, 2008.

Çavdar, Tevfik: **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze**, Üçüncü Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.

Çelik, Nur Betül: “Türkiye’de Darbeler ve Siyaset İmkânı”, **Mülkiye Dergisi**, 2010, Cilt 34, Sayı 268, s.218, Çevrimiçi: <http://mulkiyederigi.org/article/view/5000006990>

Çetin, Halis: “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 2002.

Çitçi, Oya: “Ordu-Siyaset İlişkileri: 1920-1938”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 39, Sayı 4, Aralık 2006.

Dağdelen, İlhan: “Liberalizasyon”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Ekim 2004, s.46, Çevrimiçi: www.insanbilimleri.com.

Demir, Osman: **Ekonomide Devlet**, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu, 1997.

Demir, Osman ve Adem Üzümcü. “Türkiye’de Yasanan Ara Rejimlerin Ekonomi Açısından Değerlendirilmesi”, **Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:19 Sayı: 1-2 Bahar - Yaz Dönemi, 2002.

Demir, Osman ve Adem Üzümcü: “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme”, **G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı 1, 2002.

Dikkaya, Mehmet ve Deniz Özyakışır: “Türkiye Ekonomisinde Radikal Dönüşüm”, **Türkiye’nin Ekonomi – Politikası 1923 – 2007**, ed. Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır, Adem Üzümcü, Orion Kitabevi, t.y.

Dura, Cihan: **Türkiye Ekonomisi**, Kayseri, 1991.

Dursun, Çiler: “Türkiye’de Askeri Darbelerin Simgesel Ekonomisi”, **Doğu Batı Dergisi**, Sayı 21, 2002-2003.

Dursun, Davut: **Siyaset Bilimi**, Birinci Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2002.

Ekzen, Nazif: **Türkiye Kısa İktisat Tarihi**, İkinci Baskı, Ankara, Odtü Yayıncılık, 2009.

Erdoğan, Mustafa: **Anayasal Demokrasi**, İkinci Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1997.

Eren, Ercan ve Melike Bildirici: “Türkiye’de Siyasal ve İktisadi İstikrarsızlık; 1980-2001”, **İktisat İşletme ve Finans**, Sayı 187, Ekim 2001.

Eroğlu, Nadir: “Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923 – 2003)”, **80. Yılında Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu**, 29 – 31 Ekim 2003, İstanbul.

Göze, Ayferi: **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Sekizinci Baskı, İstanbul, Beta, 1998.

Güler, Filiz Demirci: **Türkiye’nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi**, Ankara, TODAİE, 2003.

Gürsel, Seyfettin: “Kur Çıpası”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3**, ed. Baskın Oran, Birinci Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

Hale, William: **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Birinci Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2014.

Huntington, Samuel P. : “Siyasal gelişme ve siyasi bozulma”, Şenyuva Matbaası, çev. Ergun Özbudun, 1967, çevrimiçi, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1965-1966-22-23-01-04/AUHF-1965-1966-22-23-01-04-Huntington.pdf> .

Işık, Sayım, Koray Duman ve Adil Korkmaz: “Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt 19, Sayı 1, 2004.

İnan, Süleyman: “*Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)*”, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Çevrimiçi:http://kisi.deu.edu.tr/yilmaz.ahmet/ikinci_donem_makale/10_adnan_menderes_donemi/06.pdf , (10.02.2014).

Kafaoğlu, Arslan Başer: **Türkiye Ekonomisi Yakın Tarih 2**, Birinci Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2008.

Karadağ, Ahmet: "Sürdürülebilir Demokrasi." Cumhuriyet Üniversitesi, **İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, 2006.

Kazgan, Gülten: **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Beşinci Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

Köse, Salih: “24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması”, **Planlama Dergisi**, Özel Sayı.

Kurtoğlu, Ramazan: **Türkiye Ekonomisi (1838 – 2010)**, Birinci Baskı, Ankara, Sinemis Yayınları, 2012.

Kuyucuklu, Nazif: **Türkiye İktisadı**, İkinci Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 1986.

Maliye Bakanlığı, **Temel Ekonomik Göstergeler 1950 – 2014**, Çevrimiçi: <http://www.bumko.gov.tr/TR,147/ekonomik-gostergeler.html>.

McKinlay, R. D. ve A. S. Cohan: “A Comparative Analysis of the Political and Economic Performance of Military and Civilian Regimes”, **Comparative Politics**, Vol. 8, No 1, 1975.

Neziroğlu, İrfan: “Çok Partili Türk Siyasi Hayatında Askeri Müdahaleler 1946 – 1997”, **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı II, Sayı 23-24, 1998.

Odabaşı, Harun: “Bu Sözün Sahibi Kim?”, **Aksiyon: Haftalık Haber Dergisi**, 17.02.2001, Çevrimiçi: http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=7296, (01.06.2014).

Oktay, Cemil: **Siyaset Bilimi İncelemeleri**, Birinci Baskı, İstanbul, Alfa Kitabevi, 2003.

Oran, Baskın: **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3**, ed. Baskın Oran, Birinci Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

Öcal, Beyhan: “12 Eylül’den 28 Şubat’a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi”, **Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar**, Ocak 2009, Sayı ¼, s.9, Çevrimiçi: <http://www.ethosfelsefe.com/ethosdiyaloglar/mydocs/ethos3-beyhan.pdf>

Örs, Birsen: “Geç Modernleşen Ülkelerde Ordunun Rolü: Türkiye Örneği”, **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı II, Sayı 23-24, 1998.

Öztuna, Yılmaz ve Ayvaz Gökdemir: **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, İstanbul, Tercüman Tesisleri, 1987.

Parasız, İlker: **Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Birinci Baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998.

Rousseau, Jean-Jacques: **Toplum Sözleşmesi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Ruhi, Mehmet Emin: “Platon’un Devletin Kökenine İlişkin Görüşleri ve Yansımaları”, çevrimiçi: http://www.erzincan.edu.tr/birim/HukukDergi/makale/2005_IX_10.pdf (15.10.2013).

Saybaşıllı, Kemali: **İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1992.

Şahin, Bican : “Liberal Demokrasinin Temelleri,” **Liberal Demokrasinin Temelleri: Güncel Demokrasi Tartışmaları**, 2008, (Çevrimiçi), http://ozgurtoplumundegerleri.com/res/Bican_Sahin_Liberal_Demokrasinin_Temelleri.pdf 09.12.2013.

Şanlısoy, Selim: “Politik İstikrarsızlık – Ekonomik Süreç Politikaları Etkileşimi”, **Sosyoekonomi**, Sayı 2, Temmuz-Aralık 2010.

Şanlısoy, Selim ve Recep Kök: “Politik İstikrarsızlık – Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987-2006)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 1, 2010.

Tanilli, Server: **Devlet ve Demokrasi**, Altıncı Baskı, İstanbul, Say Yayınları, 1990.

Tarı, Recep ve Funda Sera Kumcu: “Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin Analizi (1983 – 2003 Dönemi)”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (9), 2005/1, Çevrimiçi: <http://acikerisim.kocaeli.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11493/1554/T%C3%BCrkiye%E2%80%99de%20%C4%B0stikrars%C4%B1z%20B%C3%BCy%C3%BCmenin%20Analizi%20%2819832003%20D%C3%B6nemi%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Taş, Mahir: “Menderes Döneminin Ekonomi Politikası ve 1958 İstikrar Programı”, **Mevzuat Dergisi**, Sayı 76, Nisan 2004, Çevrimiçi: <http://www.mevzuatdergisi.com/2004/04a/02.htm>.

Tecer, Meral: **Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 2003.

Temiztürk, Hakan: “Türkiye’de Ordunun Siyasete Müdahale Geleneği ve Basın: 27 Nisan 2007 Muhtırasından Önce ve Sonra”, **Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, s.12-13, Çevrimiçi: http://www.academia.edu/2180460/TURKIYEDE_ORDUNUN_SIYASETE_MUDAHALE_GELENEGI_VE_BASIN_27_NISAN_2007_MUHTIRASINDAN_ONCE_VE_SONRA, (01.06.2014).

Tunçay, Mete: **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi 1**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları t.y.

Tunçay, Mete: **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi 2**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları t.y.

Turan, İlter: “Cumhuriyet’in 75. Yılında Türkiye’de Siyasal Kültür” , **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı II, Sayı 23-24, 1998.

TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923 – 2011**, Çevrimiçi:
<http://www.tuik.gov.tr/Start.do;jsessionid=bX1pTppLytGyvkY0jJ0nv5CYdTtWtVScvbr8lgRtryF704khQm2L!790094495>

Türköne, Mümtaz' er: **Siyaset**, İstanbul, Lotus Yayınevi, 2003.

Ülger, Nevzat: **Türkiye'de Siyaset ve İktisat**, İstanbul, Batı Yayın Dağıtım, 2004.

Yenal, Oktay: **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Birinci Baskı, İstanbul, Homer Kitabevi, 2003.

Yeşiltaş, Murat: “Genç Demokrasinin Zor Sınavı: 12 Mart Muhtırası ve 1973 Seçimleri”, **Anlayış: Aylık Siyaset, Ekonomi ve Toplum Dergisi**, 2007, Çevrimiçi:<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=51&makaleid=600> (05.05.2014).

Yıldız, Habip: “Türkiye’de Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Artış Nedenleri ve Kamu Borçlarının Boyutları”, **Mevzuat Dergisi**, Sayı 107, Kasım 2006, Çevrimiçi: <http://www.mevzuatdergisi.com/2006/11a/01.htm> , (24.06.2014).